

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Dési János
Hoffman Iván
Itamár József-Kesz
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális
Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány,
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft

A kéziratok szerkesztése
lezárt: 2003. november 17-én.
Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként 16–17 óráig.

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Előfizethető a kiadó-
hivatalban, illetve
postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Szikra Lapnyomda Rt.
Felelős vezető:
Sivó Imre vezérigazgató
Internet:
www.szikralapnyomda.hu
E-mail: szikra.kervigh@szikra
lapnyomda.hu

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 4 Olvasóink írják
- 3 Gyűlöletbeszéd – „A törvény
hatékony alkalmazása a gyakor-
latban elbukott”
- 4 „Rádió Zs” – A nyitottság
jegyében (Csáki Márton)

ESZTERTÁSKA

- 5 Egy portréfestő nő portréja
– Kaszab Judit „elmeséltetlen
történetei” (Pécsi Katalin)
- 6 Törekvés a fényhez – Kaszab
Judit kiállítása (Ébli Gábor)
- 7 „Fontos, hogy saját otthonunk
legyen” – Pető Andrea beszél-
get a nőtudományról Shulamith
Reinharz professzor asszonnyal

VILÁG / IZRAEL

- 9 Slomo Ben Ami:
Amerika–Izrael–Európa
– a konfliktusok háromszöge?
- 11 „A többség megszavazza
az elítélő határozatot...” –
Beszélgetés Eörsi Mátyással (jég)

- 12 „Az EU politikusai palesztinpárti
semlegesek” – Beszélgetés
Tommy Lapid izraeli miniszter-
elnök-helyetttel (Gadó János)

SZELLEMEK

- 13 Yosef Hayim Yerushalmi:
A negyedik megaláztatás
- 22 A „szeretetterápia” útvesztői
– Sigmund Freud–Ferenczi
Sándor: Levezetés (Lubinszki
Mária)

KULTÚRA

- 24 „Hegedűvel könnyebb
menekülni” – Beszélgetés
Jávori Fegya klezmerzenésszel
(Rick Zsófi)

TÖRTÉNELEM

- 26 Gereben Ágnes: Új zsidó
nemzedék a Szovjetunióban
– Az 1950-es évek

GYEREKSAROK

- 30 Mese hanukára

Summary

In November the the Budapest Court of Appeal announced its binding sentence acquitting **Lóránt Hegedűs** protestant parson who, in a right-wing paper had openly called for the exclusion of Jews. The case was followed by a heated public debate about the necessity of bringing a stricter law on hate speech. In his article, **Tibor Szeszler** lawyer, former chairman of B'nai B'rith Budapest argues for having stricter regulations in this respect. „I believe that at the moment it is not a lack of commitment on behalf of judges, but rather a lack of sensibility which stops them applying the present law consistently and properly. They do not have a thorough knowledge of the subject, of the history of the persecution, of the trauma of survivors and their descendant. Their total lack of knowledge about the under-discussed events and consequences of the Hungarian Holocaust means that they are absolutely not capable of judging a case of this kind properly, with appropriate sensibility...”

The first Jewish radio station in Hungary, “Radio Zs” has been launched. It can be received through the Internet at the following site: <http://www.sofar.hu>. The founder, **Attila Seres** says: “We have launched a radio station with the intention of providing a framework for all those who have something to say about or to the Jewish community, so that they can put their programme together which we will then broadcast.”

We interviewed two politicians on the European Union's relations with Israel. „There are five representatives of the European Council... who openly support Israel. There are some more voting for our side, but within the 400 members of the Assembly of which generally 200 representatives are present, our situation can be described as:

few against many”– claims **Mátyás Eörsi**, one of the liberal Free Democrats party member of the Hungarian parliament. In a statement to Szombat, **Tommy Lapid**, Israel's deputy Prime Minister called leading politicians of the European Union „neutral pro-Palestinian”.

We publish the chapter “The fourth humiliation” from **Yosef Hayim Yerushalmi's** book *Freud's Moses: Judaism Terrible and Interminable*, in which the author analyses the relationship between Sigmund Freud's Jewish identity and his interpretation of Moses's figure. He applies the concept of the “psychological Jew” to Freud's ambivalent attitude toward Judaism and his own Jewishness.

Our newly relaunched “Children's Corner” deals with Chanukka in the form of a story and a game.

We publish a chapter from **Ágnes Gereben** historian's new book „Let my people go”. The book is about the history of Jews in the Soviet Union after 1945.

In our Esther's Bag section we discuss the life and works of **Judy Kaszab** painter who emigrated to Australia fifty years ago. **Andrea Pető** interviewed **Shulamit Reinhartz** American historian, department leader at Brandeis University and founder and head of the Women's Studies Research Centre.

Ferenc Jávori, founder and leader of the Budapest Klezmer Band told Szombat about his childhood in Mukacevo (under Soviet rule at the time): “All Jewish families there would send their children to music lessons as early as possible. I was four when I was given a piano to practice at home, but the head of the music school half jokingly said ‘This child should play the violin instead because it is easier to flee with that.’”

(Folytatás a 32. oldalon)

GYŰLÖLETBESZÉD

„A törvény hatékony alkalmazása a gyakorlatban elbukott”

A kirekesztésre uszító református lelkész bírói felmentése nyomán fellángolt a vita a gyűlöletbeszéd büntethetőségéről. A magyarországi B'nai B'rith elnöksége tiltakozást tett közzé az ügyben. Az ebben kifejtett gondolatokból is beszél dr. Szeszlér Tibor ügyvéd, a szervezet korábbi elnöke, lapunk írásban feltett kérdéseire válaszolva.

A szigorítás liberális ellenzői szerint a gyűlöletbeszéddel kapcsolatban nem a törvény hiányzik, hanem az eltökéltség a törvény alkalmazására.

Általánosságban: szükségesnek tartom a törvényt módosítani, bár nem mindenben értek egyet a parlamenti tárgyalásba vett szövegjavaslattal.

A kérdésben állított válasszal egyetértek: nem a törvény hiányzik. Magam is azon az állásponton vagyok, mint a törvényt módosító több ellenzője, hogy **elvíleg** a jelenleg hatályos szabályozás is alkalmas (volna) a kellő hatékonyságú fellépésre a verbális uszítók ellen. A hatályos törvény megfelelő, hatékony alkalmazása azonban a gyakorlatban elbukott.

A bukás okai többértűek. Egyfelől a hatóság – rendőrség, ügyészség – tudatosan korlátozta, késleltette, hogy az ügyek bírósági határozathozatalig jussanak, másfelől a vádemelésig mégiscsak eljutott néhány kirívó ügy hibás (talán tényleg előítéletes?) kezelése rossz irányutatót adott, és alkalmatlan gyakorlatot alakított ki. Az autentikus értelmezésre hivatott magasabb bírói fórumok rendre kibújtak/kibújnak annak kötelezettsége alól, hogy következetesen megfogalmazzák a kiszolgáltatott kisebbségek jogainak védelmét – ami a dolguk volna. Nemcsak a zsidók, hanem pl. a cigányok, a fogyatékkal élők, az elmebetegek, az elitáltak stb. jogairól ugyanúgy szó van.

Az Alkotmánybíróság, a Legfelsőbb Bíróság 1990-es években hozott néhány – a szakirodalomban jól ismert, gyakran idézett – határozata a téves, hibás értelmezést felerősítette. A tekintélyelvű rendőrséget, ügyészséget is arra indította, hogy ezekre mutogatva már maga se „mozduljon” az ügyekre, lásd: lelátói zsidózás, Mein Kampf terjesztésének ügye stb. A vezető politikai erők hallgatása, a kellő jogi iránymutatás hiánya oda vezetett, hogy a 90-es évek végén az antiszemita szennyirodalom elárasztotta a közönséget az erre specializálódott könyvesbódék, újságstandok útján. Ezek tömeges mérgező hatása ma még felmérhetetlen.

Mindennek közvetlen és nyilvánvaló hatása megfigyelhető volt már 1998/1999-ben: határozottan tettenérhető, jelentős fordulat állt be a politikai és mindennapi közbeszédben: immár nem szélsőjobboldali firkászok, hanem vezető politikusok, publicisták emlegettek zsidókérdést. (Ifj. Hegedűs Lóránt sem a „galíciai jöttmentekkel” kezdte: már 1998. szeptemberi parlamenti felszólalásában említést tett „kisebbségi származású emberek” részéről a magyarságot fenyegető kirekesztésről.)

Így, ha a kellő időben a helyes szakmai iránymutatás, a politikai osztály szükséges elutasítása elmaradt, nincs más eszköz, mint az elvileg ugyan alkalmas, mégis rosszul alkalmazott törvény szövegezéséhez nyúlni – a szakma és a társadalom helyes irányba befolyásolása érdekében. Ha erre – végre – egy kormányban eltökéltség mutatkozik, azt támogatni és nem leszólni kell!

Mi az oka annak, hogy a bírák a jelenlegi törvények alapján nem szabnak ki határozott ítéletet a „gyűlöletbeszéd” ellen?

A kérdés hibás: a bírák határozott ítéletet szabnak ki, de az fölmentő, és nem elítélő. A bírók munkájának megítélése sajátos kérdés.

A hatályos törvény helyes és következetes alkalmazására véleményem szerint

nem az „eltökéltség” hiányzik a bírákból, hanem az érzékenység. A tárgyismeret, az üldöztetések története, a túlélők és le származóik pszichés traumája, egyáltalán: a ki nem beszélt magyar holokauszt eseményei, összefüggései ismeretének teljes hiánya tökéletesen alkalmatlanná teszi őket arra, hogy ezt vagy ehhez hasonló ügyeket a maguk helyén, kellő érzékenységgel – a szó nem jogi értelmében – egyáltalán megítéljenek. Ezért nemcsak ők a felelősek.

Egyetértek TGM-mel abban, hogy vannak köztük előítéletesek és ostobák, biztos vannak köztük antiszemiták is, de nem gondolom, hogy lényegesen nagyobb számban, mint a népességben általában. A bírák nem jobbak és nem rosszabbak, mint a társadalom félművelt, politikai szocializációjában évtizedekig félrevezetett, szakmájában lebecsült, provinciális gondolkodású közép-retege általában. Az igazságszolgáltatásban ügyvédként eltöltött harminc év alatt a bírói karban kevés emelkedett gondolkodású, elhivatott emberrel találkoztam; inkább fásult, határidőkkal hajsolt ügyintézőket láttam; s ezért sem csak ők okolhatók. Mit várjunk tőlük? Ők váltásák meg a világot?

A bírók a gyakran pontatlanul fogalmazott, a politikai alkukban szétesett tartalmú, az előkészítés átgondolatlansága miatt olykor önellentmondásos, következetlen törvények alkalmazói. Lehetőségeik kötöttek – bár korántsem annyira, amilyen szűken ők maguk értelmezik köztötségüket; de mégis.

Nem a törvényhozó kötelessége a pontos tartalom világos meghatározása? DE BIZONY! Ezért értek egyet a törvény módosításának szükségességével.

Elsősorban a magyar bírói joggyakorlat miatt pártolja a szigorítást, avagy elvi problémái is vannak a jelenlegi szabályozással?

A jelenlegi szabályozással az a probléma, hogy önkényes értelmezésre ad lehetőséget. A gyűlöltre uszítás mint tör-

vényi tényállás, fogalmilag meghatározatlan/meghatározhatatlan. Mindenki azt ért rajta, azt magyaráz bele, amit akar. A gyűlöletre uszítás tartalmának fogalmi tisztázását nehezíti, hogy a törvényi tényállásban szereplő e két kifejezés nyelvi- leg nehezen illeszthető egymáshoz. Uszítani ugyanis tevékenységre lehet, a gyűlölet pedig érzelem, amit az uszító szöveg hallgatása (olvasása stb.) kivált. A helyesen értelmezett hatályos törvényszövegben az **uszít** kifejezést nem erőszak-tételre kell vonatkoztatni, hanem indulatkeltésre; olyan magatartásra, amely önmagában gyűlöletet kelt, vagy alkalmas arra – és a bűncselekmény már megvalósult. Ez a büntető törvényhely ugyanis ún. veszélyeztető tényállás – nem szükséges, hogy tényleges erőszak történjen: annak veszélye önmagában elegendő a bűncselekmény megállapításához.

A gyakorlatot ezzel ellentétesen alakító korábbi főbírói iránymutatás vagy nem vette magának a nehéz értelmező munka fáradságát, vagy csakugyan előítéletes volt: nem tudjuk, de nem is fontos. A törvénynek olyannak kellene lennie, ami legfeljebb minimális lehetőséget ad önkényes vagy kétséges értelmezésre.

A törvényszövegezés nehéz munka, de nem megoldhatatlan.

Helyesnek tartaná-e a gyűlöletbeszéd terjesztőivel szemben a szabadságvesztés büntetését? Nem válnak-e ezzel mártírrá híveik szemében?

Nem tartanám helyesnek. Nincs szükség arra (de ilyen veszély nem is fenyeget), hogy ún. gyűlöletbeszédet börtönbe csukjanak.

Azt azonban el tudom képzelni, hogy tudatos uszítókat, konok gyűlölködőket ismételt felelősségre vonásuk esetén, ha korábbi enyhébb büntetésük visszatartó hatása nem érvényesült, végső soron átmeneti időre a szabadságtól is megfosztanak. A büntető törvénynek csak akkor lehet érvényt szerezni, ha a bíró az egyéni felelősséghez szabhatja a büntetést. A tudatos, célzatos törvényszegésnek súlya van, a cselekmény elkövetőinek a fenyegetettségét az eset súlyához mérten fenn kell tartani.

Mit vár az esetleges új szabályozástól? Nyugvópontra jut-e általa a magyar társadalomban folyó vita és feszültség? Lehet-e pusztán a jog esz-

közeivel a szélsőséges megnyilvánulásokat korlátozni?

A módosítás szövegére irányuló tartalmi kifogásaim jelentősek. Nem tartom helyesnek az alsóbb-felsőbb rendűsége utaló szövegrész fölvételét a javaslatba. Nézetem szerint a törvényjavaslat által visszahozott „izgat” szó hasonló bizonytalanságot hordoz, mint az „uszít” kifejezés. Nem elég konkrét a szöveg, nem elég határozott a büntetendő magatartások körülírása. A világos meghatározásokon még dolgozni kellene. Hiszem, hogy lehetséges, és – más országok példájából is – tudom, hogy működőképes törvényszövegek alkothatók.

Ugyanakkor osztom azt a véleményt, hogy kizárólag jogi eszközökkel a szélsőséges megnyilvánulások nem korlátozhatók. Az ún. gyűlöletbeszéd visszaszorításához a véleményformálók minden megnyilvánulásában, minden lehetséges alkalommal, habozás és kétértelműség nélküli egységes visszautasítására szükség van. Ez elvezet a társadalom, ezen keresztül pedig az ítélkezők szemléletének módosulásához; ehhez azonban ebben az országban még évtizedek kellhetnek. Addig pedig nem várhatunk.

„RÁDIÓ Zs”

A nyitottság jegyében

Az újonnan megalakult zsidó rádió, a „Rádió Zs” vezetőjével, **Seres Attilával**, a Sófár Egyesület elnökével beszélgettünk rádiós terveiről.

– A világi-vallásos párbeszéd tekintetében mindenestre jó jelnek tekinthető, hogy a rádióadójuk első műsorát a Chabad készítette, nem?

– Úgy tűnik, a szervezetek egy kicsit tanácsalanok velünk kapcsolatban. Mi kivétel nélkül minden működő szervezetet megkerestünk, ugyanis céljaink nem csak szavakban jelennek meg. Nagyon konkrét elképzeléseink, sőt nagyon konkrét kezdeményezéseink vannak. Ezek közül az egyik a zsidó rádióadó elindítása, amely huszonnégy órában már most is fogható az interneten. A másik egy zsidó eseménynaptár, melyet ugyancsak az interneten lehet böngészni, és ahol az összes, zsidók számára érdekes programot összegyűjtjük. Mindkettőhöz keressük a szervezetek együttműködését. Sokan azt hiszik, hogy a Sófár Egyesületnek van egy rádiója. Nem. A Sófár Egyesület elindított egy rádióadót, amit technikai keretnek szánunk, és azt várjuk, hogy mindenki, akinek a zsidóság számára vagy a zsidóság részéről van mondanivalója, állítson össze anyagot, és mi leadjuk.

– A rádió a jövőben is ilyen önszerveződő marad, vagy csak addig, amíg ki nem alakul egy állandónak mondható műsorstruktúra?

– Azt gondolom, hogy előbb-utóbb mindenki hallható lesz, és akkor majd kialakulnak olyan stábok, amelyek ezt tovább fogják éltetni. Néhányan azt feltételezik, hogy nekünk van stábunk, stúdióink, és mi akarunk műsort csinálni. Ez félreértés, természetesen mi is fogunk műsort készíteni, de csak egy vagyunk a többiek közül. Vannak már készülődések,

nem akarom előre elmondani, kik jelezték már, hogy szeretnének részt venni a rádióban, de vallási és világi szervezetek egyaránt vannak közöttük. Az első fecske a már konkrét műsorral megjelent Chabad Lubavits.

– Vonatkozik valamilyen korlátozás az internetes rádióadókra, akár az ORTT, akár más szervezet részéről?

– Az ORTT részéről nem minősül közműsorsugárzásnak, mivel a webrádiót csak a szerzői jogok kérdése érinti. Mi mind az Artisjusszal, mind a Mahasszal szerződést kötöttünk, azaz legálisan sugárunk zeneműveket és irodalmat.

– Hogyan lehet hallgatni a Rádió Zs műsorát?

– Kísérleti adásunk az internet segítségével hallgatható a világ bármely pontján. A Rádió Zs csatlakozott a Magyar Világrádió hálózatához, melynek saját, könnyen kezelhető webprogramja ingyenesen letölthető a világhálóról. A Sófár Egyesület internetes portálján olvashatók a részletek, illetve a műsorrend is megtekinthető: <http://www.sofar.hu>

Csáki Márton

Esztertáska

Decemberi számunkban két rendkívül érdekes és erőteljes nőt mutatunk be olvasóinknak. **Reinharz** professzor asszony, a jeles tudós és feminista aktivista személyében olyan gondolkodót ismerhetünk meg, aki eszméit mindenkor a gyakorlat próbakövén méri meg. A Brandeis Egyetem zsidó nőket kutató tan-székén valódi „női teret” hozott létre munkatársnői számára. **Kaszab Judittól**, a nyolcvanon túli, ám örökifjú ausztráliai festőművésznőtől pedig leginkább a boldogság receptjét leshetjük el, ha nagyon figyelünk...

Pécsi Katalin

Egy portréfestő nő portréja

Kaszab Judit „elmeséletlen
történetei”

A Macquarie Galleries-ben, Sydneyben 1953-ban megrendezett, első önálló kiállítását óta **Judy Cassab – Kaszab Judit** – több mint ötvenszer állított ki Ausztráliában és szerte a világon: rendszeres vendég Párizsban éppen úgy, mint Londonban. Ma Ausztrália legismertebb portréfestőjének számít. A hatvanas évek óta számos rangos művészeti és állami kitüntetéssel díjazták munkásságát – köztük olyanokkal is, melyet először adtak női művészeknek. Az Őszi Művészeti Fesztivál keretében egy hónapig Budapesten, az óbuda Vasarely Múzeumban találkozhatunk képeivel. Az Esztertáska képviselőjét a Sydney Apartment Hotelban fogadja, az elutazása előtti nap reggelén.

Első látásra megbűvöl kedves mosolyával, vitalitásával és derűs lényével. Hát még amikor mesélni kezd! Kedvvel idézi fel indulása éveit, s noha nem mondható, hogy könnyű élete lett volna, minden történetéből életszeretet árad. Úgy fogalmaz magyarul, hogy mondatai nyomdakészek. Hamarosan kiderül, hogyan tett szert erre a mesélő képességre a hosszú emigráció ellenére: elárulja, 12 éves kora óta nem csak fest, de naponta naplót is ír. Magyarul persze. („Amikor nem volt más, például az ostrom alatt, akkor vécepapírra írtam. Lakásom egyetlen zárható szekrényében tartottam évtizedekig a kéziratot, még a férjem sem olvashatott bele! Aztán, amikor a fiaim felnőttek, egyszer csak kíváncsiak lettek, mit is írt annyi éven át az anyjuk. De magyarul nem tudtak, így aztán a kedvükért neki-

álltam lefordítani a szöveget. 35 kézzel írt kötetet kellett angolra ültetni – a fordítás három évében tanultam meg igazán a nyelvet. 1600 oldalt tett ki a szöveg. Soha eszembe nem jutott volna, hogy kiadjam: egyszerűen szokásommá vált, hogy naponta írok – mint ahogy fogat mos az ember –, nem tudtam lefeküdni, amíg papírra nem vettem a gondolataimat. Amikor hetvenéves lettem, a barátaim megkérdezték: nem kéne már kezdened valamit a naplóiddal? Mire én némileg agresszíven azt válaszoltam: Majd ha öreg leszek! De aztán motoszkálni kezdett bennem a gondolat. A képeim miatt sohasem aggódom. Ha nem sikerül valamelyik, festhetek egy újat. A naplóval más a helyzet. Az első tizenegy év naplóit elvesztettem: elpusztultak a háború alatt szülőhelyemen, Beregszászon. Minden mást is elvesztettem, ami ott maradt, de a tárgyak, még a nekünk kedvesek is, pótolhatók. De soha nem tudjuk újra megszerezni a tizenkét éves, hajdani önmagunkat.”)

Arról faggatom Kaszab Juditot, hogyan élte át a vészorszakot. A történet azzal kezdődik, hogyan ismerkedett meg élete nagy szerelmével, későbbi „gáláns férjé-

vel” és 64 éven át társával. Kaempfinger Jancsi azzal is bizonyította szerelmét, hogy biztatta asszonyát: járja csak a maga útját, és tanuljon meg mindent, amire festőként szüksége lesz. Így amíg a fiatal férj bevonul a lengyelországi munkaszolgálatra, Judit Beregszászról Budapestre jön a festőakadémiára, és **Bernáth Aurél** tanítványa lesz. („Tudtuk, hogy sokáig nem látjuk egymást. Ezért mielőtt Jancsi elment, kiválasztottunk egy csillagot, amelyen találkozhatunk. Mindketten hűségesen megtartottuk az esténkénti randevúkat. Jancsi azt mondja, hogy ez tartotta életben. Egyszer üzenetet kaptam, hogy Jancsi marhavagonja Lengyelországból Oroszországba tartva, keresztül fog menni Beregszászon. Fagyos hideg volt, és a vonatra kilenc órát kellett várakoznunk. Amikor végre megérkezett, és Jancsi meglátott a peronon, kinyújtotta értem a kezét, megragadott, és fölemelt magához a vagonba. A vonat megindult, és én vele utaztam körülbelül négy óra hosszat. Mielőtt az orosz határhoz értünk, leugrottam a lassító vonatról a hóba, és visszagyalogoltam az előbbi állomáshoz. Nem láttam őt viszont két teljes évig.) Aztán 1944-ben a férj azon szerencsések közé tartozik, akik épségben megérkeznek. Sárga csillagot kell viselnie, Judit viszont hamis papírral, álnéven új életet kezd. Keresztény lány lesz, a család régi cselédjének, **Koperdák Máriának** a papírjaival egy gyógyszergyárban dolgozik. A fiatal nő maga keresi fel Juditot Pesten, és ajánlja fel családjá hivatalos iratait. (Judit körül csupa ilyen jó ember tüsténkedett – derül ki a történeteiből.) Jancsi mellett is feltűnik a jó angyal: **Bán Frigyes**, a filmrendező és felesége személyében. Menedéket kínáltak neki, és kilenc hónapig bújtatták lakásuk egyik szekrényében – noha ezzel az életüket tették kockára. „Mire való a barátság?” – kérdezte Frigyes. Jancsi előbb szabadult fel Zuglóban, így a szovjet hadsereggel együtt érkezett Judit Madách téri, zsidó házába. A lakók csak néztek, hogy miért ugrik a „keresztény munkás-lány” a szovjet katonaköpenyt viselő, zsidó férfi nyakába. Hamarosan visszamentek Beregszászra, ahol a várost ugyan épségben találták, de zsidók nélkül.

(„A nagymamám és anyám háza üresen állt, az ajtók kitépve, a fürdőkád és a zongora eltűnt, a csillár egy fán függött a kertben.”) Megölték mindkettőjüket egész családját. („Férjem, aki korábban a Munkács melletti sörgyár igazgatója volt, azonnal nekiállt, hogy pénzt szerez-

zen, és megszervezze a zsidó népkönyv-hát a táborból visszatérteknek.”)

A felszabadulás után hamar megszűlött a két gyerek, Judit pedig újra nekivágott a festői pályának is. Vett egy új vázlafüzetet, és elkezdte tanulmányozni **Picassót, Matisse-t, Rouault-t, Derain-t...** Egy bejegyzés a naplójában ezekről az időkről így emlékezik: „*Nem merem ezt senkinek mondani, de úgy érzem, egy nap jobban fogok portrékat festeni, mint bárki más!*” 1949-ben hagyják el Magyarországot, és 1951-től él a család Ausztráliában. Jó pár évet kellett vámi az első sikerre: az első díjakból férje biztatására

a festőnő Európába utazik, hogy végre saját szemével láthassa a világ híres műzeumait. Aztán eljön az az idő, amikor a portréfestőnőt már kiállítani hívják e híres múzeumokba és galériákba.

„Milyen Sydneyben nőnek lenni?” – tudakolnám még Judittól, ám nevetve csak ennyit mond: unalmas! Az ő élete persze ott is kész regény. Hetvenöt évesen még íróként is debütált: megjelentette angolul a naplójából összeállított, öt-száz oldalas önéletrajzát.

Szeretné magyarul is kiadni, mondja: jó érzés ennyi év után újraélni az életét.

Pécsi Katalin

Törekvés a fényhez

Kaszab Judit kiállítása

(Vasarely Múzeum, 2003. október)

Túl van a nyolcvanon, és színgazdag sivatagi tájképeket fest? **Bernáth Aurél** tanítványa volt, és később portréfestőként a világ legnevesebb uralkodócsaládjainak dolgozott? Bizony, mindez áll Judy Kaszab, alias Kaszab Judit életére és munkásságára. A magyar származású, ma Sydneyben élő festőnőnek az óbudai Vasarely Múzeumban volt kiállítása októberben. Bár Ausztráliában már régen könyvek jelentek meg róla, művészete idehaza újdonságként hatott.

Kaszab Judit fél évszázada, harmincegy évesen emigrált Ausztráliába. Két év-tizeddel később már a külföldön élő magyar művészeknek szentelt kiállításon szerepelt Budapesten. Újabb három évtized múltán, idén ősszel nyílt meg első magyarországi önálló kiállítása. Vajon miért húzódott el ilyen hosszan személyének és alkotásainak hazai megismerése?

Bécsben született, a kárpátaljai Beregszászon nevelkedett, s Prágában kezdte el a képzőművészeti főiskolát. Mondhatni, igazi közép-európai fiatalokora volt, ennek minden fenyegetettségével együtt. Csak szerencsével és bátorsággal élte túl a holokausztot. Művészeti tanulmányait azonban folytatta, amint lehetett. Bernáth Aurélnél, majd **Herman Lipótnál** tanult; 1947-ben pedig már kiállított a Nemzeti Szalonban. Sokat dolgozott Szentendrén, ahol mestereként becsülte **Czóbel Bélát**, aki remek portrét is festett róla. A csinos, s akkor már kétgyermekes fiatalasszony

képe – Czóbel jól ismert, zsiros ecsetvonásaival – ma Sydney egyik tengerparti negyedében álló házának tenger.

Judy Cassab közben elismert festő lett Ausztráliában. 1953 óta rendszeresen kiállít a kontinensnyi ország nagyobb városaiban. Portréfestőként számtalan külföldi megbízást is kapott, Indiától a brit királyi családig. Szintén magyar származású, már a Vészkorszakban vele lévő férje szilárd támasza maradt. Nem lett féltékeny a sikerre – sőt ösztönözte Jucit (ahogyan barátai hívhatják) a nemzetközi munkára.

Kaszab Judit naplójegyzeteiből összeállított, angol nyelvű élettörténete az 1995-ös év egyik díjazott és máig keresett könyvsikere lett Ausztráliában. Élvezetes és tanulságos olvasmány lenne legalább részleteket megjelentetni ebből magyar nyelven is, hiszen a keresetlen őszinteséggel írt sorok egyaránt mesélnek egy művész útkereséséről, egy nő dilemmáiról és a zsidó identitásról.

Szigorú mestere, majd közeli barátja lett az 1939 óta szintén Ausztráliában élt,

és művész pedagógusként nagyra becsült **Orbán Dezső**, a hazai *Nyolcak* egykori tagja. 1979-ben együtt állítottak ki a *Galery One*-ban Sydneyben. Részben neki köszönheti azt a tanácsot is, hogy ne csak portréfestéssel foglalkozzon, lévén az esztétikailag egyfajta zsákutca a modern művészetben. Orbán emlékeztette egykori mestere, Bernáth Aurél útmutatásaira, s így született meg a most Budapesten is bemutatott tájképek gondolata.

A magyar kapcsolatok terén érdemes még megemlíteni, hogy Londonban kétszer is önálló tárlata volt a szintén kárpátaljai emigráns, s azóta igen sikeres műkereskedést vezető **Crane Kalman** galériájában. A galéria ma is működik a Brompton Roadon, s történetéről remélhetőleg nemsokára idehaza is megjelenik egy rövid beszámoló.

Kaszab Judit művészetének népszerűségét jelzi, hogy kétszer is elnyerte a legjelentősebb ausztrál portréfestészeti díjat, az *Archibald Prize*-t, valamint négyszer az akvarell tájképekért adott *Wynne Prize*-t. Ebből az anyagból merített a budapesti kiállítás is; sőt a harmincöt mű azóta már tovább is utazott, berlini és dublini bemutatókra.

A tájképek és a portrék értelmezésénél kezd érdekessé válni az alkotói módszer is. Hiszen a modernizmus témyerésével mind a portré, mind a tájkép idejéjtmúlt-nak tűnik. Az arcképet a fényképezés látszott kiszorítani, a tájkép természeti indítatását az absztrakció sorolta hátrébb. Hogyan lehetett ezeket megújítani?

A portréfestést terén Kaszab Judit még támaszkodhatott európai hátterére. A személyiség iránti érzékenysége segítette ahhoz, hogy a modelljeiről alkotott belső, lelki, s nem csupán a külső, fizikai benyomásait sűrítse vizuális jelekbe. Portréi alanyaival hosszan, kötetlenül beszélget. A képhez végül az adja meg az indítást, amikor megtalálja az illető személyiségének megfelelő szint. A kifeszítetlen vászonra azután szénnel viszi fel a vázlatot, majd ezen helyezi el a könnyen mozgó, gyakran akrillal elegyített olajfestékkoltokat. A háttér és az alak, a színfoltok önálló dinamikája, illetve az egyén felismerhető vonásai kiegészítik egymást, s végül a szem megfestése vonja őket egységre.

Mégis, ezek a „pszichológizáló” portrék is azzal fenyegettek egy idő után, hogy sematikussá válnak. Egyfajta társasági festővé degradáltak volna Kaszabot. Ez ösztönözte arra a művészt, hogy – bár anyagi okokból fenntartotta a portréfestői pályát – irányt váltson.

A tájképek terén már nem segített az Európából hozott pszichológiai érzékenység és klasszikus festeni tudás. Itt mutatkozott meg viszont az ausztrál föld varázslatos hatása. Az ország belsejében tett utazások élménye vezette az új képek felé. Az ország közepén olyan kőzetek uralkodnak, s olyan erős és szokatlan fény öleli körül őket, hogy ezek hatása alól egy festő aligha vonhatja ki magát. S Kaszab Judit művészetében a hatvanas évektől kezdve ez hozott fordulatot. 1959-ben járt először Alice Springsben, s azóta is vissza-visszatér a mágikus Uluru sziklához. Igazi kiteljesedését az absztrakció és a természetelvűség határára egyensúlyozó tájképek eredményezték. Kereste az absztrakció lehetőségét, ugyanakkor pusztán azért nem akart nonfiguratív alkotni, hogy a napjainkra részben már csak divattá egyszerűsödött modernista absztrakciót kövesse. Így született a tárgyi és a tárgyatlan elemek vegyítése sivatagi tájképein.

A nap különböző állása szerint megragadott földfelszíni formák, egyes sziklák aprólékosan lyukacsos anyaga, vagy magának az emberi látásnak a változása az eltérő fényviszonyok között adja e képek témáját. Három lépésben készülnek a művek: a művész helyszíni élményei nyomán születik meg a szabad, absztrakt alapozás. Ezt a kompozíciót követi valamely, részben figuratív tárgy, majd a kép befejezése a sikok egymásra vetítésével,

a térbeliség lendületének érzékeltetésével. A képeknek adott cím néha magát a természeti eredetet idézi fel (*Sivatagi éj, Hajnali szivárványvölgy, Fehér hegylanc*), máskor a formák adta, önálló benyomásra utal (*Közeledés, Áramlás, Moduláció*). Nemegyszer az alig titkolt, spirituális indítatás is kitűnik: *Ómen, Törekvés a fényhez, Aranyozott titok*.

Ez nyújtja e művek valódi erejét. Természeti környezetről, modern festészetről és panteizmusról egyaránt tanúskodnak. Egy, az emberek által szinte lakatlan világot hoznak közelebb hozzánk. Teljesen művi – hiszen művészi – eszközökkel jelenítenek meg egy majdnem érintetlen, ritkaságában is egyedülálló természeti közeget. A smaragd, a vörös, a narancs árnyalatainak gazdagsága és a formák fenésége kel itt életre. Ki-ki a saját ízlése szerint tekintheti ezt képzeletbeli utazásnak a távoli földrésre, művészi bravúrnak, vagy lelki vízióknak. Jót tesz a műveknek, hogy akrillal, gyakran csupán vízfestékekkel készülnek. Színskálájuk teljes marad, de a grafikához hasonló szerénység jellemzi őket. Ezért hiteles a szokatlan, merész színek és formák hatása: nincsen túlfestve, olajban érzelmessé téve a megidézett táj. Ez egyik tanulságuk is – látványos motívumokat a giccsbe csúszás veszélye nélkül csak a festői eszközök szűk, visszafogott skálájával lehet izléseesen képekké varázsolni.

Ébli Gábor

„Fontos, hogy saját otthonunk legyen”

**Pető Andrea beszélget
a nőtudományról
Shulamith Reinharz
professzor asszonnyal**

Shulamith Reinharz könyve – a feminista módszertanról a társadalomtudományi kutatásban – egyike volt azon kulcsfontosságú műveknek, amelyek megerősítettek engem abban, hogy másképpen is lehet a társadalomtudományt művelni: demokratikusabb módon. Kivételezett a helyzetem, hiszen Shulamith Reinharz, a Boston melletti Brandeis Egyetem *Hadasah International Research Institute on Jewish Women*, és *Women's Studies Research Center* igazgatója az irodájában fogadott.

– Ön tudósként, szociológusként kezdte pályáját. Mi készítette arra, hogy a nőtudomány intézményesüléseért dolgozzon? Miért szereti az ilyesféle munkát, amikor a legtöbb tudós gyűlöli az adminisztrációt?

– Ezekről a kérdésekről magam is sokat gondolkodom. Azt mondanám, hogy még mindig tudós vagyok, szociológus, és nagyon sokat köszönhetek a társadalomtudománynak. Ha nem lennék kutató, nem lenne PhD-m, ha nem lennék a Szociológia Tanszék professzora, akkor mások szemében nem lenne hitelem mindannak, amit véghez viszek. Hogy miért vagyok aktív a nőtudomány intézményesítésében is? Mert senki nem lehet erős, ha nincsen saját otthona. Ha a zsidókat vesszük például, azért voltak annyira kiszolgáltatottak a holokauszt alatt, mert nem volt saját hazájuk. A saját otthon azért is fontos minden csoport számára, mert szükséges a saját továbbfejlődéséhez. A legjobb dolog, ami a nőkkel a tudományban eddig történt, a nőtudomány létrejötte: a saját helyünk, ahol ki dolgozhatjuk a saját gondolatainkat, kockázatot vállalhatunk, és új lehetőségeket építhetünk ki.

Amikor adjunktus voltam a Michigani Egyetemen, majd később a Brandeison, a munkám azon múltott, hogy a nálam idősebb nők mennyire sikeresek abban, hogy megteremtsék a társadalmi nemek tudományának legitimációját. Ezt a gondolatot magamévá tettem, amikor előreléptem a pályámon, s már segíthettem a többi nőt. És amikor professzori kinevezést kaptam 1991-ben, felelősséget vállaltam, hogy létrehozok egy olyan ütőképű intézményt, amely a kutatónők „otthona” lehet.

Kezdték úgy látni, hogy egy nőtudományi központ igazgatása egyfajta politikai aktivizmus. Meg tudom változtatni az egész egyetem tanrendjét, ha stratégiában gondolkodom. Jelenlegi új projektem egy tényfeltáráó újságírással foglalkozó intézet létrehozása: a minimális pénzt már megszereztem hozzá. A pénz a legfontosabb eszköze a politikai aktivizmusnak. Sajnos sok feminista aktivista nem szeret pénzt szerezni, ezért aztán nincs elég hatalmuk. Magam tudományos vállalkozónak tartom. Többtucatnyi állást hoztam létre, ahol az emberek szeretik a munkájukat, bátorítva érik magukat, és nagyon kreatívvá válnak. Igyekszem ilyen emberekkel körülvenni magam, mert tőlük mindennap tanulhatok.

– **Miközben interjút ad nekem, beszélget az intézet munkatársaival, és egy irodalmi felolvasóestet is szervez. Honnan van ennyi energiája? Volt a családjában valaki, aki aktív volt a közösségben, és akitől mindezt eltanulta?**

– Szeretek egyszerre több dolgot csinálni. A sok feladat szórakoztat. Örömet okoz, ha kapcsolatot tudok létrehozni emberek és ötletek között. Meg emberek és emberek között, persze. Lehet, hogy az optimizmusomból fakad a sok energiám. Jogos a kérdés: mitől vagyok olyan optimista? Ismét a holokauszthoz kell visszatérnem. *Optimista* vagyok, mert a szüleim túléltek. Túléltek, mert kedves emberek segítettek nekik, és mert ők maguk is cselekedtek. Habár a világunk nem tökéletes, ezen el lehet keseredni – mégis, ma sokkal jobb, mint ötven évvel ezelőtt volt. Hiszek abban, hogy az emberiség fejlődik, hogy jó irányba tart.

– **Hányszor kértezték meg eddig öntől, hogy mikor lesz a férfiaknak is nemzetközi kutatóintézetük a Brandeis egyetemén? Engem tucatszor megkérdeztek már, amúgy elismert férfi kollégáim, hogy mikor kezdek már végre „férfítörténelemmel” foglalkozni.**

– Sokan érdeklődnek a *férfitudomány*-ról, és azt hiszik, viccesek. Néhányan komolyan gondolják, mert nem értik az egészet. Van kész válaszom erre. Azért hoztuk létre a *nőtudományt*, mert minden más: *férfitudomány*. Fel kell készülnünk az efféle kérdésekre, ha olyasmit csinálunk, ami nem tartozik a főcsapáshoz. Ha valami újat akarunk megvalósítani, akkor annak a létjogosultságát meg kell magyaráznunk.

– **Ön egy olyan kutatóintézet igazgatónöje, amely a zsidó nők kutatására szakosodott. Mi teszi a zsidó nőt olyan érdekessé, hogy disszertációk és publikációk egész sora foglalkozik a témával, sőt kutatására külön intézetet hoznak létre?**

– Engem a zsidó nők több okból is érdekelnek. Először is, a *nőtudomány* elhanyagolta a zsidó nőket, még akkor is, amikor a kisebbségekre irányította a figyelmet. Ugyanígy a *judaisztika* is elhanyagolta a nőket. Az igény pedig elég egyértelmű. Ha a zsidó nőket kutatjuk, jobban meg tudjuk érteni a zsidó férfiakat, mert a *judaisztika* azzal az előfeltevéssel dolgozik, hogy ami igaz a zsidó férfiakra, az igaz a zsidó nőkre is. Ez persze nem így van. Ezért a zsidó nőket kutató intézet mindkét területet fejleszti.

Másfelől a zsidó nők helyzetének tanulmányozása azért is különösen hasznos, mert rajta keresztül a *kettős diszkriminációt* nem csupán megértjük, hanem azt is látjuk, hogy mindez a *kreativitás* különleges formáit hozta létre. Végül pedig azért érdeklődöm a zsidó nők iránt, mert ez egyike a saját identitásaimnak.

Vannak politikai céljaim is a zsidó nők kutatásával. Meg akarom győzni az amerikai zsidókat, hogy van zsidó élet – érdekes, értékes zsidók, nem csak nélkülöző és menekült zsidók – a világ minden részében. Meg akarom győzni az amerikai zsidó szervezetek vezetőit, hogy vannak zsidó nők is, mindenütt a világon. Érdekel a zsidó nép túlélése és újravirágzása. Fontosnak tartom, hogy támogassam a régi, nagy, de nem túl divatos zsidó szervezeteket is – ezért működünk szorosban együtt például a *Hadassah*-val.

– **Hogyan jellemezné intézete profilját, és hol helyezné el a nemzetközi tudományos közéletben? Milyen intézményes és tudományos kapcsolatai vannak az izraeli és az európai zsidó nőkkel?**

– Intézetünket 1997-ben alapították, és még mindig a kísérletező fázisban van. Jól működik ma már a könyvkiadás, a lapkiadás, a bentlakásos ösztöndíjas program, az éves nemzetközi konferencia, az évente kiadott falinaptár, a kutatási ösztöndíj, és a nyári gyakorlatok. Azt hiszem, az amerikai judaisztikában dolgozók jobban ismerik az intézetünket, mint a *nőtudományban* dolgozók. Ezen a téren vannak még tennivalóink. Az izraeli nőkkel intézményes kapcsolatban állunk. Európával a kapcsolatunk gyengébb, de fejlődik. Ezt a kap-

csolatot egy zsidó női kutatóhálózat létrehozásával szeretnénk formalizálni.

– **Európában nagyon erős az Izrael-ellenesség, elsősorban az értelmiségiek, és főleg a baloldaliak között, ami gyakran antiszemitizmusként jelenik meg. Mi a helyzet Amerikában? Mi a feminista válasz erre? Hol helyezné el az intézetet az amerikai feminista ideológiai térképén?**

– Sajnos, nagyon is tisztában vagyok azzal, hogy komoly Izrael-ellenes és antiszemita érzések élnek az európai értelmiségiek között. Valójában ezek az érzelmek a baloldalon már nagyon régen jelen voltak. Én nem értem az antiszemitizmust! Nem értem, hogyan lehetnek az európai antiszemita, miután megölték hatmillió zsidót, alig néhány évtizede. Másrészt azt hiszem, hogy az Izrael-ellenes érzelmek nemcsak antiszemitizmusra alapozódnak (ha van ilyen egyáltalán), hanem a tudatlanságra, és arra, hogy az európaiak képtelenek kilépni abból a téves nézőpontból, hogy a *palesztinok* a vesztesek. Sajnos az amerikai feminista nem néznek szembe ezzel a problémával: ha Amerika-ellenesek, akkor a régi érvelést használják – ami persze részben igaz –, hogy Amerika okozza a világ összes konfliktusát. Az Izrael-ellenes nézetek az amerikai feminista között nem újak, de összekapcsolódnak az Amerika-ellenességgel, a *palesztinbarátsággal*, a „*palesztinok az áldozatok*” vélekedéssel. A dolgot még inkább nehezíti, hogy azok az amerikai csoportok, amelyek kiállnak Izrael mellett, nem jelennek meg nyilvánosan. Úgy érzik, hallgatniuk kell, és szégyenkezniük a véleményük miatt.

A *Brandeis University Press* és a *University Press of New England* közösen jeleníti meg könyvsorozatát, amelynek célja, hogy a zsidó nők életéről és a zsidó társadalmi nemek tudományáról alapvető ismereteket közöljön. Az *Esztertáskában* a kótetekről a későbbiekben recenziót közlünk. A lista:

ChaeRan Y. Freeze: Zsidó házasság és válás a cári Oroszországban

Judith R. Baskin: Midrásnők. A nő megjelenése a rabbinikus irodalomban

Susan Sered: Mitől betegek a nők? Anyaság, alázat, militarizmus az izraeli társadalomban

Ludmilla Shtern: Elhagyni Leningrádot. Egy szovjet emigráns igaz kalandjai

Jael Silliman: Zsidó portrék indiai keretben. Női elbeszélések a remény diaszpórájából

Rahel R. Wasserfall (szerk.): A nők és a víz. A menstruáció a zsidó életben és jogban

Pamela S. Nadell, Jonathan D. Sarna (szerk.): Nők és az amerikai judaizmus

Marjorie Agosin: Bizonytalan utazók. Beszélgetések Amerikába érkező zsidó női migránsokkal

A sorozatról bővebben lásd: www.brandeis.edu/hirijw.

SLOMO BEN AMI*

Amerika–Izrael–Európa – a konfliktusok háromszöge?

Tévedés azt gondolni, hogy **Ariel Saron** Európával mint közvetítővel szembeni elutasítása egyedül az ő személyes megátalkodottságát tükrözi. Saron álláspontja az izraeliek véleménye. Európa sajtója épp olyan rossz Izraelben, mint Izraelé Európában. Mindez egyáltalán nem szerencsés most, amikor körvonalazták egy nemzetközi segítséget igénylő megoldás feltételeit.

Melyek e tragikus szakadás okai? Hogyan lehetséges, hogy Izrael ma oly távol van Európától, és oly közel Amerikához?

Izraelt és Európát ma a szerelem és a gyűlölet dialektikája fonja egybe – legalábbis ami a közel-keleti konfliktust illeti. De a dilemma talán éppen zsidók és európaiak kollektív tudatába van bekódolva. **Denis de Rougemont** 1946-ban Európát az emlékezés hazájának (*Patrie de mémoire*) nevezte. Miként az európaiak számára nagyon nehéz az Izrael iránti attitűdjeiket elválasztani a zsidókkal kapcsolatos dilemmáik és komplexusaik egészétől, éppúgy az izraeliek – akik büszkéek arra, hogy a zsidó kultúra legfényesebb korszakai Európához kötődnek – soha nem felejtik el, hogy Európa a zsidó nép nagy temetőjévé vált.

Ha Európa az emlékezés kontinense, Amerika bizonyosan nem az. Izraelhez sokkal közelebb áll az amerikai felfogás. Az amerikaiak manicheus hajlama, mellyel jókra és gonoszokra osztják a világot, Izrael, e bevándorlóország számára nagyon fontos: hasonlóság a sokáig a túlélésért küzdő, és mindig a „jó” oldalon álló amerikai civilizációval.

Az izraeliek nehezen tudják feldolgozni a jóval árnyaltabb európai megközelítést. Izrael és Európa viszonya mindig a közel-keleti háború-béke inga pillanatnyi helyzetétől függött.

Az öreg kontinenst a kettős büntudat komplexusa gyötri: gyarmatosító és an-

tiszemita múltja. Izrael az európai tudat egyik mély válságából született, Európa számára egyfajta jóvátétel volt a zsidó nép ellen elkövetett bűnökért. Azonban az ár, amit ezért – állítólag – a palesztinoknak kellett fizetniük, nagyon élénk visszhangot vált ki az európaiak körében. Izraelben úgy tekintenek Európára, mint amely politikai tehetetlenségét elviselhetetlen moralizálással akarja elensúlyozni, s ezt az izraeliek sem megérteni, sem elviselni nem bírják.

Számtalan vallásháború, két világháború és egy népirtás után volt csak képes Európa arra, hogy a határokról, a nemzeti kérdésről folytatott vitáit rendezze. Gyarmatosító múltja az emberi történelem sötét lapjai közé tartozik, s Izrael ma úgy érzi, Európa közönyös, amikor ő a létben veszélyeztetett. Úgy tűnik számára, hogy – miközben a terrorizmus legbarbárabb fajtájával küzd – olyan bűnökkel vádolják, amelyeket számos alkalommal épp az európai történelem során követtek el. Amikor Európában a zsidókkal szemben alkalmazzák a Soá összes metaforáját, vajon nem arra tesznek kísérletet, hogy könnyűszerrel megszabaduljanak a zsidókérdéssel kapcsolatos komplexusaiktól, a zsidók elviselhetetlen morális felsőbbrendűségi igényétől? Az izraeliek szemében ez vagy antiszemitizmus, vagy tudatlanság.

Európa árulása

Egy túlélésért harcoló nép mindig ropant érzékeny. Izraeli szemmel nézve Európa a nehéz időkben nem tanúsított szolidaritást, így nem állta ki az erkölcsi próbát. 1967-ben Izrael magára hagyva harcolt. 1973-ban az Egyesült Államok egyetlen európai országot sem talált, amely engedélyezte volna a lészállást és feltankolást az Izraelnek életfontosságú katonai utánpótlást szállító repülőgépei számára: Európa akkor háborús embargót léptetett életbe Izraellel szemben. Az Öböl-háború idején, amikor **Szaddám Huszein** Scud rakétái hullottak Izraelre, alig találtunk olyan európai országot, amely hajlandó volt gázlarcot eladni nekünk...

Az intifáda első napjaiban döbbenettel tapasztaltam Európa árulását. Ekkor pedig már hosszú ideje Európa kedvencei voltunk; a béketárgyalások során minden kompromisszumkészségünket összeszedtük – megosztottuk Jeruzsálemet, kötelezettséget vállaltunk a területekről való visszavonulásra, elköteleztük magunkat egy életképes palesztin állam mellett, települések százainak a kiürítését ajánlottuk föl, ahová palesztin menekültek térhettek volna vissza. A lehető legközelebb jutottunk ahhoz, hogy feltörjünk az arab–izraeli konfliktus kódját, és Európa lelkesen tapsolt mindehhez.

Amint azonban elkezdődött az intifáda, ennek felelősségét szinte teljes egészében ránk hárították. Az igazság pillanata jött el ekkor, és Európa nem tudott felnőni a kihíváshoz. Ahelyett, hogy hatalmas gazdasági, politikai és morális erejével a palesztinokra gyakorolt volna nyomást, Európa Izraelre összpontosította bírálatait az állítólag „eltúlzott válaszcsepások” miatt. Az európaiak nem voltak hajlandók észrevenni, hogy Arafat szándékkal tett lehetetlenné minden megállapodást azzal, hogy az intifáda segítségével az áldozat kényelmes szerepébe helyezkedett. Arafat a mai napig elszántan ragaszkodik ahhoz a poszt-

* A szerző Izrael volt külügyminisztere. A tanulmány angol eredetije a JPR-news 2003. nyári számában jelent meg.

romantikus felfogáshoz, amely olyan népszerűvé teszi a palesztin ügyet Európában. A palesztin mártírológia hullámain lovagolni – ez Arafat mindenkor receptje az európaiak figyelmének megragadására.

A nemzetközi közösség pedig minden történelmi jelentőségű fordulópontnál azt sugallta a palesztinoknak (Európa morális és politikai támogatásával), hogy joguk van többet kérni, és a végén úgyis Izraelt ültetik a vádlottak padjára. A palesztin mozgalom e nemzetközi dédelgetése példátlan a modern kori történelemben, és akadály a megállapodásnak.

Mikor vált tehát az amerikai-izraeli-európai háromszög ennyire feszültségekkel terhessé? Valószínűleg 2002 elején, amikor az izraeli-palesztin konfliktus eszkalálódott.

Az amerikaiakat és európaiakat a közel-keleti ügyekben elválasztó árok ma is a megegyezés egyik fő akadályja; a transzatlanti egyetértésnek, annak, hogy a két kontinens egyesítse erőit és együttműködjön az „útiterv” megvalósításában. Az európaiak számára nem Bagdad az igazi probléma, hanem Jeruzsálem. És ha Bagdadra tekintenek, ezt csak azért tesszik, hogy az első Öböl-háború utáni események logikáját követve egy újabb arab-izraeli békekonferencia megrendezését szorgalmazzák.

Így érthető, hogy egyes háborúellenes tüntetések Európában nem sokban különböznek egy Izrael-ellenes tüntetéstől. A „Nemet a háborúnak!”, „Szabad Palesztinát!” és a „Vesszen Saron!” jelszavak gyakorlatilag ugyanazok. Ezért érezte magát olyan kellemetlenül sok zsidó a békétüntetésekben. Pedig az amerikai zsidók kevésbé támogatták az Irak elleni háborút, mint az amerikaiak általában. Ám a zsidók sem Európában, sem Amerikában nem voltak a békétüntetések szívesen látni résztvevői – vagy legalábbis nem érezhették magukat kellemesen, amikor azt látták, hogy azok, akik egyetértenek velük Saron bírálataiban, ezt izraeli zászlók elégetésével nyomatékosítják.

Európában a háborúellenes mozgalom virulensen Izrael-ellenes formát öltött: izraeliek és zsidók általában úgy látják, hogy a tüntetések, ahol szabad Palesztinát követelnek, de szabad Irakot (vagy más arab országot) nem, a politikailag korrekt antiszemitizmustól szaglanak.

Európai szemmel nézve Amerika és Izrael anarchikus hatalmak, melyek a nemzetközi jog helyett a hatalmi politikához ragaszkodnak, a jogon kívül helyezik ma-

gukat, sőt megvetik azt. Számos európai úgy tekint Amerikára és Izraelre, mint törvényen kívüliekre: előbbi az óriás haramia, utóbbi ennek szatellitje. (Az arab világban ennek megfelelője a Nagy Sátán és a Kis Sátán.)

Amerikaiak és izraeliek viszont a teljes biztonság megszállottjai, szemben az európaiakkal, akik inkább hajlandóak együtt élni a gonosszal, mintsem hogy megpróbáljanak megszabadulni tőle. Ezt a békülékeny politikát folytatták Hitlerrel és Szaddam Huszeinnel szemben egyaránt. Amerika és Izrael teljes biztonság iránti megszállottságának persze különböző okai vannak. Izrael számára ez az üldözött nép legmélyebb komplexusai-ból táplálkozik, a zsidó államiság kétszeri elvesztéséből, a holokausztból, és abból a tényből, hogy a világ e fertályán a gyengék számára nincs irgalom.

A „fenyegetés” amerikai illetve izraeli felfogása szintén különbözik az európaiakétól. Utóbbiak már – úgy tűnik – a történelem utáni világba eveztek át, ahol a veszélyek nem katonai, hanem polgári jellegűek. Az európaiak ezért inkább „kihívásokról” szeretnek beszélni, mint amilyenek az etnikai konfliktusok, a migráció, a szervezett bűnözés, a szegénység és a környezetszennyezés.

Az amerikaiak és izraeli szövetségeseik viszont másik világban élnek, és más diskurzust vélnék célravezetőnek. Ezen a nyelven beszélnek olyan veszélyekről, mint amilyen a tömegpusztító fegyverek elterjedése, a terrorizmus, a lator államok, s amely veszélyek – úgy vélik – katonai választ tesznek szükségessé.

Az európaiakban erős rokonszenv fejlődött ki a gyengébbek iránt – feltéve, ha azok bajaikra megoldást keresve a józan határokon belül maradnak. Így Európa szeptember 11-e után őszinte rokonszenvet tanúsított Amerika iránt, éppúgy, mint ahogy az európai lelkiismeret Izrael mellé állt az 1967-es háború előestéjén. Amikor azonban az izraeliek a pusztá önvédelmen túllépve a megszállás és a településépítés stratégiájára tértek át, az amerikaiak pedig **Bin Laden** és az *Al Kaida* elleni legitim harc után nagyobb stratégiai célokat tűztek ki, az európaiak visszakoztak.

A történelem tanulsága

Amikor felmerül a kérdés, hogy az emlékezet milyen szerepet játszik mostani magatartási szabályaink alakításában, igen érdekes jelenséggel találkozunk. Az

amerikaiak, akik az európaiaknál jóval rövidebb történelmet tudnak maguk mögött, állandóan a történelem tanulságaira emlékeztetik európai szövetségeseiket, akik a maguk részéről roppantul szeretnének elmenekülni múltjuk nyomasztó árnyai, a békülékeny magatartás fiaskói elől, mint amilyen München, Hitler és Sztálin voltak. Európa azt állítja, hogy e bénító emlékeken már felülemelkedett.

Az európai internacionalizmus korában további érdekességeket is találunk. Ma Amerikára éppúgy tekintenek Európában, mint Izraelre: önző nemzetállam, amely minden nemzetközi szabályt áthág a szent nemzeti egoizmus nevében. Európa viszont úgy hiszi, a „mission civilisatrice” új fajtáját fedezte föl, amely a nemzetközi jogban és intézményekben, kompromisszumokban és megbékélésben, az egyetemes békébe vetett hitben gyökerezik.

Az izraeliek azonban még a történelem korában élnek, ahol a katonai fenyegetés mindennapos, napirenden van a terrorizmus, ahol szomszédaink országunk létezését sem hajlandók tudomásul venni, bármiféle engedményt is teszünk, és roppant nehéz kilépni a dzsungel törvényeinek a külvilág által ránk kényszerített

„IZRAEL A LEGNAGYOBB VESZÉLY A VILÁGBÉKÉRE” – VÉLIK EURÓPÁBAN

Az európaiak 59 százaléka véli úgy, hogy a világbékét a Föld összes orszagai közül Izrael fenyegeti a leginkább. Az *Eurobarometer* nevű, rendszeres felmérés keretében öt-száz embert kérdeztek meg az EU jelenlegi tizenöt tagállamának mindegyikében. A telefonos kérdés során tizenöt országot soroltak föl, előzetesen azt kérve: „Mondja meg, hogy ez az ország ön szerint fenyegetést jelent-e a békére a világban, vagy nem!” A lista első helyén Izrael végzett, utána „holtversenyben” az Egyesült Államok, Irán és Észak-Korea 53-53 százalékkal. Irak 52, Afganisztán 50 százalékot kapott. A Palesztin Autónmia nem került fel a listára, mivel – az EU álláspontja szerint – „nem önálló ország”. Ugyanakkor a kérdezettek 80 százaléka úgy nyilatkozott, hogy „Európának nagyobb szerepet kéne játszania a békefolyamatban”.

Az angol nyelvű, Párizsban megjelenő *International Herald Tribune* napilap tavalyi felmérése szerint a britek, a franciák, a németek és az olaszok in-

keretei közül. Európa azonban elutasítja annak tudomásulvételét, hogy mi és arab szomszédaink tökéletesen más történelmi környezetben élünk. Európa már a történelem utáni korszakba lépett, mi viszont még a történelemben veszteg-lünk.

Megpróbáltunk az európai úton járni, de kudarcot vallottunk. **Rabin** évei alatt igyekeztünk békét és bizalmat építeni: arab szomszédainkkal gazdasági együttműködésre és integrációra törekedtünk. Ám az arab világ – mint izraeli neokolonialista törekvést – ezt elvetette...

Néha nehéz megmondani, vajon a zsidókat és Izraelt azért gyűlölik, mert Amerika szövetségesei, vagy Amerikát gyűlölik azért, mert a zsidókkal szövetséges. Az egyiptomi énekes, aki két évvel ezelőtt „Gyűlölöm Izraelt” című dalával lett népszerű, nem foglalkozik e tyúk-tojás problémával. Nemrég kiadott albumának címe: „Gyűlölöm Amerikát”...

Európa nem ellenséges Izraellel szemben. Számára a zsidó állam léte mellett elkötelezettsége mély erkölcsi parancs. Mivel azonban tudja, hogy Amerika garantálja Izrael fizikai létét, megengedheti magának az „arab játékot”...

Gadó János fordítása

kább rokonszenveznek a palesztinokkal, mint Izraellel. Amerikában ugyanakkor ellenkező a trend: 41 százalék Izraelt tartja rokonszenvesnek, és csupán 13 százalék a palesztinokat.

A felmérésre reagálva az antiszemitizmus elleni küzdelem céljával föllállított Los Angeles-i *Simon Wiesenthal Center* közleményben adott hangot megdöbbenésének. „Ez az eredmény ellentmond a józan észnek, rasszista fantazmagória, amely azt mutatja, hogy az európai társadalomban ma mélyebbre hatolt az antiszemitizmus, mint bármikor a II. világháború óta.” Ha az adatok megfelelnek a valóságnak, ebből csak egy következtetés vonható le: „Az Európai Unió és tagországai nem játszhatnak semmiféle szerepet a jövőbeli békefolyamatban” – mondta **Marwin Hier**, a központ igazgatója.

Natan Sharansky, egykori szovjet refruznyik, jelenlegi diaszpóra-ügyi miniszter kijelentette: „Izrael politikai bírálata mögött semmi egyéb nincs, mint szintizta antiszemitizmus.”

Az EU-t alighanem kellemetlenül érintette a felmérés eredménye: szembesül-

nie kellett az új intifáda kezdete óta politikai fórumokon, médiában, civil társadalomban gerjesztett általános Izrael-ellenes hangulat következményeivel. Az Európai Bizottság elítélte a jelenséget, **Romano Prodi**, a bizottság elnöke pedig kijelentette: az eredmények „az elfogultságok továbbélésére utalnak, amit fenntartás nélkül el kell utasítanunk”.

Az EU politikusai tehát keményen elítélik a zsidóellenes légkört – amelynek fel-szításában maguk sem ártatlanok.

Talán még a fentieknél is kiábrándítóbb egy másik közvélemény-kutatás eredménye: a Coriera della Sera olasz napilap november közepén közzétett felmérése szerint a megkérdezett olaszok hatodrésze úgy véli, legjobban, ha Izrael állama megszűnne létezni. Az eredményről tudósító izraeli napilap, a Haarec kolumnistája megjegyezte: „Az izraeliek egyre inkább attól tartanak, hogy kormányuk külföldi bírálata visszafordíthatatlanul vad zsidógyűlöletbe csapott át, és Európában immár arról vitáznak, hogy Izraelnek van-e joga létezni.” Sokatmondó az írás címe is: „Van-e joga Izraelnek létezni? És a zsidóknak?”

„A többség megszavazza az elítélő határozatot...”

Beszélgetés Eörsi Mátyással, az Európa Tanács közgyűlésének képviselőjével

– Látsz-e különbséget európai országok vagy politikai áramlatok között aszerint, hogy milyen a viszonyuk Izraellel?

– Nem látok különbséget. Minden politikai mozgalomban vannak Izraellel szemben megértőbb politikusok, de mindenütt erősebbek azok, akik Izraellel szemben elmarasztalóak. A többség pedig – amely nem ért a kérdéshez – rendszerint az erősebb oldallal szavaz, véleményem szerint azért, mert úgy gondolják, hogy az ő választóik Izrael-ellenesek. Vannak tehát viták, amelyek többnyire Izraelt elmarasztaló határozatokkal émek véget.

– Te a Liberális Internacionálé (LI) alelnöke vagy.

– A Liberális Internacionáléban viszonylag jobb a helyzet. Egyrészt ott van egy jelentékeny izraeli párt, a *Sinuj*, amely keményen lobbizik országa érdekeiért. Nem

mondom, hogy mindig az ő álláspontjuk érvényesül, de nem söprik le őket az asztalról. Az LI egyik terve az, hogy megkísérli fölvenni a kapcsolatot – ha nem is liberális, de mérsékelt – arab politikusokkal. Így az LI keretein belül indulhatna meg valamiféle dialógus.

– Ha európai politikai fórumokon Izrael mellett szólalsz föl, hogyan tekintenek rád európai politikus kollégáid?

ELÉGEDETT IZRAELIEK A terrortámadások, munkanélküliség, háborús állapotok ellenére az izraeli elégedett nép – az ország statisztikai hivatala által készített közvélemény-kutatás szerint. A hétezer megkérdezett válaszoló 83 százaléka elégedett életével, 82 százaléka a munkájával, 94 százalék pedig családi életkörülményeivel. A Bar Ilan Egyetem egyik szociológusánára szerint néhány kézenfekvő ok felsorolható: az élelmszerek a fizetésekhez képest viszonylag olcsók; az izraeli városokban a legtöbb család tagasabb lakásban él, mint az európaiak Londonban vagy Párizsban; az egészségügyi és az oktatási rendszer az egész országban jól kiépített. A társadalmi élet pedig sokkal közvetlenebb: a szomszédok többnyire jó kapcsolatban vannak; az emberek az autóbuszban minden további nélkül szóba elegyednek egymással – ami az anonim európai vagy amerikai nagyvárosokban nem jellemző. A közbiztonságot elsősorban a terroristák fenyegetik, az éjszakai Jeruzsálem-ben vagy Tel-Avivban közlekedő polgár-nak nem kell olyan inzultusoktól tartania, mint a nyugati nagyvárosokban.

– Színes a kép. Van, aki egyszerűen lezsidóz...

– ...?

– Természetesen nem szó szerint, csupán azt mondja, hogy „megérti, ha én Izrael mellett beszélek, hiszen én is zsidó vagyok”. Vannak, akik figyelnek az érveimre, mások viszont nem törődnek velük, és mondják tovább a magukét. Az Európa Tanács közel-keleti albizottságának elnöke egy északir politikai, **Lord Kicklooney**, ami azért érdekes, mert neki lehet tapasztalata abban, miként keletkezik és súlyosbodik egy etnikai konfliktus. Ő azt mondja, hogy korábban Izraelt támogatta, mostanra azonban több érv szól Izrael ellen, mint mellette.

– **Érzel bármilyen esélyt arra, hogy ez a beállítottság megváltozzon?**

– Rövid távon nem látok erre esélyt. Izrael ezt a negatív európai trendet nem tudja megfordítani. Vannak olyan országok, amelyek a közel-keleti válságot világpolitikai kontextusba helyezik. Ezzel kapcsolatban jellemző egy francia szenátor esete, aki néhány éve az Európa Tanács közel-keleti albizottságában egy ízben fölállt, és kijelentette: ha Amerika Izraelt támogatja, akkor nekünk az arabokat kell támogatnunk. Ezzel leült. Ez a régi vágású francia politikai stílus ma már nem jel-

lemző, de – amint az iraki háború során láthattuk – a szemlélet még él. Aki pedig az iraki háború ellen foglalt állást, az rendszerint Izrael-ellen is állást foglalt.

– **Ez az Izrael-ellenes álláspont rosszabbodott az iraki háború óta?**

– Rosszabbodni már nem tudott. Kétségtelen, hogy amikor Izrael F-16-osokkal bombázza egy palesztin terrorista házat, az nem tesz jót a megítélésének.

– **És miként reagálnak európai politikusok akkor, amikor egy palesztin terrorakció nyomán meghal húsz izraeli polgári személy, köztük gyerekek?**

– Vannak, akik azt mondják, hogy ez az izraeli kormány műve, mások meg azt mondják, nem bizonyított, hogy nem elszigetelt akciónak van szó. Ez utóbbit az Arafathoz közel álló Al Aksza Mártírjainak Brigádja esetében nehezebb állítani, de a Hamasz akcióira ráfogják, hogy elszigetelték.

– **Tomi Lapid izraeli miniszterelnök-helyettes egy vele készült interjúban abbéli reményének adott hangot, hogy a leendő közép- és kelet-európai EU-tagok Izraellel szemben mérsékeltebb hangot ütnek meg, és semlegesebb álláspont felé bilentik vissza a jelenlegi palesztinpárti hangulatot.**

– Ha én lennék Magyarország külügyminisztere, garantálnám, hogy Magyarország

más hangon beszélne. A magyar külpolitika ma eléggé kiegyensúlyozott, nem Izraelt teszi felelőssé a konfliktusért. Kíváncsi vagyok, hogy Tomi Lapid reményei valóra válnak, de nem tudom, vajon így történik-e. Egyfelől a most csatlakozó országoknak a holokausztért viselt felelőssége lényegesen nagyobb, mint a legtöbb nyugat-európai ország. Feltételezhetjük ezért, hogy a zsidóság ügyével jobban fognak empatizálni. Ugyanakkor azt is látni, hogy ötven év szőnyeg alá söpört történelme után ezekben az országokban a szélsőjobboldali hangok egyre erősebbek. A külpolitikában ugyanez a felfogás még nem jelenik meg, de a jövőben ezt nem lehet kizárni.

– **Az Európa Tanácsban ülő cseh, lengyel, litván stb. képviselők Közel-Kelettel kapcsolatos álláspontja eltér a nyugat-európaiakétól?**

– Ezek a képviselők többnyire csak olyan ügyekben nyilatkoznak meg, amelyek az ő országukat érintik. Más ügyekben – tisztelet a kivételnek – többnyire hallgatnak. A Közel-Kelettel kapcsolatban nem kívánnak konfliktusba kerülni az EU régi tagjaival, mert attól félnek, hogy ez a csatlakozási tárgyalásokon veszélyeztetné a pozícióikat.

– **A régi tagországok álláspontja között sincs különbség e kérdésben?**

„Az EU politikusi palesztinpárti semlegesek”

Beszélgetés Tomi Lapid
izraeli miniszterelnök-helyetessel

– **Mit válaszolnak az európai politikusok, ha felemlítik nekik, hogy a palesztin tankönyvekben az Izrael-ellenes uszítás európai pénzen folyik?**

– Európa nem egységes. Amikor én a magyar miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel tárgyaltam, megállapítottuk ezt. Legnagyobb problémánk, hogy a franciák egyértelműen palesztinpártiak: minden lényeges kérdésben az ő álláspontjukat támogatják. Ezzel szemben az angol, a német és az olasz kormány – utóbbi **Berlusconi** óta – sokkal elfogadhatóbb nézeteket vall. Ezért mi óvatosan fogalmazunk, nem beszélünk „Európáról”. Nagyon reméljük, hogy azok a kelet-közép-európai államok, amelyek most az Európai Unióhoz csatla-

koznak, és közelebb állnak az izraeli, mint a palesztin állásponthoz, kiegyensúlyozó szerepet töltenek majd be. Ez elsősorban Magyarországra vonatkozik, de Cseh- és Lengyelországra is. Ebből a szempontból mi örömmel fogadtuk, hogy Magyarország csatlakozik az unióhoz.

– **Kik azok az európai politikusok, akikkel a legjobban meg tudja értetni magát?**

– Furcsa módon egy olyan ember, aki vel nem akartam találkozni. **Tony Blair** ugyan követeli az amerikaiaktól, hogy gyakoroljanak nyomást Izraelre, ám az angol kormány mindemellett racionálisan viselkedik. A német kormány is. **Joschka Fischer**rel ugyan nem találko-

tam, mert nem volt hajlandó eljönni kelet-jeruzsálemi irodámba, de általában értelmesen, józanul viszonyul a problémákhoz. Viszont súlyos nézeteltéréseink voltak belga politikusokkal: ismeretes, hogy egy belga bíróság vádat akart emelni **Ariel Saron** ellen. Ezzel szemben a holland politikusok hagyományosan barátságosabbak irántunk. Nem lehet tehát egységes Európáról beszélni.

– **És az Európai Unió képviselőivel tárgyalva milyenek a tapasztalataik?**

– Az unió hivatalos képviselői semlegesek. De mi már megtanultuk, hogy létezik palesztinpárti és Izrael-párti semlegesség. Ők az előbbi kategóriába tartoznak. Nem akarok senkit vádolni, nem akarom paranoiás módon azt állítani, hogy Európa üldöz bennünket, hiszen szoros kapcsolataink vannak Európával, amely Izraelt különleges gazdasági kedvezményekben részesíti. Tudományos téren együttműködünk, Európa a legnagyobb gazdasági partnerünk. Nem vagyunk Európa-ellenesek, csak azt szeretnénk, ha Európa a Közel-Kelet ügyében kiegyensúlyozottabb álláspontot foglalna el.

– **Számos európai országban baloldali mozgalmak bojkottot hirdettek izraeli**

– A hollandok, a dánok és mostanában az olaszok mérsékelt hangot ütnek meg. A németek pedig – érthető okokból – mindig nagyon óvatosak, és empatikusabbak, ha Izrael elítélő határozat van napirenden.

– **Az empátiának azonban a szavazáskor nincs szerepe: ilyenkor csak igen és nem között lehet választani.**

– Ez igaz, e tekintetben Németország nem különbözik másoktól: van néhány képviselője, aki Izrael mellett szavaz, a többség pedig megszavazza az elítélő határozatot. A hollandok és a dánok közt még valamivel több az Izrael mellett szavazó.

– **Az Izraellel inkább rokonszenvező képviselők között van valamiféle együttműködés, lehet őket egy csoportnak tekinteni?**

– Ha én egy határozathoz módosító javaslatot nyújtok be, tudom, hogy kiket kell támogatásért megkérni. Az Európa Tanács közgyűlésén öt képviselő van – köztük Bárony András és én –, aki határozottan kiáll Izrael mellett. Valamivel többen szavaznak velünk, de a négyszáz fős közgyűlésben, ahol általában kétszáz van jelen, részarányunkat a kevés-sok ellentét párral lehet jellemezni.

jég

termékek ellen. Európai egyetemek bojkottja szőlítottak fel izraeli társintézmények ellen. Komoly veszély ez Izraelre?

– Nem. Ebből nem lett semmi. Ez a kezdeményezés nem ment át a gyakorlatba.

– **Volt olyan próbálkozás is, hogy a területéről származó árukat bojkottálják Európában.**

– Ennek kezdeményezője az izraeli szélsőbal volt. Időnként a vámnál valóban föltek a kérdést, hogy az adott áru honnan származik, de ezt nemigen lehet ellenőrizni, így ebből sem lett semmi. Az izraeli exportot ez nem befolyásolta. Sokkal nagyobb csapás volt számunkra a high tech piac összeomlása, mivel ennek aránya az exportban nálunk a legmagasabb a világon. A hatalmas izraeli gazdasági fellendülés teljesen a fejlett technika piacára alapult. Izrael volt az első a hagyományos iparágakból az új technikákba való átmenetben: a foglalkoztatottak között is nálunk volt a legmagasabb a fejlett technikában dolgozók aránya. Amikor a Nasdaq, a high tech cégek értékpapíraival kereskedő New York-i tőzsde összeomlott, ez bennünket érintett a legsúlyosabban.

Gadó János

YOSEF HAYIM YERUSHALMI

A negyedik megaláztatás*

„Aber wir vergessen zu leicht, dass wir Kein Recht haben, die Neurose dort in Der Vordergrund zu stellen, wo es Sich um eine bedeutende Leistung Handel.“ „De túl gyorsan megfeledekzünk arról, hogy nincs jogunk a neurózist a közép-pontba állítani abban az esetben, amikor valamilyen nagy teljesítményről van szó” – mondta Freud a bécsi pszichoanalitikus-egyesület 1910. január 12-i találkozásán.

Egy beszélgetés során, valamikor 1908 körül, Freud az alábbi viccet mesélte Theodor Reiknek:

– Megkérdezik Itzigtól az iskolában: „Ki volt Mózes?” „Egy egyiptomi hercegnő fia” – hangzott a válasz. „Ez nem igaz – mondta a tanár –, Mózes anyja egy zsidó asszony volt. Az egyiptomi hercegnő csak megtalálta a kosárban.” „Ezt mondja a hercegnő!” – felelte erre Itzig.¹

Két okunk is van, hogy odafigyeljünk erre a viccre. Egyrészt, mivel úgy látszik, hogy a koraérett Itzigne is volt érzéke ahhoz, amit Paul Ricoeur – Freud módszeréről szólva – a „gyanakvás hermeneutikájának”² nevezett; másrészt pedig éppen Freud volt az, akitől megtanultuk komolyan venni a vicceket. Hogy milyen komoly dologról van itt szó, az nyilvánvalóvá válik, ha otthagyjuk Itzigt a galíciai héderben (a zsidó elemi iskolában), és a Berlini Egyetem felé fordulunk, ahol 1922-ben az alábbi komoly kijelentés hangzott el: „A végső és legfontosabb kérdése minden zsidósággal, zsidó vallással foglalkozó kutatásnak mindig is az marad: Ki volt Mózes?” („Die letzte und wichtigste Frage aller israelitisch-jüdischen Religionsforschung wird immer bleiben: Wer war Mose?”) Ezzel a kérdéssel kezdődik Ernst Sellin könyve, melyre Freud – és később még sokan mások is – nagymértékben támaszkodtak.³

Már a kezdet kezdetén szeretném leszögezni, hogy nem azért foglalkozom Freuddal, hogy helyet követeljek számára a már amúgy is zsúfolt zsidó panteonban. Réges-rég lemondtam Kolumbusz-

ról, Itáliával kapcsolatban, és Avilai Szent Terézről – noha nagyapja zsidó volt – Spanyolországgal kapcsolatban. Freud esetében is teljes nyugalommal megtehetném ezt, ha élete és munkássága megengedné. Egyáltalán nem szándékozom beleszólni abba a megalapozatlan és ezért terméketlen vitába, mely azzal foglalkozik, hogy a pszichoanalízis mint gondolatrendszer a judaizmusban gyökerezik-e vagy sem (a pszichoanalitikus mozgalom tagjainak zsidó származása pedig egy másik kérdéskör). Akármint is gondolunk a fenti problémáról, Freud Mózes, lényegét tekintve, teljes mértékben zsidó könyv marad.

Freud utolsó nagy munkájával, a Mózzel kapcsolatban a legszélsőségesebb vélemények hangoztak már el. Részben magasztalták mint irodalomtörténeti alkotást, részben gyalázkodva elutasították mint a zsidó lét alapjai ellen intézett rosszindulatú támadást.⁴ Ennél még sokkal fájdalmasabb a bibliakutatók elutasítása, akik szinte egyhangúlag azt állítják, hogy Freud önkényesen manipulált bizonytalan történelmi forrásokat, valamint az antropológusok és a vallástörténészek véleménye, miszerint etnológiai feltételezésekre támaszkodik. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy a szigorú bírálat teljesen helytálló, ám az ezzel kapcsolatos részletekkel itt most nem kell foglalkoznunk. Nyilvánvalóan egyetlen lehetőségünk az marad, hogy a könyvet mint Freud belső életének pszichológiai dokumentumát vizsgáljuk, a szöveget pszichoanalitikus szövegelemzésnek vetve alá.

Ez a megközelítés folyamatos, provokatív éleslétást követel, ám így is fennáll a veszélye annak, hogy beleesünk annak az öröklött téveszmének a csapdájába, hogy összetévesztjük a belső indítékokat a mondanivalóval, s így megkerüljük azt az alapvető kérdést, hogy miről is akarta Freud meggyőzni olvasóit ezzel az ex cathedra megírt és publikált könyvvel? Freud nyilvánvalóan nem pszichoanalitikus vallomásnak szánta írását. Azonban rendkívül fontos feladatokat hagy nek

figyelman kívül, ha ezen a ponton a műelemzés, a szövegelemzés elméleti kérdései felé fordulnék. Ráadásul saját ösztönös igyekezetem, hogy elkerüljem a szóbeszédet, miszerint a kortárs irodalomelmélet elvárásolt erdejébe tévedtem, megduplázza az előttem sokasodó, leküzdésre váró nehézségeket. Csupán annyit javasolnék, hogy a Mózeset tekintsük egyszerűen pszichológiai önéletrajznak, anélkül, hogy előre elképzeljünk a szerző tudatos szándékait, hisz ez alapvetően meghatározó lenne és esetleg elkötelezne bennünket valamiféle „vadanalízis” mellett. Amennyiben a Mózeset úgy olvassuk, mint a Freud egész munkásságát végigkísítő esettanulmányoknak azt az utolsó darabját (könyvem negyedik fejezetében eljátszom ezzel a gondolattal), mely egy tragikus történelmi pillanatban íródott; akkor olyan nyilvános vallomásként olvashatjuk, melynek kijelentései – a zsidó történelem jellegéről, a vallás és az emberiség, valamint a kereszténység és az antiszemitizmus kapcsolatáról – ugyancsak nagy érdeklődésre tarthatnak számot. Számomra rendkívül érdekes a zsidó historicizmus, amely a múlttal

való radikális szakításnak köszönheti létét, s ami a zsidó történelem egyedülálló újrazvizgálataival kutatja a judaizmust és a zsidó identitást. Ennek az érdeklődésemnek köszönhetően fedeztem fel a Mózeset és úgy gondolom, Freudnak ez a könyve a zsidó historicizmus példaértékű, különleges darabja.

S itt jövők én mint a zsidóság történetének kutatója, aki a szélesebb történelmi kontextust, sőt ilyen kontextusok egész sorát keresi. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ennek a megközelítésnek figyelembe kell vennie Freud életének fontos eseményeit. Aligha szükséges valamiféle pszichoanalitikus vagy „pszichohistorikus” kiindulási pontra helyezkednünk ahhoz, hogy méltányoljuk Freud élettörténetének fontosságát életműve szempontjából. Ezen túlmenően általában szakmám szerény eszközeit használok, eredményeimet pedig sajátos szakterületemnek köszönhetem.

A kutatás, amit elvégeztem, nagymér-

tékben eltért attól, amire kezdetben számítottam. Amikor belevágtam ebbe a munkába, meg voltam győződve arról, hogy minden szokásos történelmi feladatot réges-rég elvégeztek már. Azonban hamarosan rá kellett jönnöm, hogy a valóságban egészen más a helyzet. Felül kellett vizsgálnom a Mózes keletkezéstörténetének fontos részleteit. Csupán egyetlen példát említek. Mivel a kéziratról sehol sem esik szó – legalábbis az általam ismert szakirodalomban –, ezért úgy gondoltam, hogy ez vagy elpusztult, vagy létezik ugyan a kézirat, de egészen meg egyezik a publikált szöveggel, s így teljesen érdektelen. Legnagyobb meglepetésemre a Kongresszusi Könyvtárban talál-

Freud és Wilhelm Fliess
az 1890-es évek elején

ható Freud-archívumban végzett szkeptikus kutatásom eredményeként megtaláltam az 1934. augusztus 9-én készült vázlat fotokópiáját, melynek szövege lényegesen eltér a publikált változattól. Ennek a vázlatnak hamarosan jó hasznát fogjuk venni. Különben pedig nem állíthatom, hogy feltártam, sőt akárcsak érintettem volna minden fontos aspektusát annak, ami Freud munkáinak talán legködösebb vonatkozása. **Cervantes** Don Quijotéjével kapcsolatban jelentette ki **Ortega y Gasset**: „Vannak könyvek, melyeket közvetlen ostrommal nem lehet bevenni, csak úgy, mint Jerikót.” Ez az állítás teljes mértékben érvényes Freud Mózesére is.

Feltételezésem szerint Freud Mózesének tartalma (ha nem is ez a dráma lényege) mostanra közismertté vált. A könyv szerint a monoteizmus nem a zsidók, hanem az egyiptomiak találmánya.

IV. Amenhotep fáraó, aki később felvette az Ekhnaton nevet, államvallásként bevezette a Nap, avagy Aton kizárólagos kultuszát. Az Aton-vallás – Freud szerint – egyistenhit volt, mely elvetette az antropomorfizmust, a mágiát és a varázslást, és teljes mértékben tagadta a túlvilági létet. Ekhnaton halála után felszámolták ezt a „rëmes eretnekséget”, az egyiptomiak visszatértek régi isteneikhez. Mózes nem zsidó, hanem egyiptomi pap vagy nemes volt, és buzgó egyistenhívő. Az Egyiptomban élő egyik elnyomott sémita törzs vezérévé vált Mózes, felszabadította őket a szolgaságból, új néppé formálta őket annak érdekében, hogy megörzödjék az Aton-vallás. A Mózes által bevezetett egyistenhit még spirituálisabb volt, megtiltotta minden képi ábrázolást, s az elkülönülés érdekében bevezette a körülmetélés egyiptomi szokását. A nemrég még rabszolgasorban élő durva tömeg azonban képtelen volt megfelelni az új vallás követelményeinek. Lázadás tört ki, a tömeg meggyilkolta Mózeset; a gyilkosság emléke pedig elfojtódott. Mídiában az izraeliták kompromisszumos szövetséget kötöttek a rokon sémita törzsekkel, s átvették vad, tomboló istenségük, Jahve kultuszát is. Ezt követően Mózes istene összeolvadt Jahvéval, Mózes cselekedeteit pedig egy ugyancsak Mózesnek nevezett midianita papnak tulajdonították. Néhány évszázad elteltével az igaz hit és az alapító titkos tradíciója kellően megerősödött ahhoz, hogy előlépjön, és győztesként felemelkedjék. Mózes istenének univerzális és spirituális tulajdonságait átvette Jahve; Mózes meggyilkolásának emléke teljesen elfojtódott a zsidók körében, s csupán a kereszténység születésekor – roppantul álcázott formában – bukkan fel majd újra.

Mindez elég megrázó lehet, ha csak az olvasó korábbiól nem rendelkezik pszichoanalitikus ismeretekkel vagy bizonyos alapvető történelmi információkkal. Ahhoz, hogy megfelelően értékelhessük a Mózeset, nem elegendő azonnal felfüggesztenünk pszichoanalitikus hitetlenségünket, hanem képesnek kell lennünk arra is, hogy ideiglenesen elfogadjunk – mégpedig empátiával – olyan gondolati struktúrákat és beszédmódokat, melyek legalább olyan idegenek számunkra, mint amilyenek a brazil őserdei Bororo és Nambikwa törzseké voltak az antropológusok számára; vagy ha úgy érthetőbb, úgy kell tennünk, mintha Alice-hoz hasonlóan, a nyúl üregén keresztül mi is oda tartanánk, ahol minden „különös és még

különösebb". Egy új tájékozódási pont minden esetben radikális változásokat kell, hogy hozzon.

Vegyük egy jellegzetes példát! 1905 decemberében az ifjú **Otto Rank** tömör esszét írt *A zsidóság lényege* (Das Wesen des Judentums) címen arról a kérdéstről, mely a zsidó gondolkodók és tudósok kedvenc témája a 19 század óta. (Ezt az írást 1981-ben találták meg és adták ki először.) Rank tömören megállapítja: „A judaizmus lényege a primitív szexualitás hangsúlyozása.” Tán meg kellene lepődnünk ezen? Tán az úgynevezett zsidó öngyűlölet példája ez a kijelentés? A szöveg felfedezője szenttelen precizitással megállapította, hogy „ez a legnagyobb elismerés, amivel (Rank) bárkit is illethetett”.⁵ Aki ismeri Freud *Totem és tabu* című könyvét, az tudja, hogy a szerző szerint nemcsak a vallás, hanem az egész emberi civilizáció kezdete egy történelem előtti gyilkosság. Mózes meggyilkolása ennek tudatalatti ismétlése, s így – Rank esetéhez hasonlóan – se nem meglepő, se nem különösebben sértő Freud meggyőződése, hogy a judaizmus kiindulópontja az alapító atya meggyilkolása.

A mi nézőpontunk is megváltozik, amint felismerjük, hogy Freud szerint az emberiség fájdalmas megaláztatásainak sorában az utolsó az a tény, hogy az egyistenhit nem a zsidóknak köszönhető, sőt az isteni kiválasztottság gondolatát is csupán átvették. Az emberiségnek nárcizmusa miatt kell elszenvednie a megaláztatásokat, annak érdekében, hogy az illúzióktól a valóság felé forduljon. Az elsőt, a „kozmológiai” csapást **Kopernikusz**tól szenvedte el az emberiség. Ő volt az, aki megcáfolta azt az elképzelést, hogy a Föld áll a világegyetem középpontjában. **Darwin** a „biológiai” csapást mérte ránk azáltal, hogy megcáfolta az ember feltételezett kiváltságos szerepét a teremtés hierarchiájában. A harmadik, a Freud-féle „pszichológiai” csapás – az a felismerés, hogy „az egyén nem úr a saját házában” – volt a legsúlyosabb, mely megsemmisítette az ember utolsó feltételezett mentsvárát.⁶ Freud ádáz elégedettséggel ír a három megaláztatásról, hiszen ezek egyiket sem nevezhetjük tényleges megaláztatásnak, a végeredmény nem veszteség, hanem nyereség. Miért lenne más a helyzet azzal kapcsolatban, hogy a zsidóság mint Isten választott népe a történelem középpontjában áll?

Ráadásul, a látszattal ellentétben, nem is teljesen előzmény nélküli Freud elképzelése az egyistenhit egyiptomi eredetéről.

Már Goethénél is felbukkan az elképzelés, hogy Mózes esetleg meggyilkolták, az ő feltételezése szerint azonban politikai merénylet történt, melynek elkövetője egy türelmetlen zsidó, egy bizonyos Joshua volt.⁷ Freud előtt **James Breasted** és más egyiptológusok is felvetették az egyistenhit egyiptomi eredetét.⁸ Mózes egyiptomi származása – noha Freud írása ezt sugallja – önmagában egyáltalán nem volt újdonság. Ennek a feltételezésnek tiszteletre méltó múltja van; felbukkan a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinek munkáiban, többek között a szociológus **Max Weber**nél, az antiszemita bayreuthi apostolánál, **Houston Stewart Chamberlain**nél, továbbá irodalmi feldolgozása a Freud által rendkívül kedvelt **Joseph Popper-Lynkeus**nál.⁹

Az 1. században élt **Josephus Flavius** szerint Mózes zsidó volt, ám nevének héber etimológiai magyarázata helyett ő is az egyiptomi eredetet fogadja el.¹⁰ Számos antik pogány szerző – mint például **Sztrabón, Manathón, Apión, Celsus** – minden kétséget kizáróan egyiptominak tartja Mózeset. Ezenkívül a 18–19 században születő kritikai bibliatörténet-kutatás képviselői – **John Marsham, John Spencer**, valamint **John Toland** – is foglalkozott a zsidó vallás egyiptomi eredetével kapcsolatos vitával. Tolandot foglalkoztatta leginkább az a feltételezés, hogy Mózes esetleg „egyiptomi pap vagy uralkodó volt” aki „elhagyta országát, mivel nem értett egyet a helyi vallási gyakorlattal”.¹¹

Freud egyik kedvenc költője, **Friedrich Schiller** 1789-ben, egy mives tanulmányában azt vetette fel, hogy Mózes, az egyiptomi hercegnő nevelt fia, beavatást nyert a tisztán monoteista egyiptomi misztériumvallásba, amit aztán Mózes továbbadott volna a zsidóknak.¹² A hely és az idő sajnos nem alkalmas arra, hogy nyomon kövessük ennek az elképzelésnek az alakulását, és elhelyezzük az európai gondolkodásban a reneszánsz kori Hermész-hagyománnyal kezdődött Mózes előtti Egyiptom-kutatás gazdag tárházában. Ez sajnos nem vinne közelebb bennünket a Mózes megértéséhez, melyben nem a történet egyedi részletei az érdekesek, hanem – mint ezt Freud pontosan megfogalmazta – az, ahogyan a részleteket felhasználja, és amilyen következtetéseket ezekből a részletekből levon.

A pszichoanalitikus mozgalmon belül Freud Mózesét látszólag megelőzte **Otto Rank** és **Karl Abraham** egy-egy munkája. Rank írása, *A hős születésének mítosza* először 1909-ben jelent meg. Ebben

a szerző Mózes születésével kapcsolatban érdekes mitológiai párhuzamokra hívja fel a figyelmet; mindegyik esetet a pszichoanalitikus értelemben vett „csakádregény” projekciójának tekinti. Freud úgy említi Rank írását, mint amit ő inspirált; a „családregénnyel” kapcsolatos fejezetet valójában pedig ő írta, amit később, külön meg is jelentetett.¹³ Ezzel szemben **Abraham** dolgozatának, amelynek címe *Pszichoanalitikus kiegészítés IV. Amenhotep személyiségének és a monoteista Aton-kultusz megértéséhez* (1912)¹⁴ egyes részletei ténylegesen Freud Mózesének előzményei, noha Freud egyetlenegyszer sem említi írásában **Abraham** nevét.

A Mózes szövegében nyomon követhetjük azokat a nehézségeket, melyekkel Freud írás közben szembetalálkozott. A szöveg tele van mentegetőzéssel, bizonytalansággal és ismétlésekkel. Különösek a megjelentetés körülményei is. A könyv első két része a bécsi pszichoanalitikus folyóirat, az *Imago* két egymást követő számában jelent meg, 1937-ben. Az első részben Freud felvázolja Mózes egyiptomi származásáról való elképzelését, amit a név egyiptomi etimológiájával bizonyít, továbbá újraértelmezi Mózes születésének és megmenekülésének bibliai történetét a „családi románc” elméletének fényében. A második részben kísérletet tesz az egyiptomi és a kivonulás utáni események történelmi újraértelmezésére. A harmadik részt visszatartotta, így az csupán két évvel később, a londoni emigráció idején, nem sokkal Freud halála előtt látott napvilágot a teljes kötet kiadásában.

Azóta is rengetegen felteszik a kérdést, hogy mi oka volt Freudnak kiadni egy ilyen könyvet az európai zsidóság sorsának legválságosabb pillanatában, annak ellenére, hogy többször is könyörgve kérték, hogy mondjon le erről.¹⁵ A válasz természetesen nagyban függ attól, hogy általában milyen véleménnyel vagyunk Freudról, különösen pedig attól, hogy miként értelmezzük a könyv egészét. Természetesen tisztában volt azzal, hogy „a zsidóság sérte fogja érezni magát” – írta **Ernst** fiának –, ám úgy vélte, hogy könyvének semmilyen kézzelfogható hatása nem lesz, s ahogy a könyvében megfogalmazta: „...nem lehet olyan érv, mely rábírhata, hogy állítólagos nemzeti érdekeket elébe helyezzek az igazságnak...”¹⁶ Fontos a Freud által használt jelző, a sértettséghez pedig végül is már hozzászólt. Egyesek azt is gondolhat-

ják, hogy Freud számára a sértettség (értsd: ellenállás) mértéke régóta éppen az igazság mértékegyesége. És ezen a ponton az értelmezés feladata még parancsolóbb a számunkra.

Mára úgyszólván közhelynek számít a Mózes tartalmát épp úgy, mint nehézkes születését Freud saját, zsidóságaival kapcsolatos mélységes „ambivalenciájának” (jobb szó nem lévén ennél a kiüresedett, semmitmondó klisénél) tünetként tekinteni. Vannak, akik még ennél is tovább mennek. Marthe Robert olvasatában Freud ebben a könyvében megtagadja a zsidó múltat és saját zsidóságát, hogy ezzel teljes mértékben feloldja apjával, Jakobbal való, egész életét végigkísérő ödipális konfliktusát. „...azt állíthatta, hogy ő se nem zsidó, se nem német... arra vágyott, hogy egyetlen emberek, egyetlen országnak se legyen a fia, hanem – mint a meggyilkolt prófétának – csupán életét ismerjék.” Éppen Ricoeur írja, hogy „...olyan ez a könyv, mint az ördögűzés. Kiolvasható belőle, hogy Sigmund Freud, a zsidó lemond arról az értékről, melyet nárcizmusa még jogosan követelne, arról, hogy ahhoz a fajhoz tartozik, mely Mózeset szülte, s melytől a világot az egyistenhitet kapta.”¹⁷

Ugyan rendkívül csábítóak és izgalmasak ezek a Freud kontra Freud értelmezések, ám a belőle levonható következtetések jó esetben roppant bizonytalanok, a rendelkezésünkre álló tényeket pedig nagyon sokféleképpen lehet értelmezni. Bizonyos, hogy Freud élete különböző álmásain rokonának vélte Mózeset, ám a Mózes-könyv születése idején **Rabbi Jochanan ben Zakkajjal**, a második Szentély pusztulása utáni korszak nagy judaista tudásával is többször azonosította magát. Ezenkívül Freud a Mózes legelső mondatában körültekintően és őszintén zsidónak vallja magát: „Nem könnyű vállalkozás elvitatni egy néptől azt a férfit, akit legnagyobb fiának tisztel, különösen, ha az ember maga is ehhez a néphez tartozik.”¹⁸ Csupán az 1934-es kézirat ismeretében értékelhetjük igazán, hogy milyen megfontoltan fogalmaz Freud. Ebben a kéziratban, miután a Mózes név egyiptomi etimológiáját elemzi, csupán a következő mondat áll: „Az ember nehezen tagad meg egy népet, annak legnagyobb fiát egy név jelentése miatt.” Akkor hát miért nem hiszünk neki? Az egyik **Arnold Zweig**nek (az írónak) szóló levelében, amelyet Freud valamivel azelőtt írt, hogy a Mózes-tanulmányba belekezdett volna, Zweig zsidósággal szembeni ambi-

valenciájával kapcsolatban azt tanácsolja, hogy az író foglalkozzék a Mózes-témával. (A levél, mely jellemző módon kimaradt a kiadott levelezésből, **Max Schur**nak köszönhetően hozzáférhető.) Schur azt írja: „Zweig egy-egy időszakban pszichoanalitikus kezelésben részesült. Freud, aki többször is megpróbálta rábeszélteni Zweiget, hogy hagyja el Németországot, (egy 1933. augusztus 18-án kelt levelében) felhívja a figyelmét arra, hogy konfliktus fejeződik ki Zweig saját zsidóságaival szembeni ambivalens megnyilvánulásában... (Freud) ezt írja: „Az ember mindent megtesz annak érdekében, hogy megóvja önmagát a kasztráció félelmétől. Itt talán még mindig ravaszul elrejtőzik egy darabja saját zsidóságaival szembeni ellenérzésének. Nagy tanítónk, Mózes végeredményben egy nagy antiszemita volt, aki nem is titkolta ezt. Lehet, hogy tényleg egyiptomi volt.”¹⁹

Freud talán kevésbé vállalta volna zsidóságát Mózes egyiptomi származása miatt? Lehetséges volna – **Marthe Robert** legalábbis meg van győződve erről –, hogy egy feltételezés „törvényen kívül helyezzen egy egész népet”? A zsidóság sohasem állította, hogy Mózesről származna, Ábrahám pedig – akitől eredeztetni magát – káldeus volt. Akár Isten teremtette a zsidóságot, akár Mózes, ugyanazok maradnak mindörökre. Fontos a könyv 3. részének címe: *Mózes, az ő népe és az egyistenhit*. Mintha azt akarná mondani: Mózes hajdan kiválasztotta Izrael népét, s a köztük lévő kötelék eltephetetlen. Ettől kezdve Izrael az ő népe (*sein Volk*). Ismét megkérdézzük: tényleg Freud másmilyen vallás utáni sóvárgása fejeződik ki Mózes zsidó származásának cáfolatában? Míg a „családrégény” koncepciójának segítségével Freud új módon tudta megközelíteni a bibliai elbeszélést, addig nekünk különböző lehetőségek állnak a rendelkezésünkre, hogy a könyv keretein belül – a szöveg saját, belső logikája alapján – megértsük, miért volt Freudnak szüksége arra, hogy Mózes egyiptomi legyen. Nem Freud az első, s nem is ő az utolsó, aki nehezen tudja megmagyarázni, hogy miként bukkanhatott fel az egyistenhit, teljes pompájában a rabszolgaságból éppen csak felszabadult gyűlevész seregnél. Mintha azt gondolná, hogy az egyistenhit nem fokozatosan alakult ki, hanem az izraeliek valahonnan kívülről, hirtelen kapták, Freud szavaival: egy „hatalmas idegen adta” nekik. Ezen a ponton – szeretném ezt külön hangsúlyozni – Freud állítása sajátosan egybecseng a Bibliával,

melyben a „hatalmas idegen” nem más, mint maga Isten.

Mózes egyiptomi származása tényleg különös dolog! 1934-ben Freud ezt írta Zweignek: „Mózes egyiptomi származása, amiről hosszasan írtam egy korábbi levélben, nem a legfontosabb kérdés, de ez a kiindulási pont.”²⁰ Marthe Robert jellemző módon reagál erre: „Az, aki a tagadás jelentőségét a neurózis rendszerében oly ragyogóan szemlélte, az itt túl határozottan megtagadja ezt. Minél hevesebben tiltakozik az ellen, hogy az »egyiptomi Mózes« okozta a legtöbb nehézséget, annál jobban meg leszünk győződve erről.”²¹ Elég különös, hogy ez a tagadás – tudomásom szerint – egyetlenegyszer, ráadásul meglehetősen véletlenszerűen bukkan fel egy Zweighez írt 1934-es Freud-levelben. Több alkalommal magam is hangot adtam fenntartásaimnak a Freud által bemutatott személyiség bizonyos vonásaival kapcsolatban, ám Robert megjegyzése még élesebben veti fel azt az általánosabb kérdést, hogy vajon kizárólag csak a szokásos történeti óvatossággal vagy a radikális, freudista gyanakvással közelítsünk-e Freud határozott kijelentéseihez? Átmenetileg az lenne a javaslatom, hogy először hallgassuk meg, mit mond Freud saját magáról, így felfedezhetjük azt a koherens fejlődést, mely a Mózes megírásához vezetett, és eljuthatunk a könyvnek egy teljesen újfajta értelmezéséhez. Egyébként pedig Freud minden kijelentésére, Itzig szellemében, azt dűnnyöghetjük: „Ezt mondja!”

Rendkívül nehéz megragadni Freud zsidó identitásának természetét, s ez nagyban hozzájárul a Mózes-könyv interpretációs problémáihoz. Példaértékű Freud levelezésének az alábbi, ismert darabja, melyet érdemes újraolvasnunk.

Freud 1918-ban gúnyolódó hangú levelet írt barátjának és egyben követőjének, a svájci **Oskar Pfister**nek, aki lelkes volt és egyben pszichoanalitikus: „Egyébként miért van az, hogy a pszichoanalízis egyetlen istenfélőnek sem jutott az eszébe, s hogy egy teljesen istentelen zsidónak (*einen ganz gottlosen Juden*) jutott ez a dicsőség?” Pfister higgadt válasza így hangzott: „Nos, egy felfedezés esetében más az ájtatosság és más a zsenialitás szerepe... ezenkívül még azt mondhatom, hogy először is Ön nem zsidó, amit roppantul sajnálok már az Ámosz, az Ézsaiás, a Jeremiás, a Jób, valamint a Prédikátorok könyveinek szerzői iránt érzett határtalan tiszteletem miatt is, má-

sodszorban pedig Ön nem istentelen, hiszen az, aki az igazságnak él, az Istenben él. – És Pfister még ennél is tovább megy: – Önnél jobb keresztény sosem élt.”²²

A nem zsidó Pfister persze mindkét ponton tévedett. Freud hitetlen is volt és zsidó is volt; ez az a kettősség, amit mind a mai napig sokan – Pfisterhez hasonlóan – képtelenek megérteni.

Ezzel a levélváltással érdemes még tovább is foglalkoznunk. Pfister jóindulatú megjegyzése (hogy „Önnél jobb keresztény sosem élt (*ein besserer Christ war nie*)”) a 18. századba, a német felvilágosodás fénykorába visz vissza bennünket. Pfister szó szerint idéz **Lessing** 1779-ben született darabjából, *A bölcs Náthánból* (*Nathan der Weise*). Ez a színdarab **Lessing** forró vallomása a **Moses Mendelssohn**hoz fűződő barátságáról, másrészt pedig egyedülálló dokumentuma annak a különleges pillanatnak, amikor úgy látszott, hogy a toleráns érvekben való kölcsönös hit biztató jövőt ígér a német-zsidó testvériségnek.

Három évvel később Lessing ifjabb kortársa, **Herder** tanulmányt tett közzé *A zsidó költészet szelleméről* (*Geist der ebräischen Poesie*) címen, melyben több más között a bibliai Mózes-történet epikai értékei iránti forró rajongásának is hangot adott, s csodálkozását fejezte ki afelől, hogy a német epikus költészet egyetlen művelője sem fedezte fel addig ezt a témát. Meggyőzően arra biztat, hogy hamarabb pótolják ezt a hiányt, de abban bízott, hogy nem német, hanem német-zsidó költő (Herder a gyengéd „német-héber” kifejezést használja [„*doch möchte ich... keinen Deutschen, sondern einen deutschen Ebräer geweckt haben!*”]²³) tesz majd eleget ennek a feladatnak. Indoklása szerint csak egy zsidó rendelkezhet a feladathoz szükséges belső empátiával és a bibliai szöveg közvetlen ismeretével.

Herder felhívása visszhangra talált. 1789–1802 között Berlinben kiadtak egy ötkötetes elbeszélő költeményt Mózesről és az Exodusról. A szerző, **Hartwig Wessely** (másként Naftali Zvi Weisel), **Mendelssohn** követője valamint a világi zsidó felvilágosodás (a Haszkala) vezető személyisége volt. Fontos megjegyezni, hogy a német-zsidó költészet eme darabja héber nyelven íródott, címe: *A dicsőség dalai* (*Shirei Tiferet*). Ilyen mű röviddel ezután már nem születhetett volna, mint-hogy Németországban a felvilágosodott zsidóság a héber nyelvről rendkívül gyorsan áttért a németre. A fentiekre nem

mondhatjuk, hogy különleges részletek lennének. Számunkra jelképes jelentőségű, hogy a zsidóság német kultúra iránti rajongásának fényes kezdetén és sötét befejezésénél egyaránt Mózes alakja áll.

Rengeteget írtak már arról, hogy mi minden történt a kelet-európai zsidósággal a Wessely-féle *Dicsőség dalai* és Freud *Mózese* közötti másfél évszázadban, ugyanakkor sok történész és pszichoanalitikus gyakran félreérti a fontos tényeket. Itt most elegendő annyit megjegyeznünk, hogy a Haszkala és a zsidóság emancipációért folytatott küzdelem a német zsidóság élcspatát különböző mértékben, de elszakította a zsidó hagyományoktól, és hogy sokkal nagyobb változást hozott az

Freud és fiai, 1916

élet és a világnézet szekularizációja, mint ahogy ezt a zsidó felvilágosodás alapító atyái elképzelték volna. A Haszkala Berlinből és Königsbergből gyorsan eljutott Ausztriába, majd a Habsburg-birodalmon belül kelet felé vette útját, elérte Cseh- és Morvaországot éppen úgy, mint Galíciát, ahol viszont a héber nyelv volt és maradt később is az elsődleges közvetítőeszköz (könyvem 4. fejezetében még szólok Galíciáról). A Haszkalával együtt járó vagy azt követő, sokszor viharos társadalmi és kulturális változásokból született meg a modern, „hitetlen zsidó”, az, akit világi zsidónak szoktak nevezni.

Azt gondolhatnánk, mára a világi zsidóság fogalma olyan egyértelmű, hogy nem szorul különösebb magyarázatra. Azonban még a *The New York Times* egyik

szerzője is, aki a „humanista judaizmusról” szóló könyvet ismertette szükségesnek érezte, hogy kijelentse: „Lehetsz zsidó akkor is, ha nem vagy vallásos!”, ami nyilvánvaló paródiája – annak kérelmelhetetlen logikája nélkül – a halhatatlan reklámnak, hogy „Ehetsz Levy-féle zabpelyhet akkor is, ha nem vagy zsidó!”. Azt mondhatjuk, hogy a „vallástalan zsidó” fogalma történetileg problematikus, jelentése nem magától értetődő, és a világi zsidó általános fogalma nem jelzi a típuson belül lehetséges variációk sokféleségét. Azok, akik a 19. század folyamán elszakadtak őseik Istenbe vetett hitétől, különböző újfajta világi zsidó „pótlékokat” kerestek és találtak. Voltak, akik zsidó

identitásukat az új kritikai történelemtudomány (*Wissenschaft des Judentums*) odaadó híveként találták meg, mások a zsidó nacionalizmusban, szocializmusban, filantrópiában, baráti társaságokban, vagy a héber és jiddis kultúrában lelték fel azt. Voltak és maig vannak ideológiai alapon álló zsidók, kulturális zsidók, sőt kulináris zsidók („Sokkal jobban szeretem a főztöt, mint a vallásodat” – jegyezte meg valahol **Heinrich Heine**). És akkor még ott vannak azok is, akik valamilyen módon eltökélten zsidónak érzik magukat annak

ellenére, hogy semmiféle különös szükségét nem érzik annak, hogy zsidóként határozzák meg magukat, vagy hogy bármiféle egyértelműen sajátos zsidó tevékenységet folytassanak. Őket talán a legjobban akkor tudjuk meghatározni, ha ideiglenesen kölcsönvesszük **Philip Rieff** sokatmondó fogalmát, és „pszichológiai zsidónak” nevezzük őket. A „pszichológiai zsidó” azonban nem a Reiff-féle „pszichológiai ember” – aki a meghatározás szerint egy Freud utáni teremtmény – zsidó megfelelője.²⁴

A pszichológiai zsidó mint olyan, Freud előtt született. Ha a világi zsidóság számára a judaizmus ilyen vagy olyan „zsidósággá” válik, akkor a pszichológiai zsidó zsidósága úgy tűnhet – legalábbis a kívülálló számára –, mint amely mentes minden tartalomtól, s így ez nem más, mint pusztán szubjektivitás. A tartalom helyét a karakter foglalja el. A pszichológiai zsidó, aki elidegenedett a klasszikus zsidó ta-

noktól, hajlamossá válik arra, hogy elidegeníthetetlennek vélt zsidó vonásokhoz ragaszkodjon. Ha megkérdezik, hogy melyek ezek a bizonyos meghatározó zsidó vonások, akkor olyasféle tulajdonságokat fog felsorolni, mint az intellektualitás, a gondolkodás szabadsága, a rendkívül magas etikai és erkölcsi mérce, a társadalmi igazságtalanság miatti aggodalom, az üldöztetésnek való ellenállás stb. Így aztán egy cseppet sem meglepő, hogy a modern világ zsidóság első nagy kultúr-hérosza **Spinoza** volt (akit majd **Marx** és végül maga Freud követ). Nem törekszem arra, hogy a teljes tipológiáját megrajzoljam, de a pszichológiai zsidónak legalább még egy vonását meg kell itt említenem. A modern, pszichológiai zsidók általában különösen érzékenyek az antiszemita előítéletekre. Minthogy zsidóságuk mibenléte bizonytalan, de valamiképpen mégis valóságos, ezért rendkívül nehezen tűrik, és ropant hevesen tiltakoznak az ellen, ha a környező társadalom megpróbálja őket – saját akaratuk ellenében – meghatározni. Azok a legrémesebb pillanatok, amikor – az antiszemitizmus hatására – kénytelenek felismerni, hogy életük bizonyos oldalait még mindig meghatározzák azok az ősi választások, amelyeket talán már nem is értenek, és amelyekről már rég azt gondolták, hogy meghaladtak és érvénytelenek.

Freud első pillantásra mintha mintapéldánya lenne ennek a bizonyos *Judaeus Psychologicus*nak, ám az ő esetében néhány meglepően eltérő vonást is felfedezhetünk. Freud példának okáért feleségét nem a zsidóságon kívülől választotta, erős ambícióját nem elégítette ki valamely gazdag bécsi zsidó polgár nagy özvegy leánya sem. Házasságával valóban feljebb lépett a társadalmi ranglétrán, azt mondhatjuk, a német-zsidó ortodox burzsoázia körébe emelkedett. Freud tényleg szerelmes volt Martha Bernaysbe, de ugyanakkor teljesen tudatában volt annak, hogy a lány családi hátterére milyen nagymértékben különbözik az övétől. Martha a hajdani hamburgi főrabbi, a nagyhirű **Isaac Bernays** unokája volt. Apja, Berman, üzletember volt. A család szigorúan betartotta az ortodox szokásokat, Martha mélységesen vallásos otthonban nőtt fel. Amikor Berman 1879-

ben meghalt, a család anyagilag tönkrement. Felmerül az emberben a kérdés, hogy amennyiben ilyen balszerencse nem éri a családot, Freudot talán még kéreők sem fogadták volna el, különösen, hogy az eljegyzéskor további akadályok merültek fel.²⁵

A hosszúra nyúlt jegyesség időszakában Freud szinte kényszerítette a lányt, hogy szakítson a zsidó rítusokkal, melyekben felnőtt, amennyiben hozzá akar menni feleségül. Levelezésük romantikus és érzelmes, ám az is előfordult, hogy Freud leszidja Marthát, amiért egy alka-

Az idős Freud, 1929

lommal a kertbe rejtőzve, ceruzával írt neki, hogy a sabbat megszegésével ne sértse anyja érzelmeit. Freud ragaszkodott ahhoz, hogy Martha sonkát egyen, hogy szakítson a vallás tiltásaival, azt akarta, hogy „pogány” legyen. Végül pedig azt szerette volna, hogy polgári esküvőt tartsanak Németországban, ám Ausztriában ezt nem fogadták el. Dühében azt mondta Josef Breuernek (aki barátja és munkatársa volt), hogy inkább formálisan kitér, mint hogy részt vegyen egy vallásos zsidó esküvői ceremónián. Erről a pillanatnyi indulat sugallta lépésről Breuernek azzal sikerült lebeszélnie Freudot, hogy finoman rámutatott arra: kitérni „nagyon bonyolult”.

Mindez azonban csupán az érem egyik oldala. Egy 1882-es levelében szintén Freud az, aki arról biztosítja Marthát,

hogy „ha az a forma, ami az öreg zsidókat boldoggá teszi, számunkra már nem jelent semmilyen vigaszt, otthonunkból még akkor sem hiányozhat ennek a gazdag, egész életet átható judaizmusnak a magva, avagy lényege”.²⁶ Hogy ez a mag, avagy lényeg micsoda, azt Freud sem itt, sem máshol nem részletezi. De a meghatározást nem tűrő zsidósághoz való ragaszkodás újra meg újra felbukkan írásai-ban. Nyomon követhetjük a gondolatot például a Karl Abrahammal való korai levelezésében.

Vitathatatlan, hogy élete során saját zsidó származása minduntalan konfliktust okozott Freudnak, hogy ambivalens volt ezzel a kérdéssel szemben (de hát a hozzá hasonló modern zsidók közül csak keveseket kímélt meg ettől a sors). Mindez lehet, hogy tényleg összekapcsolódott a megoldatlan ödipális konfliktusokkal (bár Jakob Freud gyenge jelöltnek látszik a zsidó Laios szerepére; az ember néha azt gondolja, hogy bárcsak **Hermann Kafka** lett volna Freud apja!). De tegyük most félre ezt a spekulációt is. Kétségtelen tény, hogy Freud, sok bécsi zsidó kortársával ellentétben, bármilyen negatív hatások is érték, sohasem tette meg azt a lépést, ami igazán számít – sohasem tagadta meg zsidóságát.

Épp ellenkezőleg! Freud a nyilvánosság számára megfogalmazta zsidó identitása lényegét, s kisebb változtatással minden további ezzel kapcsolatos kérdésre ezt a választ adta. 1925-ben a zürichi *Jüdische Presszentrale* kérdésére így válaszolt: „Azt mondhatom, hogy a zsidóság épp olyan távol áll tőlem, mint minden más vallás... Másrészt viszont eltéphetetlen szálakkal kötődöm népemhez, s ezt az érzést igyekszem átadni gyermekeimnek is. Örökké megmaradunk a zsidó felekezet tagjainak (*wir sind alle in der jüdischen Konfession verblieben*).”²⁷ 1926-ban az olasz neurológusnak, **Enrico Mor-sellinek** azt írta: „Ugyan már régóta elidegenedtem őseim vallásától, de töretlenül magaménak érzem népemet, s örömmel hallottam, hogy Ön egy sorstársam, a nagy **Lombroso** tanítványának vallja magát.”²⁸ És így írt a bécsi B'nai Brith páholynak: „Nem a hit, még csak nem is a nemzeti büszkeség az... ami engem a judaizmushoz köt... A nemzeti túlfűtöttség érzését azon nyomban megpróbálom elfojtani magamban, ahogy felbukkan, noha ez ártalmas és igazságtalan. Ennek az oka, hogy elborzaszt a minket, zsidókat körülvevő emberek riasztó példája. Ennek ellenére éppen elegendő dolog ma-

rad, hogy a judaizmus vonzó maradjon, például a zsidók ellenállhatatlan, sötét érzelmi képességei, melyek annál erősebbek, minél kevésbé van rá szavunk; a legbensőbb identitás egyértelmű tudatossága; avagy a rokon pszichológiai struktúra ismerőssége.”²⁹

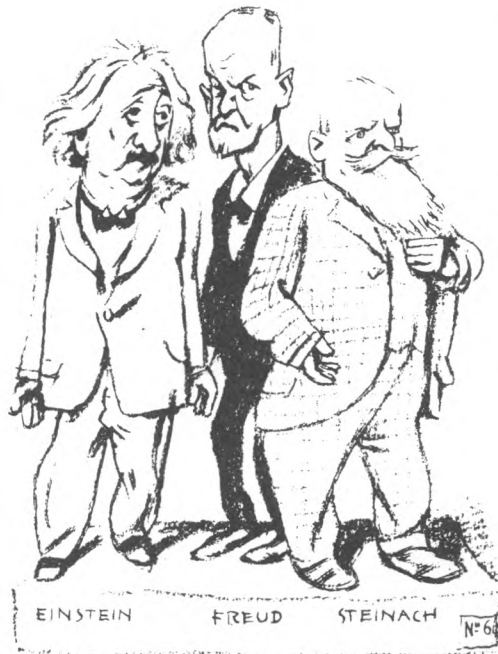
Észre kell vennünk Freud saját kijelentését, hogy nemzeti büszkesége olyan erős volt, hogy el kellett fojtania azt. A valóságban azonban ez nem mindig sikerült neki. 1898. január 4-én ezt írta meghitt barátjának, Wilhelm Fliessnek: „Szerdán, egész családdal... egy zsidó darabot fogunk megnézni a Carltheaterben – az első este, mely már álmaimban is szerepelt.”³⁰ **Theodor Herzl:** Az új gettó (*Das neue Ghetto*) című darabját mentek megnézni, melyet a bécsi bemutató előtt Freud bizonyára el is olvasott. Ez olvasmány nem maradt hatástalan, ezt követte Freud álma, a „*Fiam, a rövidlátó*”, mely majd hamarosan az *Álomfejtés*ben kap szerepet. Az álom manifestum tartalmából az is kiderül, hogy Freud mennyire aggódott egy lehetséges antiszemita üldöztetés, valamint amiatt, hogy „ki kell menekíteni a gyermekeket... akiknek hazát nem adhatok”.³¹ Ezen túlmenően **Peter Loewenberg** meggyőzően érvel amellett, hogy itt „rejtve, a cionista téma” bukkan fel. Az *Új gettó* négy évvel megelőzte az álmot, s nem az üldöztetés, hanem a zsidók és nem zsidók megbékélése a darab témája. Az álom alapján feltételezhető, hogy Freud bizonyosan olvasta, vagy legalábbis alaposan ismerte Herzl fő művét, *A zsidó államot* (*Das Judenstaat*), mely 1896-ban jelent meg. A cionista Herzl iránti tisztelete kiolvasható abból a hozzá írt, 1902. szeptember 28-án kelt levélből, melyben Freud arról ír: megkérte kiadóját, küldje el az *Álomfejtés* egy példányát Herzlnek, hogy ismertesse azt a *Neue Freie Presse*-ben. Amennyiben Herzl nem akarja ismertetni – teszi hozzá Freud –, abban az esetben arra kéri őt, tartsa meg a könyvet saját magának, „hogy ezzel kifejezhessem, mily nagyra értékelem már egy jó ideje – sok más társammal egyetemben – Önt, az író és a harcost, aki népünk emberi jogaiért küzd.”³²

Freud sohasem nevezte magát cionistának, viszont szívesen hozzájárult ahhoz, hogy névleg tagja legyen a Héber Egyetem igazgatói tanácsának, s egy alkalommal a cionista ügy iránti szimpátiájának is hangot adott. Martin Freud arról számol be, hogy amikor a Kadima (a Bécsi Egyetem cionista diákszervezete) tagja lett, akkor először nem merte ezt el-

mondani az apjának, mivel „a kiemelkedő pozíciót betöltő zsidó polgárok általában erős előítélettel tekintettek a cionizmusra, s attól tartottam, hogy apám esetleg ellenezni fogja csatlakozásomat... Amikor a dolog kiderült, egyszerűen boldog volt... és merem azt mondani, hogy néhány év múlva ő maga is tiszteletbeli tag lesz.”³³

Nyilvánvaló, hogy a felbukkanó „nemzeti túlfűtöttség” érzésének elfojtása az idő és a körülmények függvénye volt. 1930-ban, a palesztinai arab zendülést követően a Jewish Agency sok más ki-

alkalmatlan. Természetesen a cionizmus célkitűzései számomra is vonzóak, én is büszke vagyok a jeruzsálemi Héber Egyetemre, és boldog vagyok, hogy fejlődnek településeink. Másrészt viszont nem hiszem, hogy Palesztinában valaha is megszülethet egy zsidó állam, és azt sem, hogy a keresztény és muzulmán világ valaha is beleegyezik abba, hogy szent helyeik zsidó fennhatóság alá kerüljenek. Talán ésszerűbb lenne valamely történelmileg kevésbé érintett vidéken létrehozni a zsidó hazát. Ugyanakkor azt is tudom, hogy egy ilyen racionális elképzelés sohasem tudná fellelkesíteni a tömegeket és elnyerni a gazdagok pénzügyi támogatását. Szomorúsággal tölt el, hogy népünk alapítójának fanatizmusa is hozzájárult az arab bizalmatlanság feléledéséhez. Egy csepp együttérzést sem kelt bennem az a vétkes buzgalom, mely egy Heródes-kori faldarabot nemzeti ereklyévé változtat, ezzel megsértve a helyi lakosság érzelmeit. Kérem, döntse el saját maga, hogy ezzel a kritikus hozzáállással tényleg én vagyok-e a megfelelő személy, aki megvigasztalja a hiú reményekkel félrevezetett embereket?”³⁴

Karikatúra, 1931

emelkedő európai zsidóhoz hasonlóan Freudot is felkérte, hogy szólaljon fel nyilvánosan az angolok politikája ellen, mely megkülönböztető módon kezelte a zsidókat a jeruzsálemi Siratófalnál, valamint megnehezítette a palesztinai bevándorlást. Freud mindig is óvakodott a nacionalizmustól, különösen pedig, ha ez vallási elemekkel társult. Az alábbi választ küldte dr. Chaim Kofflemek:

„Nem tehetek eleget kérésének. Képtelen vagyok legyőzni fenntartásomat, hogy csupán terhére lennék a nyilvánosság-nak, ráadásul még ebben a kritikus pillanatban sem vagyok meggyőződve arról, hogy ez indokolt lenne. Aki hatni akar a tömegekre, annak valami buzdítót, gyújtó hatásút kell mondania; a magam cionizmusról alkotott józan ítélete erre teljesen

A náciizmus előretörésekor, 1935-ben viszont Freud az alábbiakat írta **L. Jaffénak**, a Cionista Világszövetség pénzügyi részlege, a Keren Ha-Yesod munkatársának: „Jól tudom, hogy az Önök alapítványa milyen hatalmas és áldott eszköze annak a törekvésnek, hogy új haza szülessen atyáink ősi földjén. Ez a szervezet is a mi legyőzhetetlen túlélésre való törekvésünknek a megnyilvánulása, mely eddig sikeresen ellenállt az elmúlt két-ezer év súlyos elnyomatásának. Ezt a harcot gyermekeink fogják majd folytatni.”

Észre kell vennünk, hogy amikor ezek a nemzeti érzések éppen nem fojtódnak el, akkor is kizárólag magánbeszélgetésben vagy levelezésben bukkannak fel. Freud a nyilvánosság előtt mindvégig azt hangoztatta, amit a *Jüdische Presse*-re kérdésére válaszolt, melynek leghatasosabb megfogalmazása, ironikus módon, a *Totem és tabu* 1930-as héber kiadásának előszava:

„A könyv (héber kiadásának) egyetlen olvasója sem tudja majd könnyedén belelélni magát egy olyan szerző érzéseibe,

aki nem ismeri a Szentírás nyelvét, aki teljesen eltávolodott ősei hitétől (nemkülönben más vallásoktól), aki nem azonosul a nemzeti eszmékkel, ám aki sohasem tagadta meg népét, aki úgy érzi, hogy természetének minden meghatározó eleme zsidó, és aki ezen nem is akar változtatni.” – Majd így folytatódik a szöveg: – „És ha felteszik neki azt a kérdést, hogy »Miután elhagytad mindazt a közös dolgot, ami sorstársaidal összeköthetne, akkor mégis, mi maradt neked, ami zsidó?» »Nagyon sok minden, talán az, ami a leglényegesebb» – válaszolhatja majd. Hogy mi ez a lényeg, szavakkal nem fogja tudni kifejezni; de egy napon majd – ez bizonyos – a tudományos elme ezt is meg fogja fejteni.”³⁵

Hat évvel később, miután a Mózeszt javította, Freud kondoleáló levelet írt az angol pszichoanalitikusnak, **Barbara Low**-nak, aki sógorát, az ugyancsak pszichoanalitikus David Edert vesztette el. „Ő is zsidó volt, mint jómagam, s tudtuk egymásról, hogy bennünk rejtőzik az a csodás valami, amihez eddig egyetlen analízis sem ért hozzá, ám ami valakit mégis zsidóvá tesz” – írta Freud.³⁶

A fenti idézetekben közös az a makacsság, ahogy Freud ragaszkodik ahhoz, hogy önmagát *via negationis*, sorozatos tagadásokkal határozza meg. Azt állítja, hogy zsidósága nem a vallásban, nem a nemzetben és nem is a nyelvben gyökerezik (bár a tények, amit figyelembe kellene már venni, azt bizonyítják, hogy nyelvíleg tulajdonképpen nem volt annyira tanulatlan, mint ahogy ezt magáról állította), ugyanakkor alapvető módon továbbra is zsidó marad. Azt is láthatjuk, hogy Freud büszke volt arra, hogy sem ő, sem családja nem tért ki; ma senki sem hatódik meg ettől túlságosan, de a korabeli Bécsben ez igencsak figyelemre méltó volt. Amikor **Max Graf**, a világhírű esettanulmányban megörökített kis Hans édesapja megkérdezte Freudot, hogy az antiszemitizmus terjedése miatt nem lenne-e hasznosabb keresztényként felnevelni a kisfiút, akkor Freud, nyilvánvalóan saját

tapasztalatai alapján, azt válaszolta: „Ha megtagadja fiától azt a lehetőséget, hogy zsidóként nőjön fel, ezzel olyan energiaforrástól szakítja el, melyet semmi mással nem lehet pótolni. Zsidóként kell majd küzdenie, s Önnek az a feladata, hogy átadja neki mindazt az energiát, mely ehhez a harchoz szükséges.”³⁷ Ugyanezt hangsúlyozta Freud önéletrajzi esszéjében és a B'nai B'rith páholynak írt levelében is: „Zsidóként készen álltam arra, hogy az Ellenzékhez csatlakozzam, s hogy szembeszálljak a szilárd többséggel.”³⁸ Freud eddig volt hajlandó elmenni. Ezen túl a „sötét érzelmi energiák”, az „esszencia”, a „bel-

Búcsúzóban (1938)

ső identitás” a „pszichológiai struktúra” birodalma következik, melyekről még ennek a rendkívül világos elmének sem voltak szavai.

Kérdésünk még akkor is megválaszolatlan maradna, ha nem Hitler és a náciizmus hajnalán történt volna mindez. Az antiszemita barbárság Freudot, sok más kortársához hasonlóan, arra készítette, hogy szembenézzen azzal: mit jelent zsidónak lenni az újabb egzisztenciális fenyegetettség előestéjén. Elfogadhatjuk, hogy ez adta a közvetlen impulzust a Mózes-könyv tényleges megírásához. Az átmenetet nyomon követhetjük Freud és Arnold Zweig levelezésében. 1927-ben, miután Freud megkapta Zweig neki dedi-

kált, *Caliban* című, antiszemitizmusról szóló tanulmányát, ezt írta: „Az antiszemitizmusra nem igazán szeretnék magyarázatot keresni. Erős hajlamot érzek magamban arra, hogy ebben a kérdésben indulataimnak engedjek, és megerősítem magamban azt a minden tudományos alapot nélkülöző meggyőződésemet, hogy az emberiség, nagy általánosságban, egy szerencsétlen sokadalom.”³⁹ 1929-ben azt kérdezi Zweigtől, hogy van-e saját példánya az *Egy illúzió jövőjéből*, majd hozzáteszi: Azt hiszem, mindaddig nem fogok semmit publikálni, amíg határozottan rá nem szorúlok.”⁴⁰ Abban a különleges levélben sem említi Freud új könyvének tervét, melyet azután írt, hogy Zweig 1932-ben visszatért Palesztinából. A levél hangja bénítóan nekikeseredett:

„Milyen különös ez a tragikus, bolond ország... minden bizonnyal Önnek is feltűnt. Gondoljon csak bele, anyaföldünk keskeny sávján nincs haladás, nincsenek felfedezések és találmányok... Palesztinában soha más nem termett, mint hitek, szent megszállottak és önhitt igyekezet, hogy meghaladják a külvilág látszólagosságát a belső vágyálmai révén. És mi innen származunk (noha egyikünk (Zweig) németnek is vallja magát, másikunk (Freud) viszont nem); itt éltek őseink öt-száz vagy tán ezer éven át... és lehetetlen megmondanunk, hogy mi az az örökség, amit vérünkben és idegeinkben hordozunk... Ó, az élet nagyon érdekes lehetne, ha többet tudhatnánk róla.”⁴¹

Egy éven belül mindketten megtapasztalták az általuk ismert világ hirtelen összeomlását. Zweig elhagyva Németországot, Palesztinába menekült, hogy ősei földjén találjon gyógyírt a száműzetés keserűségére. Nem sokkal később Zweig belefogott egy szenvedélyes, ám hiábavaló munkába, melynek címe: *A német zsidóság mérlege, 1933 (Bilanz der deutschen Judenheit 1933)*, azzal a szándékkal, hogy ráébressze a világot a valóságra. A nagy tragédia apró részleteként a zsidóság elleni támadás együtt járt a „zsidó tudománynak” tekintett pszichoanalízis elleni frontális támadással. A berlini pszichoanalitikus egyesület zsidó származású tagjai és a bécsi csoport legjelesebb képviselői is hamarosan kénytelenek voltak az exodushoz csatlakozni. A Berlini Pszichoanalitikus Intézet háromévesi működése után megszűnt, helyét a Deutsches Institut für Psychologische

Forschung und Psychotherapie foglalta el, melynek élére Matthias Heinrich Göring (Hermann Göring birodalmi marsall unokatestvére) került.⁴² Míg 1930-ban a Majna menti Frankfurt városa Goethe-díjjal tüntette ki Freudot, 1933 májusának utolsó napjaiban a német egyetemeken Freud műveit elégették. Az év utolsó napján **Max Eitingon**, a berlini intézet alapítója és igazgatója hirtelen Palesztinába távozott. A bécsi pszichoanalízis végleges felszámolása gyorsan és módszeresen megtörtént az 1938-as *Anschluss* követően. Freud kénytelen volt Angliába menekülni, ahol a bécsi pszichoanalitikus egyesület veszteségeit Jeruzsálem pusztulásával hozta párhuzamba. Már évtizedekkel korábban, többször is kifejezte azon aggodalmát, hogy a pszichoanalitikus mozgalmat esetleg pusztán „zsidó nemzeti ügynek” tekintik. 1933-ban – s ezt Freud nem láthatta előre – a pszichoanalízis története hirtelen közvetlenül összefonódott a zsidó nép tényleges sorsával. Egy olyan intellektuális lény számára, mint Freud, a zsidó identitás korábbi, homályos megfogalmazása már nem volt kielégítő. Szembenézett azzal, amit majd a „zsidó vallástörténet végzetes tartalmának” nevez.

1934. szeptember 30-án Freud arról számol be Zweignek, hogy új munkába kezdett.

„Munkám kiindulási pontja ismerős lesz – innen indul *A német zsidóság mérlege* is. A legújabb üldöztetések hatására újra fel kell tennünk a kérdést, hogy miként lettek a zsidók olyanok, amilyenek; hogy miért sújtja őket ez a meg nem szűnő gyűlölet. Nemrég rájöttem a megoldásra: Mózes teremtette a zsidókat. Ezért munkám címe: *Mózes, az ember – történelmi regény* (Der Mann Moses, ein historischer Roman).“⁴³

Az említett ok egyértelmű, a tervezett téma világos. Az ideiglenes cím az egyetlen, ami félreérthető, szinte megköveteli a szövegmagyarázói csűrű-csavarást. Ha ez egy „regény”, akkor miért ne értelmezzük szubjektív fikcióként, különösen, minthogy a *történelmi regény* (historischer Roman) kifejezés magától értetődően rímelt a családrege (Familienroman) fogalmával? Freud történelmi regényének igaz történetéről kiderül, hogy ön-életrajz, a manifeszt történelmi tartalom pedig nem más, mint egy kitalált kódrendszer. De tulajdonképpen mit akart Freud ezzel a kifejezéssel? Némi támpont-

tot nyújthat az 1934-es, kéziratban maradt vázlat szövege. Alább közöljük az eredeti, Freud által sosem publikált bevezetés magyar fordítását:

„Ahogy a ló és a szamár szexuális kapcsolatából két különböző hibrid, a him és a nőtény öszvér (Maulthier és Maulesel) származik, ugyanígy két különböző dolog keletkezik a történetírás és a regény keveredésekor: ugyan mindegyiket «történelmi regénynek» nevezik, ám hol mint történetírást, hol pedig mint regényt értékelik. Vannak olyan történelmi regények, melyek ismert történelmi események és figurák jellegzetességeit idézik fel hűségesen. A történelem az, ami felkelti az érdeklődést, de mint regény, az érzelmekre kíván hatni. Éppen ellenkező funkciót tölt be ezen irodalom egy másik csoportja. Az ilyen regények szerzői tétovázás nélkül kitalálnak szereplőket, sőt eseményeket is annak érdekében, hogy egy korszak jellegzetes figuráját megteremtsék, ám ennek, a tudatos fikciónak ellenére fő törekvésük a történelmi igazság. Vannak, akik arra is képesek, hogy a művészi alkotás követelményeit nagymértékben összebékítsék a történelmi hűséggel. Nem érdemes tovább foglalkoznunk azzal, hogy mennyi az a fikció, ami a történelmi szándék ellenében is beszívároghat az ábrázolásba.

Amikor viszont egy olyan szerző nevezi munkáját «történelmi regénynek», mint én, aki se nem történész, se nem író, akkor ezt a fogalmat egy még további meghatározásnak is alá kell vetnünk. Bizonyos jelenségek alapos vizsgálatára vagyok kiképezve. Könnyen hibásnak bélyegzem azt, ami fikció vagy kitalálás.

Közvetlen célom az volt, hogy Mózes személyiségéről való ismereteinket bővítsen, ezen túl szeretnék hozzájárulni egy, csak később részletezendő, máig érvényes probléma megoldásához.

Egy személyiség vizsgálatának hiteles forrásokból kell kiindulnia, ám Mózesrel kapcsolatban megbízhatónak mondható anyag nem áll a rendelkezésünkre. Az egyik forrás – nincs semmi, ami ezt hitelesítené – a tradíció, amit csak hosszabb idő elteltével jegyeztek le, ami önmagában is ellentmondásos, amit többször átdolgoztak és az új irányzatok hatására eltorzítottak, s ami ráadásul szorosan összefonódik a vallással és egy nép nemzeti mítoszaival.

Vállalkozásunkat reménytelennek is tarthatnánk, ha a figura megfoghatatlanságával szemben nagyszerűsége nem sar-

kallna bennünket még nagyobb erőfeszítésre. Ezért vállalkozunk arra, hogy a szöveg minden lehető pontját utalásnak tekintsük, és a különböző töredékek közti hézagokat úgyszólván a legkisebb ellenállás elve alapján töltjük ki (tehát annak a feltételezésünknek adunk elsőbbséget, melynek a legnagyobb a valószínűsége). Azt, amit e módszer révén nyerünk, tekinthetjük egyfajta «történelmi regénynek», mivel nem valóságos és megerősített tényeken alapul, hiszen még a legnagyobb valószínűség sem feltétlenül azonos az igazsággal. Az igazság gyakran igen valószínűtlen, s a tényszerű bizonyítékokat a következtetések és spekulációk csak kevésbé pótolhatják.”

Meg kell mondanom, hogy – eljutva erre a fokra – Freud kijelentése éppoly világos, mint amennyire szerény. Freud azt mondja, hogy művét nem azért tekinti történelmi regénynek, mert bámi köze lenne ahhoz, amit közönségesen ebbe a műfajba szoktak sorolni, s nem is azért, mert a történelmi igazság keresésén túl bármiféle imaginatív hozzátennivalója volna, hanem csupán abban az értelemben, hogy – a Mózesre vonatkozó megbízható történelmi tények rendkívüli szűkösége folytán – rekonstrukcióját szokatlan mértékben kénytelen a pszichoanalitikus valószínűségekre alapozni. A szerencsés véletlennek köszönhetően hozzájutottunk egy kulcshoz, amely gondolkodásának egy lehetséges korábbi szakaszára utal. A *jellemvizsgálat* (Characterstudie) kifejezés azt sugallja, hogy Freud eljátszott azazal a gondolattal, hogy magáról Mózesről írjon egy pszichoanalitikus tanulmányt, némiképp a **Leonardó**ról szóló esszéjéhez hasonlóan, és a kézirat maga egy bizonyos ponton arról tanúskodik, hogy még arra is gondolt, hogy a zsidók karaktervonásait Mózeséből vezetné le.⁴⁴ Időközben azonban még mélyebb csatákat fedezett fel, amelyek révén Mózes „megteremtette a zsidókat”. Mózes karakterének vizsgálata háttérbe szorult. Végül elhagyta az irodalmias alcimet (ein historischer Roman), és így mellőzte ezt a bevezetést is, amely irrelevánssá vált. Három hónappal kéziratának elkészülte után a következőket írta Eitingonnak Jeruzsálemben: „Nem sokat értek történelmi regények írásához. Bízunk ezt csak **Thomas Mann**ra.”⁴⁵ 1938-ban pedig, miután az első két rész megjelent az *Imagóban*, egyik levelében így írt Ernst fiának: „Ez az első színrelépésem történészként; elég későn.”⁴⁶

Margitta Nóra fordítása

Jegyzetek

- * Yosef Hayim Yerushalmi amerikai történész a zsidó történelem, kultúra és társadalom Salo Wittmayer Baron-professzora New York-i Columbia Egyetemen, és ugyanitt a Center for Israel and Jewish Studies igazgatója. Az itt közölt szöveg *Freud's Moses: Judaism Terminable and Interminable* (Freud Mózes: a véges és végtelen judaizmus) című könyvének (Yale University Press, New Haven and London) 1. fejezete (1–18. old.). (Fordította: Margitta Nóra.)
- A könyv 5. fejezete *Monológ Freuddal* címmel magyarul megjelent a *Hagyomány és freudizmus* c. kiadványban. Európai füzetek, V. szám, szerk.: Heller Ágnes. Új Világ Kiadó, Bp., 1998. 20–40. (Módos Magda fordítása.) Yerushalmi magyarul megjelent könyve: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Osiris, Bp., 2000.
- ¹ T. Reik (1954): *Freud and Jewish Wit. Psychoanalysis*, 2:12–20. 18. Nincs datálva, de egyetértünk Reikkel, hogy a beszélgetésre valamikor 1909 előtt került sor.
- ² P. Ricoeur (1965): *De l'interprétation: essai sur Freud*. Paris: Éditions du Seuil, 40 ff.
- ³ E. Sellin (1922): *Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*. Leipzig and Erlangen, A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung.
- ⁴ A legelsőpróbb és legkeserűbb kortárs zsidó válasz Trude Weiss-Rosmarintól származott (1939): *The Hebrew Moses: An Answer to Sigmund Freud*. New York, The Jewish Book Club), aki okos kritikai megjegyzései mellett az egész könyvben Freud zsidó öngyűlöletének megnyilvánulását látta.
- ⁵ D. B. Klein (1985): *Jewish Origins of the Psychoanalytic Movement*. Chicago, University of Chicago Press, 130.
- ⁶ A három „csapásról” lásd S. Freud (1986): *Bevezetés a pszichonalízisbe*. Budapest, Gondolat, 234.
- ⁷ Israel in der Wüste (1888). In: J. W. Goethe: *Werke*. Weimar, Hermann Böhlau, 7. 156–182.
- ⁸ J. H. Breasted (1933): *The Dawn of Conscience*. New York, Charles Scribner's Sons, 22., 145., 369. passim.
- ⁹ M. Weber (1952): *Ancient Judaism*. New York, The Free Press, 122. H. S. Chamberlain (1977): *Foundations of the Nineteenth Century*. New York, Howard Fertig, 442. J. Popper-Lynkeus (1899): *Phantasien eines Realisten*. Dresden–Leipzig, Carl Reissner, pt. 2, 127–129.
- ¹⁰ Josephus Flavius (1980): *A zsidók története*. Budapest, Európa, 47. Feltételezése a név eredetéről helyes, de névmagyarázata („...mert az egyiptomiak a vizet »mó«-nak nevezik, »zes«-nek pedig azt, akit megmentettek...”) fantáziája szüleménye.
- ¹¹ Az idézetet lásd P. Rossi (1984): *The Dark Abyss of Time: The History of the Earth and the History of Nations from Hooke to Vico*. Chicago, UP, 128.
- ¹² Die Sendung Moses. In F. Schiller (1962): *Sämtliche Werke*, 4:783–804. München, Carl Hanser. Nagyon valószínű, hogy Freud ismerte Schiller tanulmányát.
- ¹³ S. Freud (1987): *Mózes*. Budapest, Európa, 10. Freud „családragény”-elmélete először Rank könyvében jelent meg (1909), 236. Freud saját neve alatt *Der Familienroman der Neurotiker* címen jelent meg, in *Schriften zur Neurosenlehre und zur psychoanalytischen Technik*. Wien, Internationaler Psychoanalytischer Verlag (1931), 300–304.
- ¹⁴ Abraham tanulmányát lásd in *Imago*, 1 (1912), 334–360.
- ¹⁵ Lásd például E. Jones (1937): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Budapest, Európa.
- ¹⁶ S. Freud (1987), i. m., 9.
- ¹⁷ M. Robert (1974): *D'Oedipe à Moïse: Freud et la Conscience juive*. Paris, Calmann-Levy, 278. P. Ricoeur (1965), i. m., 239.
- ¹⁸ S. Freud (1987), i. m., 9.
- ¹⁹ M. Schur (1972): *Freud: Living and Dying*. New York, International UP., 468. Freud természetesen ironikusan nevezi Mózes antiszemitának, utalva az aranyborjút imádó izraeliek iránti haragjára.
- ²⁰ S. Freud and A. Zweig (1968): *Briefwechsel*. Frankfurt am Main, S. Fischer, 109.
- ²¹ M. Robert (1974), i. m., 251.
- ²² S. Freud and O. Pfister (1963): *Psychoanalysis and Faith: The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*. Ed. H. Meng and E. L. Freud. London, The Hogarth Press, 63.
- ²³ J. G. Herder (1903): *Vom Geist der ebräischen Poesie*. In *Werke*. Vol. 3. Leipzig–Wien, Bibliographisches Institut, 267.
- ²⁴ P. Rieff (1959): *Freud, the Mind of the Moralist*. New York, Viking Press, 258f.
- ²⁵ Az adatok forrása: Peter Swales: *Freud, His Origins and Family History: The Freuds, the Nathansons and the Bernayses*. Publikálatlan előadás. Elhangzott: 1987. január 26. Center for Israel and Jewish Studies, Columbia University.
- ²⁶ S. Freud (1960): *Letters of Sigmund Freud*. New York, Basic Books, no.7, 22. Uő. (1980): *Briefe 1873–1939*. Frankfurt am Main, S. Fischer, 32.
- ²⁷ S. Freud (1925): *Letter to the Editor of the Jüdische Presszentrale*. Zurich. S. E., 19., 291.
- ²⁸ S. Freud (1960), i. m. No. 219, 365.
- ²⁹ S. Freud (1960), i. m. No. 220, 366f.
- ³⁰ Freud, S. and Fliss, W. (1985): *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess* (1985). Cambridge, Harvard UP., 293.
- ³¹ S. Freud (1985): *Álomfejtés*. Budapest, Helikon, 308–309.
- ³² Az eredeti levélről készült másolat a jeruzsálemi Központi Cionista Levéltárban található.
- ³³ M. Freud (1983): *Sigmund Freud: Man and Father*. New York–London, Jason Aronson, 164f.
- ³⁴ *Freudiana: From the Collections of the Jewish National and University Library* (1973). Jerusalem, Jewish National and University Library, no. 19.
- ³⁵ Uo., no. 20.
- ³⁶ S. Freud (1960), i. m. No. 282 (April 19, 1936), 428.
- ³⁷ M. Graf (1942): *Reminiscences of Professor Sigmund Freud*. *Psychoanalytic Quarterly*, 11:473.
- ³⁸ S. Freud (1941 [1926]): *Address to the Members of the B'nai Brith*. S.E., 20., 274;
- ³⁹ S. Freud and A. Zweig (1968), i. m., 11.
- ⁴⁰ S. Freud and A. Zweig (1968), i. m., 14.
- ⁴¹ S. Freud and A. Zweig (1968), i. m., 51f.
- ⁴² A Göring-féle intézetről, és a Harmadik Birodalomban zajló pszichoterápiáról lásd G. Cocks (1985): *Psychotherapy in the Third Reich: The Göring Institute*. New York, Oxford UP.
- ⁴³ S. Freud and A. Zweig (1968), i. m., 102.
- ⁴⁴ MS 1934, 1f.
- ⁴⁵ 1934. november 13-án kelt levél. Idézi Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Bp., 1973, 640.
- ⁴⁶ *Letters of Sigmund Freud*. New York, Basic Books, 1960. 456.

Sigmund Freud 1907 januárjában, a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület ülésén azt mondta: „A kezelésünk nem más, mint szeretetterápia.”⁴¹ Ebben az időben kezdte felismerni, hogy pszichoterápiás helyzetben az érzelmi életnek kitüntetett jelentősége van, amely, ha szeretetteljes és elfogadó légkörben élhető meg, gyógyító erővel bír. Az emberi természet szélsőségeit, a bennünk dúló viharokat a szeretet megszelídítheti, mintegy vonatkoztatási keretet, értékrendszert adva nyugtalanító titkainkhoz. Freud egy évvel később, 1908 februárjában találkozott először Ferenczi Sándorral, s ez élet-hosszig tartó kapcsolat kezdetét jelentette. Freud a Ferenczivel való kapcsolatát legpontosabban huszonöt évvel találkozásuk után fogalmazta meg: „Egy bensőséges élet-, érzelem- és értelemközösség.” Hozzá kell tenni: amely nem mentes az ellentmondásoktól, feszültségektől, töréspontoktól és eltávolításoktól. Kapcsolatuk minden eddiginél mélyebb betekintést nyújt a pszichoanalízis magyarországi történetébe.

Levelezésük 1908 és 1933 között örökíti meg barátságukat, életüket, szakmai fejlődésüket, amely sokkal inkább önvallomásként és öndefiníciós kísérletként fogható fel, mint a történetek pusztá krónikájaként. Az összesen 1236 fennmaradt levél kiadásának története 1933-ban kezdődött, Ferenczi halálával, akinek hagyatékát Pálos Gizella őrizte 1939-ig. Ekkor átadta a Londonba emigráló Bálint Mihály budapesti pszichoanalitikusnak, Ferenczi leghűségesebb tanítványának. Hozzá került Anna Freudtól a Ferenczi-levelek tulajdonjoga is: ettől kezdve hosszú évek huzavonája kezdődött a kiadást illetően; abban egyetértettek, hogy publikálni kell, de nem tudtak megegyezni, milyen szempontok alapján. Különböző válogatásokat fontolgattak, hiszen a levelek szereplői az 1950–1960-as években még éltek, így a csonkítatlan közlés személyiségi jogokat sértett volna. A teljes, cenzúrázatlan kiadás előkészülete Bálint halálával, 1970-ben vette kezdetét.⁴² Még ehhez képest is igen hosszú idő tel el, mire először, 1992-ben megjelent Franciaországban. A francia kiadás a levelezést három kötetre tagolta: az I. kötet az 1908–1914-ig, a II. az 1914–1924 között, a III. az 1924–1933 között váltott leveleket tartalmazza. Egy évvel később, 1993-ban jelent meg a német kiadás, amely to-

A „szeretetterápia” útvesztői

Sigmund Freud–Ferenczi Sándor:
Levelezés

vábbi félkötetekre osztotta a levelezést, ami így összesen hat kötetet tesz ki. Mivel a levelek eredetileg is német nyelven íródtak – Ferenczi anyanyelvi szinten beszélt németül –, a német kiadás szolgált a magyar alapjául. A Freud–Ferenczi-levelezés I/1-es kötete 2000-ben jelent meg hazánkban a Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó gondozásában. Azóta idén, 2003-ban már a negyedik félkötet is napvilágot látott. A harmadik, további két félkötet kiadásának előkészítése folyamatban van.

A levelezés első kötete visszavezet az Osztrák–Magyar Monarchia virágzó kulturális közegébe, a boldog békeidőkhöz. Ferenczi a budapesti magyar zsidó értelmiség meghatározó alakjaként szoros barátságot tartott fenn az 1908-ban **Ignotus** által alapított *Nyugat* nemzedékével, valamint az 1901-ben alapított *Társadalomtudományi Társasággal* és a *Galilei Körrel*. Barátja volt többek között **Kosztolányi, Krúdy, Bródy**, kapcsolatban állt **Adyval** és **Márai**val. A pszichoanalízis és a kulturális élet szerves összefonódása Bécsre ekkor kevésbé volt jellemző. Freud szakmai és politikai helyzetét nagyban meghatározták a Monarchiában jelen lévő erőviszonyok változásai: a liberálisok és konzervatívok mellett új erőre kapó szélsőjobboldali-nacionalista mozgalmak miatt a liberális bécsi zsidósághoz tartozó Freud nem érezhette biztonságban magát.³ Termékeny, alkotó intellektuális életet teremtett maga körül; az 1902-ben alapított *Szerdai Társaság*ot sok neves személyiség látogatta. Barátja volt **Breuer, Fliess, Adler, Stekel** és **Jung**, azonban 1913-ra mindegyikükkel megromlott a kapcsolata.

A második kötet eseményeit beárnyékolta az első világháború és az azt követő időszak, azonban rendkívül gazdag tudományos tevékenységet folytattak a levelezőpartnerek. Freud alapvető metapszichológiai tanulmányaiban

Ferenczi Sándor

meghatározta a pszichoanalízis kerekeit, Ferenczivel kidolgozták a pszichoanalízis traumafelfogását, amelyet a „háborús neurózisokra” alkalmaztak.

A levelezés egyszerre több szinten tűrközi kapcsolatuk sokféleségét, több jelentésréteget feltárva.⁴ A személyes kapcsolat szférájában betekintést nyújt abba a belső küzdelembe, amelyet integritásuk megőrzéséért, kapcsolatuk fenntartásáért vívtak. Hiteles példája annak, hogyan definiálódik újra és újra az identitás a konfliktusok, szerelmek, tévedések útvesztőiben, figyelmeztetve arra: mindig van lehetőség a választásra, a változásra. Ha a levelezés analitikus dimenzióját nézzük, felfogható egyetlen, különös formájú analízisnek, vagy levélformában szerkesztett esettanulmánynak. Ferenczi a valóságban is feküdt Freud diványán három alkalommal, 1915–16 táján, az analízis fő témája későbbi feleségével, Pálos Gizellával való kapcsolata volt. Itt Ferenczi magánéletének és Freuddal való kapcsolatának egyik legproblematisabb pontjával találkozunk: Ferenczi bele szeretett **Elmába**, Gizella lányába, akit Freud is analizált, és azt tanácsolta Fe-

renczinek, Gizellát vegye feleségül. Ferenczi Freudhoz való viszonya mindvégig rendkívül ambivalens maradt.

A Freud–Ferenczi-levelezés számomra elsősorban kérdezni és tanulni tanít: kérdezni és tanulni önmagunktól, szeretteinktől és a világtól, még akkor is, ha e kérdések kapcsán szükségszerűen rádőbbenünk: néha útvesztőkbe bonyolódnunk. Freud és Ferenczi sok közös vonása mellett még valamiben hasonlítottak: ezemi szállal kötődtek az élethez, a tudományhoz, a munkájukhoz, és mindezt kellő bátorsággal élték meg. Azonban a mód, ahogyan ezt tették, nagyban különbözött egymástól. Ferenczi meggyőződése volt: a betegekkel jóval többet lehetne elérni, ha eleget adnának nekik abból a szeretetből, amelyért mint gyermekek sóvárogtak. Freud úgy érezte, Ferenczi ezzel átlépte a pszichoanalízis szigorú metodikáját és kerekeit, így „lassanként kisíklott körünk-ből”.⁵ Mindketten szeretni akartak, csak mást, máshogyan és más eszközökkel.

Lubinszki Mária

Irodalom

- Erős, F. (1996): *Ferenczi, a derék katona*. In: BUKSZ, 1996.
- Erős, F. (1993): *Díványkeveredések*. In: BUKSZ, 1993.
- Freud, S.: *In memoriam Ferenczi Sándor*. In: Lélekelemzési tanulmányok. T-Twins Kiadó.
- Freud/Ferenczi (2000): *Levelezés I/1. kötet*, 1908–1911. Szerk.: E. Brabant, E. Falzender, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest.
- Freud/Ferenczi (2002): *Levelezés I/2. kötet*, 1912–1914. Szerk.: E. Brabant, E. Falzender, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest.
- Freud/Ferenczi (2002): *Levelezés II/1. kötet*, 1914–1916. Szerk.: E. Brabant, E. Falzender, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest.
- Freud/Ferenczi (2003): *Levelezés II/2. kötet*, 1917–1919. Szerk.: E. Brabant, E. Falzender, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest.
- Schorske, C. E. (1998): *Bécsi századvég*. Helikon Kiadó.

Jegyzetek

- ¹ Freud/Ferenczi (2000): *Levelezés I/1. kötet*, 1908–1911. Szerk.: E. Brabant, E. Falzender, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest.
- ² Erős, F. (1993): *Díványkeveredések*. In: BUKSZ, 1993. 22.
- ³ Schorske, C. E. (1998): *Bécsi századvég*. Helikon Kiadó.
- ⁴ Erős, F. (1996): *Ferenczi, a derék katona*. In: BUKSZ, 1996. 293.
- ⁵ Freud, S.: *In memoriam Ferenczi Sándor*. In: Lélekelemzési tanulmányok. T-Twins Kiadó.

„Hegedűvel könnyebb menekülni”

Munkácstól a Queen Elisabeth Hallig

Jávori Ferenc, vagy ahogy mindenki ismeri, Fegya, a Budapest Klezmer Band alapítója és vezetője idén augusztus 20-án megkapta a Magyar Köztársaság Lovagkeresztjét. Arról az útról beszélgettünk vele, amely Munkácsról indulva Németországon és Amerikán keresztül vezetett a már évek óta tartó sikersorozat felé.

– Pályád kezdetéről a legtöbb helyen csak annyit írnak, hogy Munkácson születél, Ungváron diplomáztál, majd Budapestre kerültél. Kezdeti éveidről keveset tudunk, pedig ez fontos, mert komoly zenei neveltetésben volt részed.

– Az, hogy megszűltem, nagyrészt a szerencsének köszönhető. Édesapám a Don-kanyarhoz került munkaszolgálatosként, a négyszáz főnyi munkácsi alakulatból ketten jöttek haza, kétezer kilométert gyalogoltak. Amikor édesanyám visszatért Auschwitzból, édesapám már otthon volt. Összeházasodtak, s én voltam az első zsidó gyerek Munkácson, aki a háború után született. Nálunk az volt a szokás, hogy a zsidó családok, amint lehetett, azonnal zeneiskolába írárták a gyerekeiket. Én már négyéves koromban kaptam egy zongorát, azon játszogattam otthon, de a zeneiskola vezetője félig komolyan, félig tréfásan azt mondta: „Játsszon a gyerek inkább hegedűn, azzal könnyebb menekülni!”, ezért hétéves koromban elkezdtem hegedülni tanulni. Szerencsére akkoriban a Szovjetunióban a mellékhangszert is komolyan vették, így nem volt gond; mind a kettőt megtanultam. Amikor tizennégy évesen elvégeztem a zeneiskolát hegedű szakon, ugyanazt a repertoárt játszottam zongorán is, mint

azok, akik zongora szakon végeztek. Előfordult, hogy megbetegedett egy zongorista, akkor én kísértem a hegedűs társaimat.

– Hogyan kerültél Pestre?

– 1975 januárjában települtem át. A háború után Munkácson még volt zsidó élet, de a 90-es évek elejére alig 80–90 ember maradt. Aki tudott, kivándorolt. A húgom Pesten ment férjhez 1969-ben, és mivel együtt akartunk maradni, az egész család ideköltözött. Ha nincs ez a kitérő, én is Amerikába vagy Izraelbe mentem volna.

– Mihez kezdtél Budapesten?

– Január 4-én települtem át, és néhány nap múlva kezembe került egy újsághirdetés: az Operett Színház zenekara hegedűst keres. Részt vettem a próbajátékon, és január 15-én már az Operettben hegedültem. A szüleim márciusban jöttek utánam, és el voltak ájulva,

hogy akiket Munkácson csak a televízióból, rádióból, ismertek (Németh Mariát, Rátonyi Róbertet, Gábor Miklóst, Lehoczky Zsuzsát), most élőben láthatták és hallhatták. Nagyon büszkéek voltak rám, boldogok voltak attól, hogy én a zenekari árokban ülök.

– Gyerekként vallásos zsidónak neveltek a szüleid?

– Kifejezetten vallásosnak nem, de a hagyományok betartása, tisztelete, az ünnepek nagyon fontos részei voltak az életünknek. Visszagondolva erre, nagyon meghitt és fantasztikus gyerekkorom volt. Munkácson volt négy nagynéném, öt nagybácsim, a családi összetartás nagyon szoros és erős volt. Az ünnepek alkalmával húszan, huszonötön gyűltünk össze, rokonok, gyerekek. Ennek köszönhetően a szoros családi szálak megmaradtak. Sajnos már nem mindenki él, de az unokatestvérekkel, testvérekkel, akik kint vannak Amerikában, Izraelben, majdnem minden évben találkozzunk: vagy ők jönnek ide, vagy én megyek oda. Jó érzés, hogy az ember nem egyedül lubickol a világban, hanem van egy nagy családi háttere, teljesen mindegy, hogy Budapesten, Tel-Avivban, Los Angelesben vagy New Yorkban lakik.

– Gyerekkorodban tanultál héberül?

– Nem, mi a magyar mellett jiddisül beszélünk a családban. Az óvodában pedig megtanultam oroszul, mert az ötvenes években veszélyes volt hangoztatni, hogy az ember beszéli a jiddis nyelvet. Az óvodákban, iskolákban egyébként mindenkiről tudták, hogy milyen nemzetiségű, mert fölírták rögtön az „anyja neve” és a „lakcím” után. Mi úgy nőttünk fel, hogy zsidók vagyunk, nem kellett titkolni. Az iskolában voltak ugyan „kasztok”, de jól megfértünk egymás mellett. Olyan házban laktunk, ahol mi voltunk az egyetlen zsidó család, de volt ukrán, orosz, cseh, és jól kijöttünk egymással.

– Amikor áttelepültél Budapestre, nem hiányzott ez az összetartás?

– Valamelyest csalódott is voltam, mert vártam, hogy itt is megtalálom azt a közeget, amelyben felnőttem, de ezt

Pesten nem tapasztaltam. Sőt, úgy éreztem, a zsidó identitás, a zsidó hovatarozás nem volt egyértelmű a 70-es évek Budapestjén. A magyar zsidóság mindig is asszimilálódni akart, ebben nagyon különböztek a lengyel és az orosz zsidóktól. Ha valakitől megkérdezted, hogy ismer-e zsidó népdalt, azt mondta, *Chava Nagila* vagy *Jiddise Mame*. Nem voltak valóban széles körű ismereteik a zsidó kultúráról.

– Ez változott az évek során?

– A zsidó öntudat a rendszerváltás idején újból felszínre került. Ekkor alakult meg a *Magyar Zsidó Kulturális Egyesület*, ez óriási lökést adott. A Budapest Klezmer Bandet 1990-ben alapítottam. Akkor mindenki úgy érezte, most van itt az ideje, hogy a feledésbe merült zsidó kincseket újra felszínre hozzuk. Ha több bátorságom és merészségem lett volna, ezt már a hetvenes években is megtehettem volna, hiszen rengeteg zsidó zenét gyűjtöttem annak idején Munkácsón. Élt ott egy fantasztikus cigányprímás, **Galambosi Bandi**, akinek az apja igazi klezmerzenész volt, így nagyon sok zsidó népdalt ismert. Jóban voltunk velük, gyakran jártunk náluk, és ahogy játszotta ezeket a dalokat, én szép lassan megtanultam őket. Amikor 1987-ben először jártam Amerikában, megvettem az első klezmerlemezt, amit az amerikaiak készítettek. Majdnem mindegyik számot ismertem. A lemezen úgy tüntették föl, hogy ezeket Amerikában gyűjtötték. Ez csak részben volt igaz, hiszen az egész zenei anyag a húszas-harmincas években Európából került ki Amerikába. Ezenkívül egy jó barátom révén hozzájutottam egy igazi kincshez is. A húszas években egy **Mozes Beregovsky** nevű népzeneész ötkötetnyi zsidó dalt gyűjtött össze Ukrajnában és Moldáviában, de ezt 1936-ban megsemmisítették. Egy kötet marad meg, melyet később *Zsidó hangszeres népzene* címmel ki is adtak, ebben kétszázötven lekottázott népdal található, ezt kaptam meg én a barátomtól. Elég jelentős repertoárral rendelkeztem tehát, amikor megalapítottam a zenekart.

– A zenészeid mit szóltak hozzá, hogy zsidó zenét fognak játszani?

– Meghallgattunk néhány felvételt, elzongoráztam a számokat. Izgalmasnak találták, mert megérezték, hogy ez olyan zenei nyelv, amelyet jó játszani. Az első néhány év az „építésről” szólt, próbáltunk különböző zenei stílusokat érvényesíteni, megszólaltatni azt a hangzást,

melyet az amerikai lemezen hallottam. De rájöttem, hogy ha nem alakítok ki saját stílust, akkor utánzás lesz az egész. Biztatás kellett hozzá, és ezt meg is kaptuk, nagyon szép fogadtatásban részesültek a koncertjeink, úgy éreztük, van hitele annak, amit csinálunk. 1992-ben egy francia cég adta ki az első lemezünket, amely tizennégy országban jelent meg. Mégis úgy éreztem, hogy ez még nem pontosan az, amit én szeretnék, ezért váltani akartam, csak nem tudtam, hogyan. Kimentem Németországba egy évre dolgozni, de az elsődleges cél az volt, hogy összeszedjem a gondolataimat, és nyugodtan végigjárjam azt az utat, amelyet elképzeltem. Délutánonként és esténként szalonzenét játszottam, délelőttönként pedig bementem a koncertterembe és írtam. Egy év alatt teljesen új repertoár készült el, egy lemeznyi anyag, meghangszerelve arra a héttagú együttesre, amit megálmodtam. Így indultam el azon az úton, amely máig is sikeres, azokkal az emberekkel, akik partnerek elképzeléseim megvalósításában. 1996-ban megszületett a *Hegedűs a háztetőn* a Madách Színházban, majd három évvel később a *Purim* a Győri Balettel, két évvel ezelőtt pedig a *Klezmer szvit* a Liszt Ferenc Kamarazenekarral. Ezek nagy mérföldkövek voltak a zenekar életében. A *Purim*mal november 29-én megyünk Londonba, a Queen Elisabeth Hallba. Ez többek között azért lesz különleges előadás, mert talán Anglia az egyetlen európai ország, ahol még nem játszottunk.

– Azon túl, hogy népszerűsítitek a magyar zsidó zenét, tudtok valamit tenni az antiszemitizmus visszaszorításáért is?

– Ez ügyben óriási szerepe van magának a zenének, és ezzel együtt a zenekarnak is. Ma már nem pejoratív a zsidó szó, bár a magyar köztudatból nem lehet teljes mértékben kiirtani az antiszemitizmust. De játszottunk több, köztudottan jobboldali városban, ahol az emberek eljöttek a koncertre, a végén pedig megkerestek minket, megköszönték az estét, mert nem is tudták, hogy ilyen a zsidó zene. Meg voltak hatódva, hogy ilyen mélységei vannak. Prágában játszottunk egyszer egy ezerfős teremben, utána a fogadáson beszélgettünk az ot-tani izraeli nagykövettel. Szerinte mi egy óra alatt többet tettünk a zsidósáért, mint ő eddig három év alatt. Azt hiszem, hogy a kultúra révén nagyon nagy hatást lehet gyakorolni az emberekre. A purim

sokáig ismeretlen szó volt Magyarországon, csak a zsidóság egy része tudta, hogy egy ünnep. Azáltal, hogy az előadásunk bekerült a köztudatba, az emberek elkezdtek érdeklődni, utánaolvasni, hogy ez az ünnep mivel jár, miről szól.

– A klezmer eléggé tág műfaj, de azért megvannak a maga korlátai is. Tizenhárom év után lehet még újdonságot hozni ebbe a zenébe?

– Nemi bátorság és kreativitás kell hozzá. Mindig az jár a fejemben, hogy mivel tudnék újítani a stíluson. Az utóbbi időben nagyon sok tangót hallgattam, mert rájöttem arra, hogy a klezmer és a tangó jól ötvözhető: régen Odesszában is sokféle tangót játszottak a klezmerzenészek. Írtam egy klezmertangót, melyet nemrég mutattunk be, jellegzetes klarinéthajlításokat, hegedű-ellenszólamokat vegyíttem a harmonikajátékkal, és nagyon jól szólt. Írtam egy számot **Dave Brubeck** *Take five*-ja alapján (*ötvenvedes blues – a szerk.*) egy jellegzetes klezmersémából, az is bejött. Az egész zenei paletta annyira széles, hogy remélem, mindig hozunk újítást.

– Sok komolyzenész szerint a klezmer nem értékes műfaj. Hallottam már olyat is, aki kocsmazenének nevezte...

– Úgy gondolom, hogy ha ez kocsmazene lenne, akkor a Liszt Ferenc Kamarazenekar közönsége, amely komolyzenéhez szokott, nem ült volna be a közös koncertjeinkre. Sőt előfordult, hogy többen jöttek el az ő állandó közönségükből, mint a miénkből. Biztos, hogy van egy réteg, amely sramlizenének nézi, de ez olyan, mint az operettel, vagy bármilyen könnyedebb műfajjal szembeni fenntartás vagy lenézés. Nem hiszem, hogy a klezmer nem értékes színfolt a magyar zenei palettán.

– Amikor éppen nem írsz, turnézol, próbálsz, akkor mivel foglalkozol?

– 1988-ban megszületett a kisfiam, és ez nagyon fontos volt nekem. Most a Radnóti Gimnáziumba jár, nagyon értelmes, okos gyerek, szereti a történelmet, a nyelveket és az irodalmat. Szoros a kapcsolatunk, amikor csak időm engedi, találkozunk, és minden nyáron két hetet töltünk együtt, csak fiúk. Nagyon boldog vagyok attól, hogy most már egyenrangú partnerként lehet vele beszélgetni, akár kultúráról, akár politikáról van szó. Vele lett teljes az életem, most már elmondhatom, hogy azok a dolgok, melyekről Munkácsón csak álmodoztam, valóra váltak.

Rick Zsófi

GEREBEN ÁGNES

Új zsidó nemzedék a Szovjetunióban

Az 1950-es évek

A **Sztálin** utáni szovjet rendszer még mindig, valamennyi paramétere szerint diktatúra volt.* A mégoly könyörtelen megtorlások ellenére elpusztíthatatlannak bizonyult nemzeti érzés azonban ezekben az években a sorra megjelenő forráskiadványokból, politikai rendőrségi jelentésekből ítélve az egész birodalomban utat tört és jogokat követelt magának, különösen az 1953 előtt üldözött etnikumok életében. Ez a zsidóság esetében is így volt. Az ekkoriban **Ilja Ehrenburg**nak írt levelekben feltűnő, mennyire mások ezek az emberek, mint szüleik és nagyszüleik nemzedéke volt. Apáik még többnyire a letelepedési övezet kisvárosaiban születtek, jiddis nyelvű közegeben. Zsidó vallási és kulturális miliőben telt a gyermekkoruk, s kamaszként egy új, születő világba rajzottak ki, amely korábban soha nem ismert lehetőségeket biztosított számukra. Így érthetően mindent megtettek, hogy azonosuljanak ezzel a társadalommal, elfogadják játé-

szabályait, és elfogadtassák magukat vele. Lázás sietséggel igyekeztek megszabadulni a múlttól, tudatosan maguk mögött hagyva a vallás és a kultúra attribútumain kívül a hétköznapi szokásokat, a mélyben munkáló értékeket, s persze az anyanyelvet. A Zsidó Antifasiszta Bizottság 1952 nyarán folyó perében, a zárt tárgyalásokon egyik-másik vádlott azzal dicsekedett (pontosabban úgy cáfolta a nacionalizmus vádját), hogy hangsúlyozta: már jó húsz éve meg se szólalt jiddis nyelven, s gyerekeit nem is tanította meg rá.¹

Az 1920–30-as években felnőtt szovjet zsidók számára megkérdőjelezhetetlen volt a hivatalos ideológia alapját jelentő marxizmus-leninizmus, a maga messianisztikus jövőképevel, a cári korokban törvényekbe iktatott diszkrimináció sújtotta családokból származó emberek számára érthetően vonzó egyenlőségével. Sőt, mint a Szovjetunióból kivándorolt zsidók első hullámával érkezők között szociológiai felmérést végző **Ludmilla Tsigelman** az interjúk alapján megállapította, az idősebb nemzedék az antiszemitizmus megnyilvánulásait a szovjetellenesség jelének tartotta. Régi

Zsidó fiatalok illegális összejövetelen héberül és jiddisül tanulnak.
Moszkva, 1946

idők káros örökségének – ahogy a saját népe kultúrájáról, nemrégí életéről is úgy hitte, hogy a meghaladni vélt és vágyott múlt része.²

A szovjethatalom első két évtizedében a politikai és a társadalmi élet számos fórumán még valóban szalonképtelennek számított az antiszemitizmus. **Vitalij Rubin** – a Moszkvai Helsinki Csoportot, az orosz demokratikus mozgalom centrumát 1976 őszén létrehozó 11 ember egyike – így emlékezett a gyermekkorára: „Az általánosan elfogadott értelemben nem merült fel a zsidókérdés. Negatív, antiszemita értelemben sem volt jelen. Minden zsidó tudatában volt, hogy ő zsidó, de úgy vélték, hogy zsidóságuk valamennyi mozzanata a múlt része. Emlékszem apám történeteire gyerekkoráról, a chéderről, a zsidó nevelés hagyományairól. Úgy hallgattam, mint valami mesét, amelynek már semmi köze nincs hozzám.”³

Egy odesszai férfi később hasonló emlékeket idézett fel az 1930-as évekből zsidó életéről: „Az én osztályomban a 35 tanuló közül legalább 30 zsidó volt. Egy-más közt oroszul beszéltünk, de a mondatokat jiddis szavakkal és kifejezésekkel tűzdeltük tele. Iskolaéveim alatt soha semmilyen antiszemitizmust nem tapasztaltam. Nem éreztük, hogy mások lennénk, mint a többi szovjet ember. Az iskolában nem tanultunk zsidó történelmet, viszont rengeteg időt fordítottunk az orosz történelem és irodalom tanulmányozására. Mi, zsidó gyerekek, ezt a saját történelmünknek, a saját irodalmunknak éreztük, és nem fogtuk fel, hogy mi idegenek vagyunk ebben az országban. Paradox módon az oszthatatlan orosz nemzet részének tekintettük magunkat, noha tudtuk, hogy zsidók vagyunk.”⁴ A valójában egyáltalán nem paradox felfogás segített az 1930-as években felnőtt nemzedéknek a szovjet társadalomba való beilleszkedésben, ami az esetek nagy részében az asszimilációt jelentette. Más kérdés, hogy amint ez hamarosan nyilvánvalóvá vált, a másik oldalon általában nem teremtődött meg a befogadás gesztusa.

Az apák nemzedéke után a fiúk már egy egészen más Szovjetunióban cseperedtek fel. A háború utáni évtizedben felnőtté vált fiatalok, az elődökhöz képest,

* Részlet a szerző *Engedd el népemet! Zsidók a háború utáni Szovjetunióban* című, a közeljövőben megjelenő könyvéből.

bizonyos értelemben fordított utat jártak be. Ők már nem a chéderben, hanem szovjet iskolákban nevelkedtek. Oroszok között éltek, és oroszul többnyire akcentus, s a zsidók korábban oly jellegzetes, derűtséget kiváltó nyelvtani hibái nélkül beszéltek. Öltözködésük, viselkedésük, szokásaik alapján a zsidó gyerekeket nemigen lehetett megkülönböztetni a „törzsökös nemzetiség” képviselőitől, s maguk sem érezték a másságot. A sztálini korszak vége, a mégoly viszonylagos és átmeneti liberalizálás ennek a nemzedéknek, egyebek mellett, a zsidó identitás felismerését, robbanásszerű megélését is jelentette. Azok számára, akik szenvedő alanyai voltak a „kozmozopolitizmus elleni kampánynak”, majd végigrettek a „fehér köpenyes gyilkosok” ügyét, megtapasztalták a továbbtanulásnál érvényesülő numerus clausust, az apák nemzedéke által elhagyott zsidóság az élet egyik legfontosabb szervező elvévé vált.

Ez a folyamat persze sokféleképpen ment végbe, hiszen sokféle volt a két és fél milliós zsidóság is, amelyre hatott. Az a három társadalmi csoport, amely az 1960–70-es évek kivándorlási hullámának magját alkotta, neveltetését, sőt jelenét tekintve is teljesen eltért egymástól. Az egyiket a zsidó élet szokásait megőrzött családok fiai adták. Mindenekelőtt az askenáziakkal szemben eleve lassabban asszimilálódó biharai, grúzai és a legutóbbi időkig több évszázados hagyományaik szerint élő hegyi zsidó közösségek tagjai. Az 1989–90-ben szerzett személyes benyomásaim szerint az emigrációt követően számukra az izraeli élet lényegesen kisebb megrázkódtatást jelentett. Közülük sokan egyáltalán nem

éreztek az askenázi bevándorlóknak oly súlyos kulturális sokkot. A tel-avivi piacon ráérősen üldögélő buharai zsidó asszonyok, saját bevallásuk szerint, minden gond nélkül beilleszkedtek a számukra nem is olyan új világba. Természetesnek vették a moszkvai, leningrádi zsidók számára elviselhetetlenül kínzó éghajlati viszonyokat és az óhazában megszokott „keleti” mentalitást.

A háború után felnőtt és zsidó öntudatára talált szovjet polgárok második csoportját a háború után újra Moszkva fennhatósága alá került, nyugati területeken élő, vagy onnan a nagyvárosokba költözött fiatalok nemzedéke jelentette. Ők őrizték meg a legjobban vallási hagyományait, nemzeti gyökereiket. Az 1945 utáni szovjet társadalomban általános csoportszerveződések sorában az elsők között hoztak létre néhány fős illegális köröket, amelyek között voltak kifejezetten cionista társaságok, vallási csoportok és kulturális közösségek is. Ebben a közegeben jöttek létre a későbbi évtizedek zsidó nemzeti mozgalmának első alapsejtjei. Az ő tevékenységük a súlyos bünte-

Anna Guzik énekesnő az ötvenes évek közepétől járta az országot, és előbb jiddis, majd héber dalokat énekelt tomboló közönség előtt

Cionizmusért elítélt foglyok a Gulágon, 1956–57 táján

tés veszélye ellenére nagyon gyorsan kiteljesedett. Nem véletlen, hogy 1954 és 1957 között ebből a körből kerültek legtöbbször a gulágra.

Vilniusban több csoport alakult, amelynek tagjai titokban összejöttek a vallási ünnepeken. A zsidó újév alkalmából képeslapokat készítettek, sőt később, a Sínai-félszigeti háború alatt még pénzt is gyűjtöttek Izrael „védelmi szükségleteire”.⁵ Rigában **Joszf Snajder**, az ottani cionista mozgalom egyik majdani vezetője sokszorosította és szűk körben terjeszteni kezdte az Izraelben élő nagybátyjától kapott katonai dalok szövegét. 1955-ben a város központjában található fényképészboltja kirakatában **Lenin** portréja helyére kitétte az első izraeli elnök, **Chájim Weizmann** fényképét. A következő évben már odáig merészkedett, hogy a zsidó újév alkalmából ötszáz

példányban izraeli egyenruhás fiatalokat ábrázoló képeslapot sokszorosított. Ezeket egy barátja segítségével becsenpészte a rigai zsinagógában lévő imakönyvekbe. A hatás olyan nagy volt, hogy e képeslapok némelyikét a KGB nyomozói később Moszkvában, Leningrádban és Minszkben találták meg.

Snajder háromfős csoportoknak héber nyelvleckéket adott. Rendszeresen hallgatta az izraeli rádió adásait, s két újságíró ismerősével *Itan* címen szamizdat folyóiratot állított össze. Mivel a fiataloknak csak orosz klaviatúrájú írógépek voltak, a héber nyelvű szöveget cirill karakterekkel írták le többször is, indigóval. Az eredmény összesen húsz példány lett, s ez a korabeli viszonyok között bőségesen kimerítette a szovjetellenes propaganda és a szervezkedés vádját. Mindeh-

hez még a hadseregből 1952-ben leszerelt fiatalember rendszeres edzéseket tartott „kommandónak” nevezett csoportjával, amely a nagy zsidó ünnepek napjaiban a helyi zsinagóga körül járőrözve védte a hívőket az antiszemita provokációktól. Ez egészen 1957-ig tartott – akkor a hatóságok Snaidert letartóztatták, és koncentrációs tábori kényszermunkára küldték.⁶

A „fiúk” nemzedékének harmadik, legnépesebb csoportját a szovjet nagyvárosokban, asszimilált családokban élő fiatalok alkották. Közülük sokan tizenéves korukban, a háború utáni titkos reformmozgalmakban kezdték a társadalmi aktivitást. Ha különböző mértékben is – gyakran csak latens módon –, de még élt bennük az apák felfogása, miszerint az antiszemitizmus az internacionalista rendszerrel szembeni szovjetellenes megnyilvánulás, amelyet a rendszer belső fejlődése, tisztulása, az őseredeti lenini elvekhez való visszatérése segíthet felszámolni. A **Ludmilla Tsigelman** által „szovjet patriótáknak” nevezett fiatalok között olyanok is voltak, mint a zsidó kivándorlási mozgalom egyik későbbi nagy alakja, **Alekszandr Voronyel**, a *Zsidók a Szovjetunióban* című 25 kötetes dokumentumgyűjtemény majdnem összeállítója. Ő 1946-ben, 14 évesen csoportot alakított, amelynek tagjai röplapokat készítettek a marxista tan és a szovjet törvények megsértésének eseteiről. Számos ilyen eset előfordult, s mint láttuk, távolról sem csupán a zsidóság körében. A „belső disszidenseknek” nevezett orosz demokraták világszerte mindmáig nagy tisztelettel övezett küzdelme is akkor vált mozgalommá, amikor **Alekszandr Jeszenyin-Volpin** – a költő Jeszenyin fia – két börtönbüntetés és egy szadista pszichiátriai kényszergyógykezelés elszenvedése után meghirdette a látszólag egyszerű, támadhatatlan jelszót: „Tartsátok be a saját törvényeiteket!”⁷

Az asszimiláns családok „balról” lázadó fiai és lányai közül 1945 után sokan börtönbe, majd a gulágra kerültek. **Maja Uljanovszkaja**, vagy a **Borisz Paszternak** műveiről írt dolgozatáért ötesztendei koncentrációs tábori kényszermun-

kára ítélte **Dora Sturman** és a többiek Sztálin halála után kiszabadulva fokozatosan közeledtek a zsidó mozgalomhoz. Ők, amint lehetett, kivándoroltak a Szovjetunióból. Mások, mint a moszkvai egyetem természettudományi karán **Lev Levityin** vezetésével 1953-ban alakult csoport tagjai, megőrizték szociális érzékenységre alapuló világnézetük magját. Izraelben egy olyan államot láttak, amely „úgy volt szocialista, hogy demokratikus maradt”.

Érdekes, később milyen messzire került egymástól e csoport tíz tagja. Néha elfordultak a társadalmi problémáktól, és komoly szakmai pályát futottak be. Egyikük ortodox hitre tért, szerzetes lett, majd Nyugatra emigrált. Kettőn

Szovjet zsidók üdvözlik a moszkvai világifjúsági találkozóra érkező izraeli küldötteket

azonban, **Anatolij (Alik) Feldman** és **Anatolij Partasnyikon (Naftali Pratt)** 1956-ban lágerbe kerültek, mert demokratikus szabadságjogokat követeltek. „A szabad gondolat és minden alkotó kezdeményezés elnyomása pangáshoz vezet a tudomány, a kultúra és a művészet valamennyi területén”, írták proklamációjukban. „Ártatlan emberek millióit halálra gyötörték a sztálini politikai rendőrség fasiszta börtöneiben. Nekik semmilyen »rehabilitáció« nem adja vissza az életet. (...) Még mindig működnek a koncentrációs táborok. Még mindig ösztönzik a nemzeti gyűlölködést.”⁸ Szabadulása után, 1961-ben azonban a két férfi útja fordulatot vett: csatlakoztak a szovjet zsidók mozgalmahoz. Az 1970-es leningrádi „repülőgéppügyet” követő első nagyobb emigrációs hullámmal pedig kivándoroltak, és Izraelben mindketten komoly társadalomtudósok lettek. (A soka-

dik kivándorlási kérelem elutasítása után másfél tucatnyi rigai zsidó elhatározta, hogy erőszakkal elmenekül a Szovjetunióból. 1970 nyarán a gulágot járt **Eduard Kuznyecov** és **Mark Dimsic** pilóta vezetésével megvették egy Leningrádból Priozjorszkba tartó kis repülőgépet összes jegyét, hogy a felszállás után Svédországba térítsék. A repülőterre vezető úton elfogták őket – a KGB moszkvai és leningrádi rohamosztigai összeverekedtek egymással, hogy megszerezzék ezt a dicsőséget. 1970 decemberében Kuznyecovot és Dimsicet halálra, a többieket hosszú börtönbüntetésre ítélték. A nemzetközi közvélemény óriási felháborodása nyomán Brezsnyev pártfőtitkár enyhített az ítéleten, de még évek teltek el, mire az ügy keltette visszhang nyomán elindulhatott a zsidó emigráció a Szovjetunióból. Kuznyecov csupán 17 év gulágfogság után jutott ki „a vörös fáraó fogságából”. Naftali Prattal jómagam az 1980-as években nemzetközi történészkonferencián találkoztam.

Megint más csoportot alkotnak azok, akik gyermekkoruktól a szovjet rendszer bírálatát hallották a szülőktől és a nagyszülőktől. Ezeket a fiatalokat az antikommunista nevelés általában minden „reformkommunista” kitérő nélkül elvezette a zsidó mozgalmakhoz. Az őket ért antiszemita atrocitások csak megerősítették bennük a szovjet rendszer kritikáját. Ez volt a legnépesebb csoport, amely az 1970-es évek első nagy emigrációs hullámát adta.

Az íthű szovjet bűnügyi nyomozóból az egyik legelső zsidó másként gondolkodóvá vált **Gilel Butman** az „asszimilánsok” jellegzetes útját járta be. Már Izraelben megjelent memoárjában így vallott az ő köztes nemzedéke létállapotáról: „Mi az 1930-as években születtünk, amikor felrobbantották a templomokat, amikor egész társadalmi csoportokat éppúgy agyonlőttek, mint egyes embereket. Azokban az években, amikor pusztá kézzel felépítették a dnyeperi vízi erőművet, és kopott nemzecsízmában kiszálltak az Északi-sarkon. Folyt a Nagy Kísérlet, a nemzeti kultúrák, a szokások, a hagyomány felszámolása. Az iparosítás. A kollektivizálás. Az igazolványosítás.”⁹ Az orosz nyelvben valójában nem létező „paszportizáció” kifejezéssel Butman az 1934-ben bevezetett ún. belső útvelekre utal. Ezek ötödik pontjában jelent meg először az etnikai megkülönböztetés a nemzetköziséget és a népek-nem-

zetek egyenjogúságát hirdető szovjet államban. A hírhedt „ötödik pont” az 1930-as évek végétől egyre nyíltabban a munkahelyi, iskolai diszkrimináció adminisztratív eszköze lett. A Szovjetunió náci német lerohanása után a megszállók is felhasználták a zsidók azonosítására a gettókba terelésnél és a megsemmisítéseknél.

De térjünk vissza Butman visszaemlékezéséhez. „Amikor mi születünk, még nem szégyelltek elhunyt nagyapáink és nagyanyáink nevén anyakönyveztetni bennünket, de úgy szólítottak, mint a többi gyereket a környezetünkben. Volt is kacagás, amikor mi, három jó barát, 1948-ban elmentünk, hogy megkapjuk az első személyi igazolványunkat! Hirten kiderült, hogy Griska Butman Gilja Izrailevics! Szjomka Drejzner Szolomon Girsevics, Miska Smujlovics meg – jaj, most esek össze – egyenesen Meir-Jankel Iszaakovics! Fimka, az öccse pedig Chaim-Lezer...”¹⁰

Az Ilja Ehrenburg hagyatékában található több száz olvasói levélből látszik, hogy a szovjet zsidók korábban gyakran primitív életszemlélete, szegényes nyelvezete, provinciális felfogása 1953 után teljesen megváltozott. Írói a szovjet értelmiségi lét értékartikulációja szerint gondolkodtak. Szófűzésük, logikájuk sokkal inkább emlékeztet a 19. század közepén az orosz írásbeliség etalonjává vált **Visszarion Belinszkij** stílusára, mint a zsidó kultúra nyelvezetére. „Az utóbbi években az irodalomban szinte egyáltalán nincsenek pozitív zsidó alakok, noha a polgárháború kori irodalom bővelkedik a zsidó hősökben”, írta például egy **Mirra Sifrina** nevű intelligens szverdlovski asszony, aki 1955-től több levelet váltott az íróval, sőt forrásanyagot is küldött Ilja Ehrenburg írói munkájához.¹¹

Számos más jele is van annak, hogy az „olvadás”-korszakban a szovjet zsidóság a szellemi-kulturális életben igyekezett megtalálni egykori önazonossága új terénümát. Még hozzá korábban ismeretlen önérzettel és méltósággal. Egy **Nyezsinszkij** nevű íróñjelölt a kéziratához mellékelte levélben kifogásolta például, hogy míg a **Solem Alechem** korabeli zsidóság élete megismerhető az akkor keletkezett szépirodalomból, addig a szovjet korszak új viszonyai közepette a korábbi, kényszerű területi elkülönültség nélkül, igen gyakran vegyes házasságban élő zsidókról hallgatnak az írók. „Miért nem tükröződnek ezek az új viszonyok irodalmunkban? Miért nem írnak az anti-

Kivándorló zsidók a rigai pályaudvaron valamikor a hetvenes években

szemitizmusról olyan szenvedélyes gyűlölettel, mint a forradalom előtti írók?”¹²

Ehrenburg egy moszkvai híve csúfondáros levelében azt kifogásolta, hogy az 1936-os moszkvai **Rembrandt**-kiállításon szereplő zsidó tárgyú képek aláírásából „eltűntek” a zsidók.¹³ A dnyepetrovroszki egyetem hallgatói többek között Solem Alechem legalább orosz nyelvű kiadását reklámlták. A vilnusi egyetem diákjai – akik dnyepetrovroszki társaikhoz hasonlóan az Ehrenburgnak szóló levél végén a teljes nevüket közölték! – 1957 májusában még élesebben fogalmaztak: „Önök tudnia kell, hogy a hitleri pogromok után életben maradt zsidók nagy része éppúgy érdekelt anyanyelve és kultúrája megőrzésében, mint bármely más nép. Ha Ön nem lenne zsidó, már régen felvette volna ezt a kérdést, olyan mélyen és gyértelműen, ahogyan azt csak Ehrenburg tudja. Miért hallgat éppen most, amikor sokkal könnyebbé vált az igazság elmondása és az igazságosság követelése? Miért kényszerítik asszimilációra az ország többi népével azonos állampolgári jogokkal rendelkező zsidókat? Nem azokról van szó, akik asszimilálódni akarnak. De Önt nem zavarja, hogy a városi Állami Zsidó Színház Londonba, Párizsba és Lipcsébe hívják vendégszerepeln, miközben nálunk nincsenek zsidó színházak, és senki nem beszél arról, hogy valaha voltak ilyenek a Szovjetunióban?”¹⁴ Látszólag egyszerű kérdések ezek. Azoknak azonban, akik feltették, forradalmian újak voltak. Az emigrációhoz vezető rögös út első mérföldkövei.

Jegyzetek

- 1 V. Naumov (szerk.): *Nyepravednij szud. Poszlednijj sztalinszkij rasszrel.* Nauka, Moszkva, 1994. 199–200.
- 2 Ludmilla Tsigelman: *The impact of Ideological Changes in the USSR on Different Generations of the Soviet Jewish Intelligentsia*, in: Yaacov Ro'i és Avi Beker: *Jewish Culture and Identity in the Soviet Union.* New York University Press, New York–London, 1991. 43–46.
- 3 Vitalij Rubin: *Dnyevnyiki.* Biblioteka Alija, Jeruzsálem, 1988. 44.
- 4 Ludmilla Tsigelman: *The impact of Ideological Changes in the USSR on Different Generations of the Soviet Jewish Intelligentsia*, i. m., 45.
- 5 Yaacov Ro'i: *The Struggle for Soviet Jewish Emigration 1948–1967.* Cambridge University Press, Cambridge, 1993. 78.
- 6 Uo., 78–79.
- 7 Ludmila Alekszejeva: *Isztorija inokomiszlija.* Vermont, 1994. 251., Andrej Amalrik: *Zapiszki Gyisszgyenta.* Ardis, Ann Arbor, 1982. 42.
- 8 Alekszandr Jakovlev (szerk.): *58-10. Nadzornije proizvodstva Prokuraturi SZSZSZR po gyelam ob antyisovjetszkoj agitacii i propagange.* Gyemokratyija, Moszkva, 1999. 255–256.
- 9 Gilel Butman: *Leningrad–Jeruzsalim sz dolgoj pereszadkoj.* Biblioteka Alija, Tel-Aviv, 1981. 38–39. A templomrobbantások, a kolostorok és az egyházi földek elkobzásával, a szentek sírhelyének meggyalázásával, az ikonok nyilvános elégetésével együtt valójában az 1920-as évek legelejétől folytak Szovjet-Orosországban, az ateista propaganda egyik módszereként. L. erről magyar nyelven *Egyház az ateista államban* c. könyvemem, Polg- Art, Budapest, 2001.
- 10 Uo.
- 11 Mordechaj Altshuller et al. (szerk.): *Szovjetszkije jevreji pisut Ilje Erenburgu 1943–1966.* Yad vaSem, Jeruzsálem, 1993. 363.
- 12 Uo., 374.
- 13 Uo., 377.
- 14 Uo., 384–385.

*Ismét jelentkezik
a Szombat gyermekrovata.
A jövőben egy-egy ünnep
köré csoportosulnak a
Gyereksarok közleményei.
Arra biztatjuk a szülőket,
hogy adják gyerekeik kezébe
a lapot, s a gyerekeket, hogy
beszélgessenek szüleikkel
mindarról, amit itt olvasnak.*

Mese hanukára

Réges-régen, egy messzi földön élt egy király, aki időről időre álruhát öltött, hogy megnézzze, hogyan élnek az emberek a birodalmában. Tette ezt azért is, mert gyakran unatkozott a palotában, ahol nem tett mást, csak papirokat írt alá nap mint nap.

Élt ebben az országban, a főváros szélén egy kis kunyhóban egy zsidó lány, Hanna. Hanna egyedül nőtt fel, kiskorától kezdve egyedül gondoskodott magáról. Mindenki, aki ismer-te, szerette őt, mert mindig jókedvű volt. A körülötte élők úgy nevezték őt: „a jókedvű Hanna”, mert akár-hova ment is, örömet és jókedvet árasztott mindenkire, akivel találkozott.

Egy este, december közepe táján, a király úgy döntött, meglátogatja a város zsidónegyedét. Tudta, hogy ilyenkor valami téli ünnepet ülnék a zsidók, és többet akart tudni erről. Koldusruhába öltözve végigsétált a hideg utcákon. Ahogy lement a nap, észrevette, hogy az otthonokban többágú gyertyatartókon égnek a gyertyák. Finom illat

szállt a levegőben. A családok együtt ünnepeltek, énekeltek, nevetgéltek. Hanuka első estje volt.

A király folytatta az útját, míg a város szélén, egy kis ház mellett találta magát.

Ebben a szegényes kunyhóban biztosan nem ünnepelnek – gondolta. Kíváncsi volt, ki él itt, bekopogott hát, és úgy tett, mintha kenyeret koldulna. Rögtön nyílt az ajtó, és Hanna behívta az idegent.

A király meglepődött a szíves fogadtatáson, hiszen látta, hogy Hannának alig van annyija, hogy önmaga ünnepelhesen. A lány leültette a jövevényt, s meggyújtotta a

gyertyát. A király csodálkozva látta, milyen öröm van az arcán, s milyen boldogan éneklő a hanukai dallamokat.

– Mivel keresed a kenyered? – kérdezte. Hanna elmesélte, hogy a tengervíz-ből összegyűjti a sót és eladja a piacon.

– Hogy énekelhetsz ilyen örömmel, amikor nem tudhatod, hogy holnap lesz-e mit enned?

– Ma hanuka első estje van, az öröm éjszakája, amikor azt a csodát ünnepeljük, ami őseinkkel, a makabeusokkal történt réges-régen. Bár árva vagyok, s magamban élek, az Örökkévaló segített nekem mostanáig. Számomra minden nap csoda. Ezért örülök.

– És mi lesz holnap? – kérdezte a király. – Hogyan tovább?

– Ma ma van. A holnap még nem jött el – válaszolta Hanna, amint elköszönt a koldustól.

A király visszatért a palotába, elgondolkodott a látottakon. Nagyon erős

benyomást tett rá Hanna hite és Istenbe vetett bizalma. Vajon ilyen erős maradna hitében, akámi is történjék? A király úgy döntött, próbára teszi a lányt.

Másnap királyi rendeletet hirdettek a piacon:

– Tilos tengeri sót árulni a piacon. Aki ezt megszegi, halállal lakol!

Aznapi este – koldusnak öltözve – a király újra elment Hannához. Hanna ismét megvondogodott, s a király végignézte, ahogy a lány meggyújtja a hanukagyertyákat és boldogan énekel.

– Hanna, féltettelek, amikor meghaltam a királyi rendeletét – mondta. – Hogy tudtál élelmet venni magadnak?

Hanna elmesélte, hogy véletlenül, amint a piacon állt, meglátott egy

üres agyagedényt. Ebben a pillanatban meghallotta, hogy egy arra járó keres valakit, aki vizet hozna a házába.

– Gyorsan elfutottam a kúthoz – mesélte Hanna –, megtöltöttem az edényt, és elvittem neki pár garasért.

– Mi lesz, ha megint rosszra fordulnak a dolgok? – kérdezte.

– Ma ma van – mondta Hanna. – A csodák napja. A holnap még nem jött el. Gyere, énekelj velem.

A király azonban elment, mert nem hitte, hogy ennyire lehet bízni és hinni.

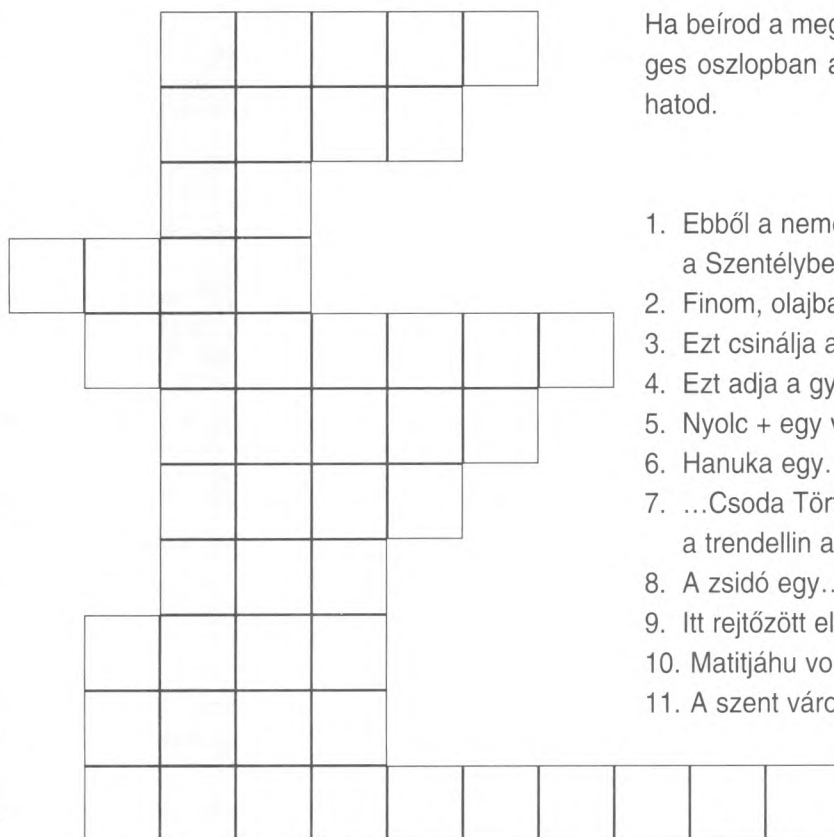
Másnap a király új rendeletet adott ki, amely megtiltotta a vízszállítás agyagedényben, majd este újra ott volt Hannánál, aki újra meghívta vacsorára, énekelte, és meggyújtotta a harmadik gyertyát. Hanna elmesélte, hogy favágókkal kiment az erdőbe, ágakat gyűjtött és eladta a piacon.

A király újabb és újabb akadályokat gördített Hanna elé, aki minden helyzetben feltalálta magát, s a király minden este otthon találta – vacsorával az asztalon –, s nézte, ahogy Hanna meggyújtja a hanukagyertyákat, ünnepel és énekel.

A királyságban az volt a szokás, hogy mindenkinek ki kellett vennie a részét a királyi palota őrzéséből. Férfinak, nőnek, gyereknek egy évben egy hetet őrködni kellett. Fizetést nem kaptak, csak fegyvert egy hétre. Aki nem teljesítette ezt a kötelességét, azt elűzték a birodalomból hazaárulásért.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.

Ha beírod a megfejtéseket, a szürke függőleges oszlopban a hanuka másik nevét olvashatod.

1. Ebből a nemes anyagból volt a menóra a Szentélyben.
2. Finom, olajban sült és hanukakor esszük.
3. Ezt csinálja a gyertya a hanukián.
4. Ezt adja a gyertya lángja.
5. Nyolc + egy van a hanukián.
6. Hanuka egy...
7. ...Csoda Történt Ott – ezt jelenti a trendellin a Nesz Gádol Hájá Sám.
8. A zsidó egy...
9. Itt rejtőzött el Júda Makabi a csapataival.
10. Matitjáhu volt Júda Makabi...
11. A szent város, ahol a Szentély állt.

A király parancsára Hannát is a palotába rendelték. Most aztán biztosan elkeseredik, gondolta magában, hiszen semmilyen módja nem lesz, hogy megkeresse a napi betevő falatra valót.

A legnagyobb meglepetésére azonban, hanuka hetedik napján, amikor beállított Hannához, a lány nagyon boldogan fogadta. Miután megígértette a koldussal, hogy senkinek nem mondja el, amit hall, a következőket mesélte:

– Ma behívtak királyi őrnek. Nem kaptam fizetést, de kaptam egy gyönyörű fegyvert. A napi szolgálatom végén elmentem a piacra, az asztaloshoz, és rendes áron eladtam neki a kardot. Ő cserébe faragott nekem egy fakardot, pont olyat, mint az eredeti. A hét végén, gondoltam, visszavásárlom majd valahogy az eredetit, hogy ne legyenek észre semmit. Amíg nem vizsgálják meg a kardokat, nem lehet baj.

A király elmosolyodott, mert végre tudta, hogyan hozzon bajt Hannára.

Másnap az őrpáncsnok odament Hannához:

– Egy rabot lopáson kaptunk. Te leszel a kivégzője. – Hanna megpróbált ellenkezni, de hiába. A palota udvarára vezették, ahol a szegény rab, fejét a farönkre helyezve várta a halált. Körben nézők tömege állt, hogy láthassa a kivégzést. A király az erkélyéről figyelte a fejleményeket.

Hanna odaállt a rab mellé. Tudta, hogy gyorsan ki kell ötlenie valamit, hogy megmentse a rab és a saját életét. Felemelte hát a hangját és a tömeghez fordult.

– Barátaim, szerény nő vagyok csupán, aki a Tóra törvényei szerint él. Soha nem öltem meg és nem sebesítettem meg senkit, és nem is szeretnék. Egy rabot lopással gyanúsítanak. Kiszlív van, a csodák héber hónapja. Ahogyan Isten az én őseim segítségére sietett régen, kérem őt most, hogy ma itt is tegyen csodát.

Megragadta a kardot, és folytatta.

– Ha ez a szegény fogoly bűnös,

megteszem, amit a törvény követel, és lefejezem. Ha azonban ártatlan, ez az acélkard változzon fakarddá. – S ezzel kirántotta a kardot a markolatából.

A tömeg hátrahőkölt, majd üdvívalgásban tört ki.

– Fakarddá változott az acél! Csoda történt! Az Örökkévaló hanukai csodát tett!

Csak a király tudta az igazságot. Látta már, hogy Hanna soha nem fogja elveszíteni a hitét. S nem is lehet kifogni rajta.

Aznap este, a chanukia nyolcadik lángjának meggyújtásakor újra ellátogatott a lányhoz, de ekkor királyi ruhában jött, tanácsadói és udvaroncái kíséretében.

– Ez a nő megtanította nekem a hit igaz jelentését. Tiszteljük meg örömmel és ünnepléssel.

Ezután Hanna és a király jó barátok lettek, a lány sokszor adott tanácsokat államügyekben, így béke és boldogság honolt mindenhol a birodalomban, s a háborúk megszűntek. A nép az egész országban megszerette, és úgy nevezték őt: „Vidám Hanna.” Egészen élete végéig.

(Folytatás a 2. oldalról)

Szervezetben belüli véleményformáló csoportok elvi, majd későbbi anyagi megfontolásait kritizálja, nem észrevéve azt, hogy minden jól működő szervezetnek rendelkeznie kell markánsan jelentkező elvi megfontolásokkal.

A Mazsihiszben már többször felmerült a nem hitközségi szervezetek csatlakozásának kérdése. Azt nyílt vitákban a szövetség különböző fórumai többszörösen elvetették. Született javaslat a reformközösség csatlakozására is, a közgyűlés hosszas vitát követően elvi megfontolások alapján leszavazta azt. De a lubavicsi mozgalom csatlakozási kérését sem indoklás nélkül utasította el a Mazsihisz vezetősége, mint állítja F. P., hanem a jelenleg érvényben lévő alapszabály 6. §-a szerint, amely kimondja, hogy a szövetségnek hitközség lehet a tagja, egyesület nem. E három, F. P. által kritizált döntésnél a szövetség demokratikus vitákat követően hozta meg érdemi és felelős határozatát. A demokratikus szavazást követően pedig egy szervezet választott tisztségviselője előtt két út áll: vagy elfogadja a közösségi döntést, vagy nem fogadja el. De ha nem, akkor egyidejűleg lemond választott tisztségéről. Közösség által adományozott tisztséget viselni és közben a közösség döntéseit sorozatban megkérdőjelezni – álságos dolog!

A Mazsihisz működési színvonalának emelésére szükség van. Az új alapszabály elfogadását követően a belső szabályozás korszerűsítése nem megkerülhető. A szövetség azonban már jelenlegi működése mellett is bátran vállalhatja a magyarországi zsidóság egészének képviselését. Nem kell ebben a tekintetben sem álszentnek, sem félneknek, sem kishitűnek lenni, hiszen más érdekvédelmi szervezetek sem tömörítik az összes általuk érintett állampolgárt szervezetükbe. Vegyük példának a Magyar Autóklubot, annak sem minden autós a tagja, mégsem kérdőjelezi meg senki az autótársadalomban érdekképviselési jogát, s a szakszervezetek sem tömöríteneek minden munkavállalót szervezetükbe, mégis az összes munkavállaló érdekeit védik. Természetesen a Mazsihisz sem tudja tagjai között mind a százezernél többet mondott zsidót, de már a jelenlegi, esetenként jogos kritikát kiváltó tevékenységével is képes vállalni képviselői szerepüket, érdekvédelmüket. A szövetség nem fél, mert nem kell félnie az újonnan alakuló, független erőforrásokkal rendelkező zsidó szervezetektől,

sem a nyilvános vitáktól. A szövetség által képviselt értékrendszer vállalható. A Mazsihisz jelenlegi – nem feltétlenül kívánatos – hegemoniáját pedig nem kizárólag a források feletti rendelkezés, hanem alapvetően a szövetség által gyakorolt funkciók biztosítják. Mindazon funkciók, melyeket a Mazsihisz megalakulásakor egy romokban lévő intézményrendszerrel együtt felvállalt, de érdekes módon akkor senki sem irigyelte ezt tőle. Tévedés – különösen a Mazsihisz alelnökétől – zsidó politikáról és a zsidóság rendelkezésére álló erőforrásokról beszélni a magyarországi zsidóság érdekében kifejtendő hitéleti, oktatási, szociális és egészségügyi feladatok ellátásának megemlézése nélkül.

„Megtehetjük-e, hogy ezen új tényezőkből nem vonjuk le a megfelelő következtetéseket a Mazsihisz szervezetére vonatkozóan?” – kérdezi F. P. A válasz egyértelmű: nem tehetjük meg! De az utóbbi hat évben – s ez részben F. P. elnöksége időszakára esik – sajnos megtettük. Nem foglalkoztunk azzal, hogyan alakuljon a Mazsihisz és a taghitközségek viszonya, nem tettük fel érdemben azt a kérdést, ki a szervezet stratégiájának tényleges irányítója: az adminisztráció, avagy a választott társadalmi testületek. De nem merült fel annak kérdése sem, hogy miért a szövetség alkalmazza a rabbikat, s miért nem a taghitközségek. Csoda, hogy F. P. nem veszi észre a fél éve rendszeresen ülésező alapszabály-előkészítő bizottság munkáját – miközben a bizottságnak F. P. is aktív tagja. E munka során mindezen – a cikkében hiányolt – kérdések már kivétel nélkül felmerültek, ráadásul közülük számosat a szövetség vezetősége meg is válaszolt. Bátorság kellett volna feltenni ezeket a kérdéseket az elmúlt hat évben bármikor, de nem volt elnök, aki ennek levelezésére vállalkozott volna. Most is elszántság kellett ahhoz, hogy olyan kérdésnek mondott kérdések kerüljenek tárgyalásra, amelyeket az elmúlt évtizedben még folyosói suttogásokban sem mertek sokan megfogalmazni. Az elmúlt fél év során megtörtént e mulasztás pótlása, súlyos hiba volt F. P. részéről a cikkben tudatosan hallgatni róla!

Túl sok a tévedés, túl sok a csúsztatás a „Kérdések válasz nélkül” című cikkben ahhoz, hogy a tévedések tendenciózuságához kétség férjen. Pedig a posztválasztási küzdelemnek már elmúlt az ideje, újabb választási kampány indítása pedig még korainak tűnik. A Mazsihisznek je-

lenleg nem erre, hanem nyugodt és koncepciózus építkezésre van szüksége. A magyarországi zsidóságot az elmúlt hetekben is komoly politikai támadások érték. E nehéz környezetben a Mazsihisz bármely vezetőjének – így F. P. alelnöknek is – csak jól átgondolt, felelős kritikával szabad élnie, s ennek megvannak a demokratikus helyszínei. S ha bárki, aki a közgyűlés által magas tisztségbe juttatva nem képes azonosulni a közösség által képviselt értékekkel és döntésekkel, annak valóban fel kell tennie egy kérdést, amiről sajnos F. P. cikke elfelejtett beszélni. Ezt az elfeledett kérdést azonban F. P.-nek nem mások felé, hanem önmagának kell feltennie. S a választ is önmagának kell megadnia, a szükséges konzekvenciák egyidejű levonása mellett.

Heisler András
Mazsihisz-elnök

Fontos, hogy tudják az igazat

A 2003. novemberi számban megjelent „Csak másban moshatód meg arcodat” c. írással kapcsolatban a Haver Alapítvány a következő helyreigazításokat szeretné kérni.

Két „haver” neve is hibásan jelent meg a novemberi cikkben, ők helyesen: Schön Edina és Doffek Tamás.

A cikkben leírtakkal ellentétben, mi a holokausztot NEM a zsidóság történelmének keresztül oktatjuk. Ezzel épp ellenkezőleg, személyes történeteket gyűjtünk, és megpróbálunk a diákok érzelmeire hatni. Az is fontos, hogy a holokausztoktatás NEM tartozik fő oktatási területeink közé. Azért kezdtünk bele ebbe a projektbe, mert sok iskola – ismerve korábbi munkáinkat – minket keresett meg a holokauszt-émléknep idején is.

A cikkben nem teljesen egyértelmű szervezetünk támogatottságának kérdése. A Mazsihisz (és a másikként említett holland alap) NEM támogat bennünket. Pályázatokat írunk, és egyszer nyerünk – másszor nem.

A pontosságra – érthető módon – a Haver Alapítvány óriási hangsúlyt fektet, mert sokan ezekben az írásokban találkozhatnak először a nevünkkel és a tevékenységünkkel.

Fontos, hogy tudjanak rólunk, de még fontosabb, hogy az igazat tudják.

Köszönettel:

Lányi Eszter
Haver Alapítvány